

Навчальне видання

ОСТАПЧЕНКО
Олена Вадимівна

ОСТАПЧЕНКО
Віктор Іванович

Істина народжується в змаганні

**Українська мова в цікавих цифрах і фактах,
загадках і запитаннях, іграх і конкурсах**

Над випуском працювали:
Відповідальний секретар **Ніна Вернигора**
Редактор **Наталія Аландаренко**
Комп'ютерна верстка
та редагування **Дарини Скорікової**

Підписано до друку 25. 06.07.
Формат 60x84/16. Шрифт PragmaticaСТТ.
Обл.-вид. арк. 5,0 Ум. друк. арк. 4,65.

Підготовлено до друку навчально-видавничою групою
Інституту журналістики

Надруковано в навчально-поліграфічній лабораторії
Інституту журналістики

Адреса редакції та друкарні:
04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103а.
Тел. 481-45-48

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

О. В. Остапченко
В. І. Остапченко

Істина народжується в змаганні

**Українська мова
в цікавих цифрах і фактах,
загадках і запитаннях,
іграх і конкурсах**

Київ 2008

0 76

Рецензенти:

Л. Ю. Шевченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

А. Ф. Радченко,

викладач-методист вищої категорії Педагогічного коледжу ГУОН КМДА при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка;

С. М. Пархоменко,

учитель-методист вищої категорії гімназії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

0 76

Остапченко О. В., Остапченко В. І.

Істина народжується в змаганні. Українська мова в цікавих цифрах і фактах, загадках і запитаннях, іграх і конкурсах: Практ. посіб. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – 120 с.

ISBN 966-594-810-5

Видання подає цікавий лінгвістичний матеріал із сучасної української мови і мов світу, загального мовознавства, історії мови, етимології, який може бути використаний для факультативної, гурткової та індивідуальної роботи зі студентами та старшокласниками, а також запропонований їм для самостійного опрацювання на дозвіллі.

До видання ввійшли сценарії мовно-літературних турнірів, конкурсів і вікторин, проблемні завдання, мовні загадки і парадокси, лінгвістичні ігри, матеріали для навчальних дискусій, цікаві відомості про мову.

Втілений у матеріалах посібника педагогічний досвід допоможе організувати навчально-виховний процес і дозволить молоді як пізнавальну діяльність, спонукатиме до задоволення інтелектуальних потреб, шанобливого й чуйного ставлення до рідної мови, опанування її невичерпних скарбів.

Видання буде корисним для студентів, старшокласників, викладачів, усіх, хто цікавиться мовою.

© Остапченко О. В.,
Остапченко В. І., 2008

© Інститут журналістики

КНУ імені Тараса Шевченка, 2008

ISBN 966-594-810-5

38. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр. письменник, 1993. – 63 с.

39. Повесть минулих літ: Літопис. – К.: Веселка, 1982.

40. Потапенко Г. І., Потапенко О. І. Збірник вправ та завдань з української мови для 10-11 класів (для шкіл з поглибленим вивченням української мови): Посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992. – 192 с.

41. Потапенко О. І. Цікаве мовознавство: Посібник для шкіл, ліцеїв, гімназій. – Біла Церква: Буква, 1996. – 190 с.

42. Різник М. Г. Письмо і шрифт. – К.: Наукова думка, 1976.

43. Словник іншомовних слів / Упоряд. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

44. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999–2000.

45. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

46. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1996. – 208 с.

47. Скуратівський В. Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с.

48. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.

49. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

50. Утевська П. В. Невмирущі знаки. – К.: Веселка, 1981. – 245 с.

51. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Рад. школа, 1989.

52. Шевченківський словник: В 2 т. – К.: Вища школа, 1976.

53. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1984. – 606 с.

54. Шпадарук И. Из биографии привычных вещей: Самоучитель эрудита. – Минск: Згода, 1993. – 96 с.

55. Ющук І. П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. – К.: Рута, 2000. – 128 с.

56. Ющук І. П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

57. Янин В. Берестяная почта столетий. – М.: Педагогика, 1978.

20. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.; Видавничий центр “Академія”, 2006. – 336 с.
21. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
22. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. – К.: Вища школа, 1975. – 336 с.
23. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз / За ред. М. М. Пилинського. – К.: Рад. школа, 1985. – 152 с.
24. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студ. філол. спец. вищих закладів освіти. – К: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 368 с.
25. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник для студ. філол. спец. вищих закладів освіти. – К: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
26. Кучинський М. В. Основи каліграфії. – К., 1998.
27. Любашенко О. В. Українська мова: Активні методи і форми навчання у вищій школі: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 2000. – 144 с.
28. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. – К.: Т-во “Знання”, 1990. – 48 с.
29. Матвієнко А. М. Рідне слово. – К.: Всеукраїнське товариство “Просвіта”, 1994. – 160 с.
30. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. – Х.: Вища школа, 1977.
31. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
32. Моисеев А. И. Звуки и буквы, буквы и цифры...: Кн. для внеклас. чтения. – М.: Просвещение, 1987.
33. Морфемний словник: Близько 36 000 слів / Уклад. Л. М. Полюга. – К.: Рад. школа, 1983. – 464 с.
34. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 88 с.
35. Одинцов В. В. Лингвистические парадоксы. – М., 1978.
36. Одинцова Г., Кодлюк Я. Цікавинки на уроках рідної мови: Посібник для вчителя початкових класів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 128 с.
37. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.

Зміст

Передмова	4
Істина народжується в змаганні (лінгвістичний турнір)	8
Шевченко і світ (брейн-ринг)	21
Таємниці писемності (вікторина)	32
До глибин слова (вікторина)	36
“Не бійтесь заглядати у словник...”:	
Перлини української лексики (тест)	39
Вибери синонім (тест)	41
Гра “Лінгвістична мозаїка”, або Так чи ні? (вірю – не вірю)”	44
Вікторина “Великі географічні . . . курйози”, або Як виникають назви”	49
Проблемно-пошукові завдання, мовні ігри:	
Загальні відомості про мову	53
Фонетика	53
Графіка та орфографія	58
Лексика і фразеологія	60
Морфеміка і словотвір	67
Морфологія	69
Синтаксис	73
Лінгвістичні дискусії	76
Українська мова в цікавих цифрах і фактах	81
Відповіді на запитання і ключі до тестів	86
Список використаної літератури	117

Передмова

Успішність реалізації завдань лінгвістичної освіти значною мірою залежить від урахування індивідуальних навчальних можливостей учнів, студентів. Стимулювання пізнавальних інтересів, свідомого потягу до знань, створення ситуації співробітництва у спілкуванні дозволяє сформувати здоровий психологічний клімат у колективі, розбудити творчу активність, налаштувати на досягнення успіху.

Уміле й доречне застосування активних методів навчання, або методів педагогічного стимулювання, що є складником інноваційних технологій, – а це проблемні завдання, "мозковий штурм", евристична бесіда, навчальна дискусія, мовні ігри, змагання, конкурси, вікторини тощо – дають можливість перетворити навчання на захопливий процес пошуку істини, сприяють інтенсивному засвоєнню знань, піднесенню рівня мовленнєвої культури студентів.

Практичний посібник подає цікавий лінгвістичний матеріал з сучасної української мови і мов світу, загального мовознавства, історії мови, етимології, який може бути використаний у позааудиторній навчально-виховній, факультативній, гуртковій та індивідуальній роботі зі студентами та старшокласниками, а також запропонований їм для самостійного опрацювання на дозвіллі.

До посібника ввійшли сценарії мовно-літературних турнірів, конкурсів і вікторин, проблемні завдання, мовні загадки і парадокси, лінгвістичні ігри. Ці перевірені досвідом форми навчально-виховної роботи, так звані інтелектуальні розваги, дуже люблять молодь, із задоволенням використовують викладачі, бо відчують надзвичайну силу таких змагань, яка пульсує в напруженні пристрастей і злетах думки. В атмосфері співробітництва, взаємопідтримки, партнерства з викладачем студенти і старшокласники мають змогу не лише здобути й поглибити лінгвістичні знання, а й торкнутися серцем до життєдайних джерел рідної мови, отримати мовленнєву практику. Адже саме практична діяльність відточує виразність думки, шліфує тонке чуття виражальних можливостей мови, формує якісні ознаки мовлення.

Усі запропоновані в посібнику розробки навчально-виховних заходів апробовані автором, одержали схвальні відгуки колег, а окремі сценарії вже побачили світ на сторінках періодичних фахових видань: журналу "Дивослово", тижневика "Українська мова і література" тощо. Варто зазначити, що сценарій мовно-літера-

Список використаної літератури:

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник. – К.: АртЕк, 1996. – 224 с.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Браїчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Видавничий дім "KM-Academia", 1998.
4. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Українська академія оригінальних ідей, 1996. – 304 с.
5. Бурау І. Я. Загадки мира букв. – Д. Сталкер, 1997. – 448 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
7. Вихованець І. Р. Таїна слова. – К.: Рад. школа, 1990. – 284 с.
8. Вічний як народ: Сторінки біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посібник / Автори-упоряд. О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.
9. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
10. Герасимчук В. А. Майже все про числівник: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 124 с.
11. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. – К.: Рідна мова, 2000. – 351 с.
12. Горбачук В. Т. Барви української мови. – К.: Видавничий дім "KM ACADEMIA", 1997. – 272 с.
13. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. – К.: Рад. школа, 1986. – 222 с.
14. Драчук В. С. Дорогами тисячоліть. – К.: Веселка, 1978.
15. Завдання для кмітливих і допитливих / Упоряд. Л. В. Магда. – К.: Будівельник, 1995. – 64 с.
16. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні: Наук.-попул. ст., розвідки для ст. шк. в. / Передм. В. Р. Коломійця. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
17. Зубков М. Г. Українська мова: Універсальний довідник. – Х.: ВД "Школа", 2004. – 496 с.
18. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
19. Караман С. О. та ін. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення: Навч. посібник у 2 книгах. – К.: "Магістр-S", 1988. – 304 с.

12. Іменники чоловічого роду, які в множині втрачають суфікс **-ин**, при числівниках *два, три, чотири, обидва* стоять у формі родового відмінка однини: *два парижанина* (бо *парижанин* – *парижани*), *три киянина* (бо *киянин* – *кияни*), *двадцять чотири болгарина* (бо *болгарин* – *болгари*), *обидва городянина* (бо *городянин* – *городяни*). Решта іменників цього розряду поєднуються з числівниками *два, три, чотири* у формі називного відмінка: *тридцять два зуби, чотири светри, три учні*.

13. Залежно від значення іменник *рукав* у поєднанні з числівниками *два, три, чотири, обидва* має форму *рукава*, коли йдеться про деталь одягу, і *рукави*, коли мовиться про відгалуження річки, каналу, труби.

14. З дробовими числівниками іменники поєднуються у формі родового відмінка однини (*дві третіх року, нуль цілих п'ять десятих гектара*). Якщо ж дробовий числівник містить слова з *половиною, з чвертю*, то форма іменника визначається числівником, що виражає цілу частину мішаного дробу: *два з половиною тижні* – але *шість з половиною тижнів*, *три з чвертю мішки* – але *сім з чвертю мішків*.

Синтаксис

2. У третьому реченні простий дієслівний присудок *наказав керувати додатком стріляти*. У решті речень присудки складені дієслівні.

8. Заперечення в таких реченнях виражається за допомогою інтонації (експресивне вираження заперечення в стверджувальному реченні).

9. Парадоксальним явищем мови є так зване *подвійне заперечення*, тобто наявність заперечних часток **не** перед допоміжним дієсловом і перед інфінітивом у складеному присудку. Таке речення є не заперечним, а стверджувальним, навіть з особливим підсилювальним смислом: *Я не міг не розповісти про цю несподівану зустріч. Не можна не замилуватися красою місцевих краєвидів*.

турного брейн-рингу "Шевченко і світ" став призером конкурсу Мій урок" і нагороджений премією Ліги меценатів України.

У посібнику вміщено **сценарії лігвістичного турніру "Істина народжується в змаганні", брейн-рингу "Шевченко і світ", вікторин "Таємниці писемності", "До глибин слова"**. Спираючись на власний досвід, хочемо поділитися деякими міркуваннями щодо проведення цих заходів.

По-перше, майбутніх учасників турнірів треба націлювати на серйозну попередню підготовку – як інтелектуальну, так і психологічну, адже за обмежений час гри вони повинні сприйняти досить великий обсяг інформації, обговорити її, висунути свої версії, зробити правильний вибір. Добре було б, якби кожна команда мала в підготовчий період досвідченого інтелектуала – "тренера".

По-друге, дуже важливою умовою справді продуктивної гри, яка спонукає учасників до інтелектуальних пошуків, змушує мислити, є коректна і цікава форма запитання. Воно має бути гарним, інтригуючим, інформативно насиченим, давати поживу для розуму, для аналізу й оцінки почутого, а не лише напружувати пам'ять. Відповідь на таке запитання, як правило, лаконічна, часто навіть однослівна, що, до речі, дуже подобається гравцям.

По-третє, глядачі не повинні бути пасивними спостерігачами. Форми їх активної участі можуть бути різними – це, звичайно, і підтримка гравців, і допомога командам, і спеціальні конкурси для глядачів, запитання-"аукціони" тощо.

Практика свідчить: такі інтелектуальні розваги, коли важливі і серйозні теми розглядаються без надмірного пафосу і моралізаторства, коли активно й захоплено працюють не лише півтора десятка ентузіастів, а весь зал, коли молоді люди під час гри легко, без примусу і особливих зусиль здобувають нові знання, причому досить міцні, і зростають у власних очах, – такі інтелектуальні розваги дозволяють порушувати і розв'язувати досить складні дидактичні і виховні завдання.

Мовні норми відображаються і утверджуються насамперед словниками. Тому так важливо для учня, студента досконало оволодіти умінням використовувати ці могутні чинники мовної культури – довідники, лінгвістичні й енциклопедичні словники.

Завдання дидактичної гри-тесту **"Не бійтесь заглядати у словник"**, уміщеної в посібнику, – розвивати чуття мови, збагачувати словниковий склад мовлення. Такі тести слід розглядати саме як гру, а не засіб контролю. Мета їх застосування – виявити

інтерес до слова, перевірити мовне чуття, знання з лексики. Завдання викладача – спрямувати цей інтерес на поглиблення знань, на роботу з довідковими джерелами: не просто відгадати слово чи правильний варіант його значення, а семантизувати всі слова, запропоновані в тесті, з'ясувати при потребі їх походження, функціонування в різних стилях мови, сполучуваність з іншими лексемами.

Така дидактична гра, всупереч своїй позірній легкості, вимагає самостійного бачення в поданій інформації проблеми, визначення шляхів її вирішення. Правильна відповідь може бути обрана інтуїтивно чи на основі реального знання семантики слова, але в будь-якому разі слід заохочувати студентів та старшокласників до перевірки своєї гіпотези за словником, адже гра так і називається – "Не бійтесь заглядати у словник".

Стимулювання навчально-пізнавальної діяльності особливо успішно здійснюється за допомогою вирішення проблемних завдань (питань), що витікають із проблемної ситуації. Поставлена в ситуацію неочікуваності, здивування, парадоксу, сама з інтересом приєднується до пошуку знань, яких їй не вистачає, долаючи пізнавальні труднощі, намагаючись знайти новий шлях до істини, а це власне і є одним із проявів креативності мислення, творчого потенціалу особистості.

Навчити бачити протиріччя у мовних явищах, ставити проблемні запитання, формулювати проблемні завдання і вирішувати їх допоможуть вміщені в посібнику **проблемні завдання для "мозкового штурму"** та **мовні ігри-змагання** (завдання на компонентний аналіз лексичної семантики слів, збагачення лексичного складу мовлення, розвиток фонематичного слуху, інтонаційної виразності мовлення тощо).

Для зручності користування до більшості вміщених у посібнику запитань і завдань подано короткі відповіді у спеціальному розділі. Однак радимо не обмежуватися лише цими лаконічними довідками, а спрямувати зусилля на оволодіння ширшою і детальнішою інформацією про дивовижний світ слова. Певним чином цьому допоможе список літератури, вміщений у виданні.

Рубрика **"Українська мова в цікавих цифрах і фактах"** пропонує дібраний автором з різних наукових джерел матеріал, який може бути творчо використаний і на заняттях, і в позааудиторній роботі для організації олімпіад, вікторин, конкурсів.

Сподіваємося, що втілений у матеріалах посібника педагогічний досвід допоможе викладачам організувати і навчально-вихов-

10. Відмінюються **обидві** частини складних прізвищ, якщо перша частина може бути самостійним прізвищем (*Гулак-, Нечуй-, Карпенко-, Квітка-*). Коли ж перша частина складного прізвища сприймається не як самостійне прізвище, а як прикладка до другого компонента, то відмінюється лише друга частина.

11. Якщо проаналізувати три відмінкові форми іменників, то впадає в око така закономірність:

◆ іменники, які в називному відмінку однини мають суфікс **-ин-**, у родовому відмінку множини мають нульове закінчення:

Н. множ.	Н. одн.	Р. множ.
росіяни	росіянин	росіян
харків'яни	харків'янин	харків'ян
татари	татарин	татар
вірмени	вірменин	вірмен
киязни	киязнин	киязн
полтавчани	полтавчанин	полтавчан
болгари	болгарин	болгар
молдавани	молдаванин	молдаван
селяни	селянин	селян
городяни	городянин	городян

◆ іменники, в яких в називному відмінку однини **не з'являється** суфікс **-ин-**, мають у родовому множини закінчення **-ів**:

Н. множ.	Н. одн.	Р. множ.
турки	турок	турків
грузини	грузин	грузинів
осетини	осетин	осетинів
гуни	гун	гунів

Цікаво, що деякі іменники мають паралельні форми називного відмінка однини (*хозарин і хозар*) і відповідно дві форми родового відмінка множини (*хозарів і хозар*).

Винятком є слово *цигани*, яке в родовому відмінку множини має форму *циган*, а не *циганів*, хоч у називному однини суфікса **-ин-** не набуває (*циган*). Розрізнення цих омонімічних форм здійснюється за допомогою наголосу.

рож – сторожка, масажер – масажистка, жниввар – жнивварка, штукатур – штукатурка, митник – митниця, техник – технічка, прач – праля, косар – косарка.

4. Деякі іменники іншомовного походження (загальні назви неістот) мають рід відповідно до родової ознаки тематичного слова: *сироко – вітер, сулугуні – сир (чол. р.); авеню – вулиця, кольрабі – капуста, салямі – ковбаса, альма-матер – рідна мати (жін. р.)*.

5. Усі ці іменники іншомовного походження – невідмінювані, крім слова *пальто*, яке в сучасній українській мові відмінюється як іменник 2-ої відміни твердої групи (подібно до іменника *вікно*).

6. Серед наведених форм орудного відмінка множини іменників 2-ої відміни середнього роду неправильними є лише слова *гусями, очами, курами і курями, плечами, грудями*. Решта іменників мають паралельні відмінкові форми.

7. В орудному відмінку однини закінчення **-ом** мають іменники 2-ої відміни твердої групи, у тому числі й прізвища (*Мороз, Франко*), а також **неслов'янські** прізвища, що закінчуються на *-ов, -ин, -ін* (*Чаплін, Дарвін, Расін*). Закінчення **-им** мають слов'янські прізвища твердої групи на *-ов, -ев (-ев), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)* (*Глібов, Крилов, Пономарів, Пушкін, Щедрін*).

6. В орудному відмінку однини іменники 2-ої відміни – географічні назви – мають закінчення **-ом**, крім тих, які мають суфікси присвійності (*-ов, -ев, -ев, -ів, -їв, -ин, -ін, -їн*) і **відмінюються як прикметники**. Такі іменники – географічні назви – мають закінчення **-им**.

9. Чоловічі прізвища, утворені від іменників жіночого роду III відміни, відмінюються як іменники II відміни чоловічого роду: *Рись, Рися, Рисю (-еві), Рисем, на Рисеві; Розкіш, Розкоша, Розкошу (-еві), Розкошем, на Розкошеві*, хоча *рись, рисі, рисю; розкіш, розкоші, розкішю*.

Жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний або *-ко, -енко*, не відмінюються: *Тетяні Рись, з Тетяною Рись, Ользі Розкіш*.

ний процес, і дозвілля студентів та старшокласників як пізнавальну діяльність, а молодих людей спонукатиме до шанобливого й чуйного ставлення до рідної мови, опанування її невичерпними скарбами.

Істина народжується в змаганні

Лінгвістичний турнір

Гру можна провести у формі турніру між командами або окремими учасниками. Відбір претендентів варто провести заздалегідь за певними критеріями, розробка яких – справа організаторів гри.

Кілька конкретних порад для тих, хто хоче провести конкурс цікаво й весело:

– ретельно готуйте музичні та літературні номери, подбайте про всі атрибути гри, починаючи з оголошення і закінчуючи призами, бо не секрет, що по-справжньому сучасний конкурс – це передусім мистецьке видовище, шоу, а не просто озвучування текстів;

– дуже відповідально поставтеся до вибору ведучого, адже комунікабельність, інтелект, тактовність і, звичайно, артистизм мають бути його головними якостями;

– хай деякі ваші запитання, які здаються спочатку легкими і простими, наприкінці "вистрілять" несподіваним завданням – це тільки посилить емоційну та інтелектуальну напругу гри;

– заздалегідь визначте систему і критерії оцінювання, склад журі, оскільки у змаганні має бути об'єктивно визначений переможець.

I. Конкурс-розминка "Хто точніший?"

Переможцем у цьому конкурсі стає той, хто точніше відповідь на запитання. Команда-переможниця здобуває право першою обирати тему наступного конкурсу і одержує 2 бали. Час на обговорення запитання – 30 сек. Свої відповіді команди записують на аркушах (формату А 4) і представляють глядачам і журі.

Варіанти запитань:

1. Скільки реєстрових слів містить 11-томний "Словник української мови"? (Відповіді на це і наступні запитання конкурсів, вікторин, тестів – на стор. 86-116.)

2. Скільки в українській мові іменників, утворених від прикметника **білий**?

Адідас (Adidas) – всесвітньо відома фірма спортивних товарів і спорядження одержала свою назву від скорочення імені і прізвища одного з її засновників – **Аді** (Адольфа) **Дасслера**.

10. Українські прізвища *Вернигора, Вернидуб, Перебийніс* і подібні утворилися *лексико-синтаксичним способом*, тобто злиттям в одне слово колишнього словосполучення, причому перша частина таких найменувань – дієслово в наказовому способі, а друга – іменник у називному відмінку.

Щодо обставин їх появи, то дослідники вважають, що більшість таких прізвищ, які згодом ставали родовими прізвищами, зародилися в середовищі запорізьких козаків, які не цуралися дотепного, влучного і гострого слівця. Принаймні у давніх козацьких реєстрах таких прізвищ-прізвищ багато.

12. Слово *глагол* являє собою подвоєний корінь **gal**, який у давній мові мав значення "голос", "виголошувати звук", а згодом слово набуло значення "говорити", "слово".

Слово *прапор* у давнину мало форму *поропор* і одержало свою назву від надимання, розвівання на вітрі полотна (пор. порпати, шарпати).

Слово *перепел* походить від давнього *пелепел* (відбулася дисиміляція **р – л**), яке було утворене повторенням звуконаслідування **пел-**.

13. Прізвища цих спортсменів мають спільне походження. Прізвище **Шевченко** походить від іменника **швець** – той, хто шиє взуття. Це ремісництво, до речі, було дуже поширеним в Україні, тож не дивно, що серед українців так багато Швеців (і Шевців), Шевченків, Шевчуків і Шевцових. Німецьке за походженням прізвище **Шумахер** (Schuhmacher) утворилося теж від загального іменника-назви професії (нім. **Schuhe** – черевики, взуття і **machen** – робити).

Морфологія

1. Лінгвіст спеціально створив це речення, щоб продемонструвати наявність у слова, крім лексичного, ще й граматичного значення. Саме граматичне значення, виразником якого є форма слова (найчастіше закінчення), зв'язує слова в реченні.

3. Не всі наведені іменники становлять пари чоловічого і жіночого роду за професією. Хоч іменники спільнокореневі, однак їх лексичні значення абсолютно не збігаються у таких парах: *машиніст – машиністка, друкар – друкарка, швейцар – швейцарка, сто-*

никівці, Винницькі Ставки, Винники, Винницькі Івани, було дуже багато. Більшість дослідників вважає, що і назва міста *Вінниця* теж походить від слова *винниця* – винокурня.

Гамарня. Це слово теж прийшло в українську мову з німецької (від нім. *Hammer* – молот). *Гамарнями* називали приміщення, де виробляли та кували залізо. Численні села з такими назвами в Житомирській, Львівській, Рівненській, Хмельницькій областях славилися саме таким промислом.

Гута. В українській мові це німецьке за походженням слово означало *скловарня, скляний завод*. Селища *Гути* на Харківщині, *Стара Гута* на Сумщині і Чернігівщині, *Сапонова Гута* на Житомирщині, *Гута Боровенська* на Волині та багато інших колись були центрами такого складного і важкого виробництва скла.

Кіцмань – робили кози (килими).

Попельня – зберігали та обробляли попел.

Солотвин, Свалява – солеваріння.

23. Феодосія, Ялта, Севастополь, Євпаторія, Бердянськ, Ізмаїл, Маріуполь.

25. Автори крилатих висловів: 1) *рядки із "Слова о полку Ігоревім"*; 2) *Г. Сковорода*; 3) *Т. Шевченко*; 4) *Леся Українка*; 5) *М. Рильський*; 6) *П. Тичина*; 7) *І. Огієнко*; 8) *Расул Гамзатов*; 9) *М. Вінграновський*; 10) *В. Сосюра*; 11) *Д. Павличко*; 12) *Ліна Костенко*.

Морфеміка і словотвір

4. Поява звука **л** після губних приголосних у цих словах – це результат чергування звуків (*б – бл, п – пл, в – вл, м – мл, ф – фл*), а не додавання суфікса, тому **л** входить до кореня слів.

7. У прикметниках морфема *-ому (-ему)* є закінченням, оскільки змінює форму слова. У прислівниках – це суфікс, словотворча морфема.

8. *Лавсан* – синтетична тканина, яку було створено вченими **Лабораторії високомолекулярних сполук Академії наук СРСР** (з перших літер слів, що є назвою цієї організації, й утворено слово лавсан).

Лазер – пристрій для одержання інтенсивних вузькопрямованих променів (назву утворено від скороч. англ. **light amplification by stimulated emission of radiation** – посилення світла за допомогою стимульованого випромінювання).

3. Скільки в українській мові прийменників?

4. Відомо, що прийменники вживаються з іменниками або займенниками у непрямих відмінках. Скільки прийменників може вживатися з родовим відмінком?

5. Коли "народилися" ці слова, тобто в якому році вони були вперше вжиті?

– **бадмінтон, джинси;**

– **акваланг, хобі;**

– **цунамі.**

Для розминки командам варто поставити одне запитання, решту можна запропонувати глядачам у конкурсах-аукціонах.

II. Творчий конкурс (домашнє завдання)

Завдання для цього конкурсу повідомляється командам заздалегідь: написати твір, вірш, оповідання, казку, байку тощо, використавши лише *іменники* (варіанти завдання: використавши тільки *дієслова*, слова, що починаються *на одну букву*, тільки *односкладові слова* тощо).

Журі оцінює цей конкурс балами від 4 до 10 за такими критеріями: змістовність, стилістична вправність, виразність мовних засобів, досконалість форми, самостійність виконання.

III. Конкурс "Оратор"

Командам пропонується тема для виступу і дається 1 хвилина на підготовку. Представник кожної команди за 1 хвилину повинен розкрити суть теми в яскравій словесній формі.

Журі оцінює цей конкурс, виставляючи учасникам бали від 1 до 5. Критерії оцінки: аргументованість, логічність, виразність, багатство і правильність мовлення.

Теми для конкурсу "Оратор":

Більшість європейських мов можна вивчити за кілька років. Щоб опанувати рідну, не вистачить і половини життя (Ф. Вольтер).

Усі скаржаться на свою пам'ять, проте ніхто не скаржиться на свій розум (Ф. Ларошфуко).

Хто ясно мислить, ясно і говорить (Н. Буало).

Учитель – жертвна професія (Ш. Амонашвілі).

Є лише дві вічні речі, які можна передати своїм дітям, – це корені і крила (Х. Картер).

Існує лише одне добро – знання, існує лише одне зло – невігластво (Сократ).

Слова – теж вчинки (А. Франс).

Прекрасна думка втрачає свою цінність, якщо вона погано висловлена (Ф. Вольтер).

Учитель має бути творцем. А коли його праця – лише ремесло, то немає у світі ремесла важчого (А. Дістервег).

Можна привести коня до води, та не можна примусити його пити (Народна мудрість).

ІV. Конкурс "Таємниці лексикології"

Час на обдумування кожного запитання – 1 хвилина. Право відповіді здобуває команда, яка першою повідомляє про свою готовність. Кожна правильна відповідь – 4 бали.

1. Що спільного між словами **лебідь**, **лобода**, **альбом**, **левкой**, **Ельба** (річка)? Чи "родичі" ці слова?

2. Давати назви птахам за кольором – досить поширене явище в багатьох мовах, наприклад, українське слово **синиця** походить від **синій**. А яка пташка названа за своїм **сірим** кольором?

3. Читець виконує уривок з поеми Т. Шевченка "Іван Підкова":

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В **китайку** повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.

Про яку **китайку** йдеться в цьому тексті? Як виникло це слово?

Литвин – так називали вихідців з колишнього Великого князівства Литовського, насамперед білорусів, а пізніше – українців з північних земель, носіїв північно-українських говірок.

Мазурами називали населення Мазовша в Польщі, поляків Надсяння, а часом і покатоличених українців.

Пінчук – житель Пінщини (м. Пінськ).

Поліщук – житель Полісся.

Прус – житель Пруссії, синонім до "німець".

Северяк – житель Сіверщини (північна частина Чернігівщини).

Чемерис (від *чемер*) – так у XVI–XVII ст. в Україні називали найманців з татар, що служили польській шляхті.

Шеремет, *Шереметьєв* – походить від *сармати* (*савромати* – від давньоіранського "підперезаний мечем") – іранського племені, яке кочувало в Азово-Чорноморському басейні у II ст. н. е. Це прізвище, на думку відомого мовознавця О. І. Соболевського, є закономірним розвитком слова *сармат*.

21. Усі ці власні назви поселень, імовірно, походять від загальних назв, в основі яких – найменування давніх слов'янських племен – *поляни*, *деревляни*, *тиври* (*тиверці*), *угличі* (*уличі*), *дуліби*, *сіверяни*, *венеди*, *хорвати*, *ляхи*, *мазури*.

22. *Бортничі*. Історично назва походить від слова *бортъ*, яке означало в давнину "щілина", "прорізь", а пізніше так називали дупла в старих деревах. У цих липових бортах гніздилися дикі бджоли. Людей, які викурювали бджіл, виламували стільники і збирали дикий мед, називали *бортники*. Згодом бортники почали й самі виготовляти вулики-дуплянки і розводити бджіл.

Бровари. Слово *бровар* прийшло в українську мову з німецької через польську (нім. *Brauer* – пивовар). У XVI–XVII ст. в Україні пивоварні називали *броварнями*. Отож, сучасні *Бровари* на Київщині, а також численні села Броварки на Полтавщині завдячують своїми назвами виробникам пива.

Бурти. Слово *бурта*, як і борт, походить з німецької мови (*Bord* – борт, край, карниз, полиця). Так називали продовгуватий насип, горб, а також "насип, з якого видобувають *селітру*" ("Словарь" Б. Грінченка). Селітра у ті часи була неодмінним складником пороху. Тож села *Бурти* на Полтавщині, Київщині і Поділлі – це колишні місця, де варили селітру.

Якщо *броварі* варили пиво, то *винники* курили горілку. Таких винокурень по Україні, як свідчать численні назви поселень *Вин-*

П. Я. Рудченко – Панас Мирний, П. А. Грабовський – Українець, О. І. Кандиба – Олександр Олесь, П. М. Губенко – Остап Вишня, І. Л. Мойся – Іван Ле, І. П. Лозов'ягін – Іван Багряний, М. Г. Фітільов – Микола Хвильовий, Освальд Бургардт – Юрій Клен.

18. Прізвище *Варченко* походить від жіночого імені *Варка* (здрібн. від *Варвара*), *Гандзюк* – від *Гандзя* (здрібн. від *Ганна*), *Данченко* – від *Данько* (здрібн. від *Данило*), *Зінченко* – від *Зінько* (здрібн. від *Зіновій*), *Ларивоненко* – від *Ларивон* (*Іларіон*), *Левченко* – від *Левко* (здрібн. від *Лев*), *Лещенко* – від *Лесько* (здрібн. від *Олександр*), *Онищенко* – від *Онисько* (здрібн. від *Онисим*), *Паращак* – від *Параска*, *Пазенко* – від *Пазя* (здрібн. від *Палажка*), *Фещенко* – від *Фесько* (здрібн. від *Феодосій*), *Харченко* – від *Харко* (здрібн. від *Харитон*), *Ященко* – від *Ясько* (від *Ясь*, *Івась* – здрібн. від *Іван*). Утворені ці прізвища за допомогою суфіксів *-енко*, *-ко*, *-ук* (*-юк*), *-ак* (*-як*).

Окрему групу становлять досить поширені в Україні прізвища на *-хно*, які теж походять від здрібнених форм імен: *Брахно* – від *Абрам*, *Дахно* – від *Данило*, *Івахно* – від *Іван*, *Кохно* – від *Корній*, *Міхно* – від *Михайло*, *Сахно* – від *Олександр*, *Юхно* – від *Юхим*.

При творенні більшості цих прізвищ суфіксація супроводжувалася фонетичними змінами (чергуванням приголосних).

19. Більшість дослідників вважає, що назва міста **Снятин** походить від імені *Костянтин* (зменшувальна форма *Коснята*), яке вимовлялося як *Кснята* – *Снята*.

20. Усі ці прізвища об'єднує спільність походження: своєю появою вони завдячують назвам давніх племен, слов'янських і неслов'янських, а також найменуванням людей за місцем проживання.

Так, наприклад, таке поширене в Україні прізвище *Бойко* (і похідні *Бойчук*, *Бойченко*) утворилося від назви середньокарпатського племені *бойки*, представники якого розмовляли діалектом, часто вживаючи вигук *бой*, *бойе* ("ій-богу").

Батьками називали населення деяких повітів Львівщини (на батька вони казали *батьок*).

Прізвища *Волошин*, *Волох* походять від *волох* – так називали румунів, молдаван, рідше італійців, які заселяли українські землі.

4. Чи можна дізнатися, хто придумав слова? Звичайно, кожне слово мало колись свого творця, але зараз встановити, коли і як воно було створене, неможливо. І все ж деякі слова мають конкретних авторів. Наприклад, слово **вітамін** створене у 1913 році польським науковцем К. Функом. Слово **газ** уведене в наукове мовлення на поч. XVII ст. голландським ученим Я. Б. Гельмонтом. М. Ломоносов придумав слова "**созвездие**", "**полнолуние**", "**притяжение**", М. Карамзіну належить авторство слів "**будущность**", "**промышленность**", "**общественность**", "**общедоступный**", "**человечный**".

А кому належить авторство українських слів **мрія**, **чинник**?

5. Відомий український мовознавець Л. А. Булаховський, ілюструючи певну властивість слів у контексті, сконструював такий діалог:

- *Вона червона?*
- *Ні, чорна.*
- *А чому вона жовта?*
- *Тому що зелена.*

Про що йдеться в цьому діалозі? У якій ситуації зміст розмови стає зрозумілим? Яке лексичне явище ілюструє цей діалог?

6. Німці **пересаджують**, англійці **передають**, поляки **тлумають**, болгарини, серби і росіяни **переводять**. А що роблять у таких випадках українці? Як ви вважаєте, чому одне й те саме явище дійсності називається у різних мовах по-різному?

V. Конкурс "Цікава фразеологія"

1. Гра "Показуха": два представники від кожної команди повинні за 2 хвилини "показати", тобто представити засобами пантоміми десять запропонованих ведучим або командою-суперницею фразеологізмів, а решта учасників їхньої команди – відгадати вирази.

За кожну правильну відповідь – 2 бали.

I варіант
Пройти вогонь і воду
Розбити глека
Піти на дно
Остання крапля

II варіант
Горшки побити
Пуд солі з'їсти
Хоч греблю гати
Важкий на руку

Вивести на чисту воду	Коли рак свисне
Як кіт із собакою	Врізати дуба
Віддати Богу душу	Тримати язик за зубами
Як за кам'яною стіною	Як сніг на голову
Як грім серед ясного неба	Носити камінь за пазухою
Як гриби після дощу	Як з гуски вода

2. Цей вислів походить з Біблії (Книга пророка Ісайї, 28, 16). Інколи він цитується старослов'янською мовою, як, наприклад, в епіграфі до поеми Т. Шевченка "Єретик": "Камень, егоже небрегоша зиждуший, сей бысть во главу угла: от Господа бысть сей, и есть дивен во очесех наших".

Про який камінь йде мова у вислові? Як перекладається цей біблійний вислів українською мовою і в якому значенні вживається? (4 бали).

3. У Генріха Гейне, славетного німецького поета, є вірш (студент читає німецькою й українською мовами):

*Тебе, моя любко єдина,
На крилах пісень понесу
Над Ганг – там розкішна країна,
Там знаю долину-красу.*

Який вислів з цього вірша став крилатим і хто з визначних українських поетів назвав так свою збірку? (4 бали).

VI. Конкурс "Три підказки"

Гравці мають угадати певне слово за підказками, які зачитує ведучий. Після кожної підказки команди записують відповіді на аркушах і передають журі. За правильно вгадане слово після першої підказки команда заробляє 3 бали, після другої – 2 бали, після третьої – 1 бал.

Перше слово:

1-а підказка:

На **нього** стають двоє під час дуже важливого обряду.

2-а підказка:

Їх готують, подають, беруть.

Вони на почесному місці в кожній хаті.

3-я підказка:

7. Собор було названо на честь **Софії** (мудрості), а назва парку походить від слова **Софіївка**.

8. Це зумовлено чергуванням приголосних **о, е – і** в закритому і відкритому складах.

9. Обидва варіанти правильні: *журавлиний* – від *журавель*, а *журавлинний* – від *журавлина* (ягода).

10. Коли перша частина складного слова – прикметник, сполучним голосним виступає **-о-** (після прикметників м'якої групи **-ьо-**): *давньоруський, синьоокий*. Якщо ж перша частина складного слова утворена від іменника чи займенника, то після м'якого приголосного сполучним звуком буває **-е-**.

11. Сполучний голосний **-о-** виступає після твердих приголосних (у тому числі й шиплячих) у складних словах, перша частина яких – іменник або займенник: *мечоносець, грижоподібний*. Якщо ж перша частина таких слів закінчується на м'який приголосний (неповодженний), то сполучним голосним буде **-е-**: *піснеспів*. Сполучний голосний **-е-** виступає після м'яких подовжених приголосних: *життєпис*.

Слова *овочесховище, свинопас, кожум'яка, костоправ* є **винятками** з цього правила.

12. Якщо перша частина складного прикметника являє собою усічену основу (не має суфіксального оформлення), то дефіс між частинами не ставиться.

Лексикологія

2. Горло, гирло.

3. **Багатий** (давн. **богатий**), **збіжжя**, **зубожіти**, **небога**, **небіжчик**, **убогий** – Бог (єдиний владика світу, найвище божество долі, щастя, блага у давніх слов'ян); **диво**, **дивина**, **дивак**, **дивувати** – Див (божество неба, ще – страху і смерті), **лад**, **ладити**, **владнати** – (Лада, Ладо), **леліяти** – Лель; **ломота** – Ломота; **марнувати**, **марніти**, **мор**, **морити** – Мара (Марена, Морена); **не ний** (**нити**) – Ний (провідник душ на той світ); **рід**, **родина**, **природа** – Род; дощ **періщить** – Перун; **безпека**, **небезпечний**, **спекатися** – Пек; **одцуратися** – Цур (Чур); **хороший** – Хорс; **ярий**, **яровина** – Ярило.

8. *М. О. Вілінська – Марко Вовчок, Л. П. Косач-Квітка – Леся Українка, О. П. Косач – Олена Пчілка, О. Є. Косач-Судовщикова – Грицько Григоренко, І. К. Тобілевич – Іван Карпенко-Карий,*

Нимидора; Февронія – Хівря; Софія – Зоська; Меланія – Меланка; Євгенія – Ївга; Юлія – Уляна; Соломія – Солоха; Феодотія – Феська (Хвеська); Євпраксія – Параска; Єфросинія – Пріська.

Поява різних форм власних найменувань людей (у тому числі побутових, зменшувальних) пояснюється тим, що на національному ґрунті ці християнські імена зазнавали фонетичних змін, зокрема відбувалася заміна чужих звуків на рідні (субституція), перестановка складів і звуків (метатеза), чергування голосних і приголосних, асимілятивні комбінаторні зміни внаслідок суфіксації і под.

19. Усі ці імена є національними варіантами грецьких, латинських чи давньоєврейських імен, які дають дітям при хрещенні: *Іван – староеврейське Іоханан – церковнослов'янське Іоанн – англ. Джон – іспан. Хуан – франц. Жан – грузин. Ван – польс. і чеськ. Ян – нім. Йоган – італ. Джованні – вірмен. Ованес; Яків – англ. Джек – франц. Жак – нім. Якоб – іспан. Хоакіно – вірм. Акоп; Йосип – рос. Иосиф – англ. Джозеф – франц. Жозе – ісп. Хосе; Хома – грецьк. і рос. Фома – англ. Том; Уляна (Юлія) – рос. Уляна – італ. Джулія – франц. Жюлі – іспан. Хулія; Ярема – церковносл. Іеремія – рос. Ерема – англ. Джеррі – франц. Жерар.*

На національному ґрунті кожної мови чужі звуки в запозичених словах замінювалися своїми, рідними: грецький **ф** в українській мові замінено на **п, т, х, кв**; грецький **і**, латинський **ј** в англійській став **дж**, в іспанській – **х**, у французькій – **ж** і под. Цей фонетичний процес називається **субституція**.

Графіка і орфографія

3. Приголосний **ц** в кінці українських слів вимовляється завжди м'яко, що і позначається на письмі м'яким знаком. Виняток становлять запозичені слова (напр., абзац, шприц), а також іншомовні прізвища.

4. Подвоєння приголосних лише у 18-ти словах іншомовного походження збережено, щоб уникнути зайвої омонімії, сплутування цих слів з однозвучними, в яких подвоєння приголосних відсутнє. Порівняйте: *біль – білль, міра – мірра, Віла – вілла* і т. д.

5. У назвах *Бориспіль, Тернопіль, Крижопіль* друга частина – це давнє східнослов'янське слово *поле (пілля)*, в якому звук **о** змінюється на **і** в закритому складі. Назви *Мелітополь, Севастополь, Сімферополь* грецького походження, друга частина цих слів – від грец. *polis – місто*, тож чергування звуків у цих слова не відбувається.

Вони бувають вишивані і ткані, бувають полотняні і махрові. Без **них** не обійтися ні у ванній, ні в лазні, ні на пляжі.

Друге слово:

1-а підказка:

Колись, у давнину, **вона** означала тяжку повинність, неволю, рабство.

2-а підказка:

Її виконує і лікар, і вчитель, й інженер, і слюсар, й актор, і поет, й учень, і студент – кожен, хто працює.

3-я підказка:

Вона буває важка і легка, улюблена і не дуже, творча і одноманітна, домашня і класна.

Третє слово:

1-а підказка:

Максим Рильський називав **їх** пишним яром, а не сумним проваллям.

2-а підказка:

Щоб **ними** користуватися, обов'язково треба знати алфавіт.

3-я підказка:

Вони бувають енциклопедичні і лінгвістичні, одномовні і перекладні, орфографічні і тлумачні...

Четверте слово:

1-а підказка:

Його назва походить від слов'янського кореня, який у прадавній мові означав "стрибати".

2-а підказка:

Хоч **він** далеко стрибає й швидко бігає, але хитрий їжак **його** випередив, а Колобок від **нього** втік.

3-я підказка:

Його довгі вуха й куций хвіст тремтять від найменшого шурхоту.

П'яте слово:

1-а підказка:

У праслов'янській мові **її** означала "рогата".

2-а підказка:

Вона дарує корисний і смачний продукт, необхідний і малим, і старим.

3-я підказка:

В Індії домашню **тварину** й досі вважають священною.

Шосте слово:

1-а підказка:

Колись **вони** в латинській мові означали "пелюшки".

2-а підказка:

Їх виготовляють деякі учні й студенти, щоб потім надійно сховати, а в слушний момент витягти.

3-я підказка.

Їх масове виготовлення розпочинається перед іспитами, контрольними роботами. Щоб сховати **їх** від пильних учительських очей, вдаються до неперевірених хитрощів, виявляють дива винахідливості.

VII. Конкурс поліглотів

Завдання цього конкурсу полягає в тому, щоб назвати запозичене в українську мову слово, виходячи з його первинного, буквального значення в мові-джерелі, тобто врахувавши його внутрішню форму.

За кожну правильну відповідь команда одержує 2 бали. Право відповідати здобуває та команда, яка першою повідомляє про це. Час на обдумування кожної відповіді – 30 сек.

Скажіть по-грецьки:

1. По-грецьки це **добра, радісна звістка**, яка звеселяє серця християн.

2. Цей грецький **річковий кінь** навряд чи дозволить себе осідлати, та й гарцювати суходолом не стане, але почуватися якнайкраще в замулених водоймах Африки.

3. По-грецьки він **завбільшки з кулак**, серед африканських племен і справді він найменший.

4. Наша шкіра "дихає" через ці грецькі **свердловини, отвори**.

5. Скажіть по-грецьки "**ставлю впорядковано**" – і розділ мовознавства ви назвете.

6. По-грецьки це **гарний почерк, мистецтво ліній на папері**.

Після цього запитання доречно провести конкурс "**Досконала каліграфія**" (стор. 15).

Скажіть по-латині:

1. Ця латинська **дуга** вигинається спиною мосту.

2. Цей латинський **поштовх, удар** ніжно б'ється під шкірою рук.

3. Це латинське **рівне місце, площа** є і в конспекті, й на карті, й в указі.

4. Цей латинський **промінь** біжить від центру до точки кола.

тання прибульців-європейців "Що це? Як це називається?" відповіли своєю мовою корінні мешканці. Мандрівники ж зрозуміли ці слова по-своєму, отак і виникли ці географічні назви, а також найменування тварини.

20. *Аргентина* (*Argentina* – від лат. *argentum* "срібло").

21. Усі ці слова мовами сусідніх племен означають "*вороги*".

22. Берегів *Америци* першим досяг Христофор Колумб, а свою назву континент отримав на честь іншого славетного мореплавця – флорентійця *Амеріго Веспуччі*. До речі, саме Веспуччі першим висловив думку, що ці землі є новою частиною світу, яку він назвав *Новим Світом*. Назва *Америка*, створена лотарингським картографом М. Вальдземюллером, з'явилася на географічних мапах 1507 року.

Проблемно-пошукові завдання, мовні ігри

Фонетика

9. В обох мовах це давньоруське слово зазнало змін у фонетичному складі: відбулася асиміляція, тобто уподібнення приголосних за дзвінкістю і глухістю, причому в українській мові прогресивна (**ч – дж**), а в російській – регресивна (**б – п**). В українському слові **бджола** також голосний **е** після шиплячого **дж** змінився на **о**.

12. На українському ґрунті в цьому слові відбулася **дистантна прогресивна дисиміляція** (розподібнення) приголосних **р – л**, а також зміна **ъ – і**.

13. При запозиченні цих слів відбулася **дистантна дисиміляція** приголосних: один з двох однакових звуків змінився на інший (**р – л**).

15. Для полегшення вимови відбувається вставляння звука для роз'єднання двох подібних. Ця фонетична зміна називається **епентеза** (від гр. *epenthesis* – вставка).

18. Ганна – Гандзя; Пелагея – Палажка; Євдокія – Явдоха; Ірина – Ярина; Никифор – Чіпка (Ничипір); Пантелеймон – Талимон; Феодосій – Тодось; Філіпп – Пилип; Фома – Хома; Минодора –

13. Це *Лейпциг*, німецькою *Leipzig* (німці вимовляють *Ляйпціг*).

14. Мова йде про *Угорщину*. В основі всіх наведених найменувань – давня самоназва угорців *todog*, яку слов'яни засвоїли у формі **udъgi* (перший звук був носовим – *онгер, унгер*). Варіанти *Угре, Угры, Вугре* зустрічаються вже в давньоруських пам'ятках, у "Повісті времінних літ". Сучасна назва *Угорщина* з'явилася в українській мові лише у XVIII ст. Російський варіант назви *Венгрия* пов'язують з впливом польського *Wengry (Венгри)* і оформленням назви за латинським зразком (кінцівка *-ія*).

15. Українці називають цю країну *Німеччина* (від *німець, німий* – той, хто не говорить моєю мовою, кого не можна зрозуміти). До речі, цим етнонімом слов'яни називали будь-яких іноземців. Російська назва *Германия (Ермания)* була запозичена з латинських джерел (*Germania*) лише у XVI ст. Наведені французький та іспанський варіанти назви цієї країни походять від латинського *gallus "галл"*. Так римляни називали *кельтів*, а їхню землю, підкорену Римом, – *Галлією*. Найцікавіше, однак, що *галл* у цих мовах означає "*француз*", а зовсім не "германець". Та й кельти – це не німці. Німецькою ж мовою рідна земля германських племен називається *Deutschland (Дойчланд)*, тобто земля дойчерів. Отака-от етнічно-географічна мозаїка!

16. Це *Польща*. Поляки називають свою країну *Polska (Польська)*. У XVII–XVIII ст. її офіційною назвою була *Rzecz Pospolita* (укр. варіант *Річ Посполита*), калька з латинського *res publica* – "*справа народна*". В українській мові й досі вживаються історизми *ляхи* і *Лядська земля*, щоправда з негативним відтінком. Походження етноніма виводять від праслов'янського кореня *ляд* – "*поле*", "*необроблена земля, поросла чагарником*". Колись ляхами називали людей, що жили на таких землях.

17. Гренландія (Gronland), дослівно "*зелена земля*".

18. Ісландія (Island), тобто "*льодова земля*".

19. Усі ці назви утворилися, можна сказати, помилково: слова *юкатан, алеути, арувімі, кенгуру* мовами місцевого населення означають одне й те саме – "Я вас не розумію". Саме так на запи-

Скажіть по-англійськи:

1. Цей англійський **метелик** панує і на оперній сцені, і в басейні.
2. Цей п'яний англійський **півнячий хвіст** звеселить кого завгодно.
3. Цей **собака-бик** в англійців – справжній сторож і боєць.
4. Цей англійський огрядний **товстун** по Антарктиді у фраку гуляє.

Скажіть по-німецьки:

1. Цей німецький **мішок за спиною** вкрай потрібен і туристу, й учню.
2. Побувати на цьому німецькому **місці для лікування** мріють усі відпускники.
3. У цю німецьку **тугу і скорботу** одягає нас жалоба.
4. Ця німецька **чорна фарба** одночасно дзвенить фанфарами у привітанні.
5. Цей німецький **товстий ціпок**, або **палиця**, незамінний серед скляного посуду в хімічній лабораторії.

Скажіть по-французьки:

1. Ця запашна **кельнська вода** давно вже припала чоловікам до смаку.
2. Цим солодким **поцілунком** кондитери із задоволенням пригощають і дорослих, і дітей.
3. Ця французька **мертва природа** живе в чудових барвах на полотні.
4. Цей французький **королівський інструмент** справді панує в музиці.
5. Цей французький **щоденний листок** – і в кіоску, і в класі на місці.
6. **Ховали ніс** французи в нього, у нас синонім шарфа він.

Скажіть по-шведськи:

Цей шведський **гном** блищить на кухні у сяйві кранів і каструль.

Скажіть по-іспанськи:

На цьому іспанському **помості** панує найпопулярніше мистецтво сучасності.

Скажіть по-арабськи:

Це арабське **декламування, читання** – священна книга мусульман.

Скажіть по-турецьки:

На цьому турецькому **городі** досягають дині й кавуни.

VIII. Конкурс "Досконала каліграфія"

Кожна команда виділяє по одному учаснику, який повинен виконати таке завдання: переписати запропонований текст (в якому пропущено букви та розділові знаки), дотримуючись норм сучасного українського правопису й каліграфії:

Журі оцінює цей конкурс балами від 2 до 10 за такими критеріями:

- 1) швидкість виконання;
- 2) правильність, грамотність роботи і аргументоване пояснення орфограм і пунктограм;
- 3) охайність почерку.

*Міркуй яким добірним влуч..ним словом
віддати мисль чи образ бо слова –
мов камін..ці ті різно..кол..орові
те гостре те бе..барвне як вода
те ла(щ,сч)..ться мов гожий пан..с..кий цуцик
те жалиться як кр..пива
те запашне не..наче (К,к)римський перс..к
а те смердить як ро..бовток в яє(ч,ш)ні.*

(М. Драй-Хмара "Лист до Оксани")

Правильний запис:

*"Міркуй, яким добірним, влучним словом
віддати мисль чи образ, бо слова –
мов камінці ті різнокольорові:
те гостре, те безбарвне, як вода,
те лащиться, мов гожий панський цуцик,
те жалиться, як кропива,
те запашне, неначе кримський персик,
а те смердить, як розбовток в яєчні."*

Поки представники команд виконуватимуть це завдання, решта гравців продовжують конкурс поліглотів (див. вище).

сичним способом, тобто злиттям в одне слово цілого словосполучення. До речі, в українській мові цей спосіб словотворення не такий вже й рідкісний: порівняйте, наприклад, відомі й популярні прізвиська *Вернигора, Убийвовк, Тягнирядно* та ін., а також слова *сьогодні, спасибі, натшесерце, запанібрата* тощо.

12. **Німецька** за походженням назва міста *Wien* (звучить як *Ві-і-н*, з довгим і) фіксується в європейських мовах по-різному. Українці традиційно називають столицю Австрії *Відень*. В нашу мову назва прийшла з польської (*Wieden*), а туди – з чеської (*Viden*). До речі, до XVI століття і в російських документах частіше зустрічалася форма *Виден*, а пізніше нормативною стала назва *Вена*, запозичена з італійської мови (*Vienna*) через посередництво французької (*Vienne*).

Італійське місто-порт *Napoli* біля півніжжя Везувію було засноване греками, які назвали його *Неаполіс (нове місто)*. В українській мові узвичаїлася близька до грецької назва *Неаполь*, італійці ж вимовляють *Наполі*.

Столиця Данії *Копенгаген*. Самі данці називають свою столицю *Кьобенгавн*. У більшості ж європейських мов закріпилася форма, зорієнтована на німецьку вимову і написання: *Copenhagen*.

Українською мовою столиця Франції *Paris* (французи вимовляють *Парі*) називається *Париж*, а ім'я міфічного героя, сина царя Трої, з яким пов'язують назву міста, звучить трохи по-іншому – *Паріс*.

Найбільше італійське місто *Roma* (італійці вимовляють *Рома*) українці називають *Рим*. Відмінність вимови й написання пояснюється впливом польської мови, де це слово має форму *Rzym* (вимовляється *Рим*).

Назва французького портового міста *Marseille*, яку французи вимовляють як *Марсей*, по-українськи звучить і пишеться *Марсель*.

Істанбул (Istanbul) – це, як легко здогадатися, найбільше місто Туреччини, назва якого українською мовою позначається *Стамбул*.

Як бачимо, міжмовні розбіжності у вимові і написанні тих самих слів бувають досить значними. Пояснюється це писемною традицією мови, оскільки географічні назви засвоювалися українською мовою в різний час, через посередництво різних мов і різними шляхами – усним, а частіше книжним.

6. Як свідчать історичні пам'ятки, Богдан Хмельницький, відступаючи 1651 року зі своїм військом під натиском польського гетьмана Радзивілла, наказав зайняти оборону на підступах до Києва – у давніх укріпленнях Китаєва. Саме в цю пастку, як у мишоловку, вдалося козакам заманити ворога. Відтоді ця місцевість і одержала таку дивну й пам'ятну назву – Мишоловка.

7. Ні. Це яскравий приклад "народної (побутової) етимології". Існує кілька пояснень назви Судак, однак жодна з наукових версій не пов'язує ім'я цього причорноморського міста з назвою риби. Одне з тлумачень виводить сучасну назву з тюркського *су даг* – "гірська вода" (су – "вода", даг – "гора"). На думку С. Наливайка та інших дослідників, нинішній Судак – це згадуване в літописах і давніх пам'ятках місто *Сугдея*. Йому та його мешканцям *согдам* (в авестійській формі *сугудам*), чиє ім'я на санскриті означало "могутні бики", "могутні воїни", чимало місця присвятила "Велесова книга".

8. *Ялта*, тобто "берегова", назвали це поселення греки (від гр. *ялос* – "берег"). У стародавніх пам'ятках вперше згадується під назвою *Яліта*, *Джаліта*.

9. Це місто *Дніпропетровськ*. Закладене 1777 р. за наказом Г. Потьомкіна на місці козацької слободи Половиця, воно було назване на честь цариці Катерини II *Катеринославом*. З 1897 р. мало назву *Новоросійськ*, у 1902–1926 рр. знову *Катеринослав*, в 1919 р. – *Січослав*, а з 1926 р. має сучасну назву *Дніпропетровськ*. Це місто може претендувати на "рекорд" в Україні за кількістю перейменувань. А Запоріжжя носить своє сучасне ім'я з 1920 року, до того воно звалось *Олександрівськ* (на честь командувача 1-ої армії князя Олександра Голіцина).

10. Більшість учених вважають, що назва *Ізюм* – це видозмінене татарське слово *гузун* "переправа". Версія тим більш імовірна, що місто лежить на річці Сіверський Донець при впадінні в нього річки *Ізюмець*. А з родзинками-ізіюмом назва міста ніяк не пов'язана.

11. Місто *Гуляйполе*, хутори *Нежурись*, *Нетронь*, *Неунивай*, ліс *Нерубай*, урочище *Непхай-балка* – усі ці географічні назви можна знайти на мапі України. А утворені вони лексико-синтак-

ІХ. Конкурс "Давні письмена"

Правильна відповідь на кожне запитання оцінюється 4 балами.

1. За одну хвилину спробуйте здогадатися, як давні єгиптяни позначали поняття **вода**. Намалуйте цей ієрогліф.

2. Ці відомі всім знаки, своєрідні ієрогліфи, були створені у прадавні часи. Існують дві різні системи цих знаків. Історія їх походження дуже цікава.

Перша система знаків з'явилася в сиву давнину на берегах Індії. Ці знаки створив давній і мудрий народ, проте в Європі, де вони почали використовуватися в X–XI ст., їх називають іменем зовсім іншого народу.

Друга система знаків була створена одним із прадавніх європейських народів, але теж відома нам під іменем іншого народу.

Підказка: сьогодні обидві системи цих давніх ієрогліфів знає кожен школяр. Що це за ієрогліфи?

3. Давні греки називали це **бустрофедон**, тобто рух бика, дослівно – поворот бика. Як співвідносяться цей хід бика і письмо? Спробуйте не лише пояснити це, а й показати.

4. Відомо, що основою сучасного українського алфавіту є кирилиця. Які ще алфавіти створені на кириличній основі? (По одному балу за кожну правильну назву).

5. У старослов'янському кириличному алфавіті була літера "**И восьмеричне**". Чому вона так називалася?

6. Відновіть віршик І. Січовика, підставивши замість крапок слова:

- *Гей, хлопчику!*
- *Я не хлопчик.*
- *Гей, стовпчику!*
- *Я не стовпчик.*
- *Хто ж ти?*
- *Буква ...*
- *Що в тебе на голові?*
- *Шапочка?*
- *Ні, ...*

А яким терміном грецького походження називається те, що в цієї букви "на голові"?

Х. Конкурс "У лабіринтах граматики"

1. Що таке **морфологія**, вам, звичайно, відомо. А чи знаєте ви, що широко використовуватися як мовознавчий термін це слово стало порівняно недавно – лише в кінці ХІХ–на початку ХХ ст. у лінгвістичних працях таких відомих мовознавців, як І. О. Бодуен де Куртене, П. Фортунатов, О. Шахматов та ін. Утім слово морфологія народилось як термін майже на сто років раніше. Хто ж уперше ввів його в науковий вжиток і в якому значенні?

Підказка: Автор цього терміна, великий німець, прожив довге творче життя, подарувавши світові справді безсмертні шедеври художнього слова і плоди наукових досліджень.

2. В українській мові поряд із займенником **ти** у звертанні до однієї особи широко використовується пошанне **Ви**. Натомість, приміром, англійці в усіх випадках послуговуються займенником **you** (ти). Окрім того, і українське **Ти**, і англійське **Thou** (ти) вживається в одному дуже шанобливому звертанні. До кого?

3. Які із запропонованих форм іменників правильні?

- Було у матері два (сини, сини, сина).
- На узліссі шумлять густими кронами три (дуби, дуби, дуба).
- Минуло чотири (місяці, місяці, місяця).
- У Надійки три (брати, брати, брата).

У формі якого числа і відмінка треба вжити іменники, що в дужках?

4. У граматиці Мелетія Смотрицького, що побачила світ у 1619 році, цей розділовий знак називається "удивная". Як цей знак ми називаємо зараз?

5. Водій автомашини має двох сестер, але у них немає брата. Як це може бути?

6. Морфеми, тобто корені, суфікси, префікси, можуть в українській мові мати різновиди, які виникають унаслідок чергування звуків або інших фонетичних процесів. Наприклад: **день** – **дні**, **рука** – **руці** – **ручка**.

дився і виріс не в далекому від Києва Муромі, звідки він навряд чи зміг би прибути до Києва на поклик князя лише за п'ять (!) годин, як про це твердять перекази. Ілля народився лише за сто верст від столярного міста – в поселенні *Моровій* (*Моровець*, *Моровійськ*) на Чернігівщині. Ці та інші факти свідчать, що насправді богатиря звали Моровець (Ілля з Моровця), а згодом з якихось причин нарекли Муромцем.

3. В "Історії" Геродота справді згадується могутня країна *Кімерія* та її численний і войовничий народ *кімери* (*кімерійці*), які в V ст. до н. е., до приходу скіфів, займали обширну територію від Таманського півострова до Дністра й далі на північ від Чорного моря. Про *кімерів* (*кімерійців*) на цих землях оповідає ще Гомер близько VIII ст. до н. е. *Кімери* були, як зазначає С. Наливайко, автохтонним, споконвічним населенням на території України, нашими пращурами. Хто ж вони, ці літописні *кімери*?

Якщо прикласти до цих назв згадані дві особливості передачі грецькою мовою звуків інших мов (звукам слов'янської чи індійської мов **с**, **ш** у грецькій відповідає **к**, а чужомовне **в** у грецькій мові найчастіше передається як **м**), можна зробити висновки, що літописні *кімери* – це ті ж *сівери-сіверяни*, *Кімерія* – це *Сіверщина*, Боспор *Кімерійський* – це Боспор *Сіверський*, *Кімерійські* вали – це *Сіверські* вали, а сучасні назви *Сіверський* Донець, Новгород-*Сіверський* грецькою мовою часів Геродота звучали як *Кімерійський* Дінець, Новгород *Кімерійський*. Цікава версія, чи не так?

4. Ці назви віддалених один від одного географічних об'єктів, на перший погляд такі різні, насправді етимологічно тотожні, тобто мають спільне походження і семантичну єдність, виражену різними лексичними засобами: усі вони означають "*Водопій Биків/Корів*", "*Шлях Бика*". На думку вчених, у цих давніх назвах, які виникли ще в доісторичні часи, відбито поклоніння земному втіленню бога – Священному Бикові, культ якого особливо виразний у трипільській культурі, а також у шумерській, єгипетській, індійській, іранській міфологіях.

5. Ні. З китайцями ця місцевість на півдні Києва ніяк не пов'язана. За однією з версій, назва походить від тюркського слова "*китай*" – *укріплення, фортеця*. Інша гіпотеза пов'язує топонім з іменем князя Андрія Боголюбського, прозваного Китаєм, який наприкінці XII ст. заснував тут палац-фортецю.

раїнського правопису" (1990 р.). Натомість "наймолодшою" літерою української абетки можна вважати букву **ї**, яка, хоч і вживалася ще в давніх кириличних алфавітах, проте в сучасному значенні (для позначення сполучень звуків **й + і**) вперше була використана лише 1875 року в записках "Юго-Западного отдела Русского географического общества" в Києві.

5. Так.

6. Ні. Найрідше вживаною буквою українського алфавіту є "ф", оскільки звук, який вона позначає, не властивий для української мови і вимовляється лише в небагатьох запозичених словах.

7. Так.

8. Ні. Найбільшою кількістю псевдонімів користувався Олександр Кониський – 141.

9. Так.

10. Так. Принаймні так стверджують автори "Частотного словника сучасної української художньої прози" на підставі опрацювання 33391 слова загальної лексики.

11. Ні. Найбільше синонімів має слово "бити" – понад 50. Синонімічний ряд до дієслова "іти" нараховує "лише" близько 30 слів.

12. Так. Хоч це й дивно, але саме місцевий відмінок іменників, який завжди вживається тільки з прийменниками, має їх найменше – лише 5: на, у (в), по, при, о. Натомість з родовим відмінком "працюють" понад 150 прийменників, зі знахідним – 28.

Вікторина

"Великі географічні . . . курйози, або Як виникають назви"

1. Походження назви моря деякі вчені пов'язують із промислом, відомим у Київській Русі ще з X століття: виробництвом червоної фарби для тканин, надзвичайно стійкої та яскравої. А отримували її з *червця* (сокоживної комахи кошеніль). Барвник користувався величезним попитом в іноземців, тож і море, яким пливли купецькі кораблі з Візантії за червцем і червоною фарбою, називали в давнину *Червним*. Згодом у назві відбулася фонетична зміна – і з *Червного* воно стало *Чорним*.

2. Дослідники вважають, що легендарний богатир справді жив у XII ст. і служив київському князеві Володимирі, але наро-

Скільки різновидів кореня мають слова, споріднені з дієсловом **водити**? Відповідь проілюструйте прикладами.

XI. Конкурс "Дуель"

Ведучий читає запитання, на які треба відповідати якнайшвидше. Право відповідати першою здобуває та команда, яка першою повідомить про готовність. Якщо відповідь неточна, інша команда має можливість запропонувати свій варіант.

1. Скільки в українській мові фонем?
2. Як називається давній алфавіт, на основі якого створено сучасний український?
3. Яка п'ята літера українського алфавіту?
4. Що таке **лігатура**?
5. Скільки звуків у слові **єдність**?
6. З якої букви, крім, звичайно, м'якого знака, не починається жодне слово в українській мові?
7. Що таке **інтерфікс**?
8. **Вигук** – повнозначна чи службова частина мови?
9. До якої відміни належить іменник **немовлятко**?
10. Скільки відмінків в українській мові?
11. Як правильно: лікаря **Айболита** чи лікаря **Айболитя**?
12. Якого роду іменник **путь**?
13. Утворіть форму родового відмінка множини іменника **суддя**.
14. Що таке **інверсія**?
15. Як правильно: **більш мудрий** чи **більш мудріший**?

XII. Конкурс "Творча лабораторія"

1. Кожна команда виділяє по 1 чи 2 учасники, які протягом 5 хвилин повинні перекласти українською мовою з російської, білоруської, англійської чи німецької мов невеликий дитячий віршик (текст, заздалегідь написаний на планшеті, представляють також і глядачам, щоб вони могли оцінити перекладацьку майстерність гравців). Після цього журі оцінює конкурс балами від 4 до 10. Бажано, щоб члени журі вмотивували виставлені оцінки.

Поки учасники виконують це завдання, можна провести конкурси, наприклад, аукціони з глядачами, організувати музичну паузу, а потім продовжити змагання:

2. А тепер команди випробують свої сили у перекладі з української мови на російську. Пропонуємо за 30 секунд перекласти такі речення (по 2 бали за точний переклад):

**На розі дзвенів трамвай.
Коники сюрчали в конюшині.**

Відповідь: **На углу звенел трамвай.
Кузнечики стрекотали в клевере.**

3. Як бачимо, наші гравці впоралися із завданням успішно. А ось для деяких перекладачів-професіоналів ці речення виявилися міцними горішками. Це відомий в історії перекладацької справи курйозний факт, коли при перекладі на російську мову був одержаний такий результат:

**На розі дзвенів трамвай. По розам звенел трамвай.
Коники сюрчали в конюшині. Жеребят пофыркивали в конюшне.**

Які лексичні "друзі" так "допомогли" перекладачам? (4 бали)

4. Зараз перевіримо, наскільки тонке чуття авторського стилю мають наші гравці. Спробуйте визначити, кому з українських поетів належать ці рядки. Свої відповіді запишіть на окремих аркушах і передайте журі. Кожна правильна відповідь – 4 бали.

Студенти-ведучі виразно читають уривки з поезій (можна запропонувати для конкурсу поетичні твори, які не досить добре відомі широкому загалу, але відзначаються яскравим авторським стилем).

Теми конкурсів-аукціонів для глядачів

Переможцем у такому конкурсі визнається той, хто останнім називає слово чи вираз із запропонованого завдання.

1. Наведіть прислів'я, приказки, фразеологізми зі словами: **голова, язик, зуби, нога, рука, око.**

2. Які крилаті вислови біблійного походження ви знаєте?

3. Наведіть крилаті вислови, що походять з античної міфології.

4. У яких українських народних піснях зустрічаються назви рослин? Наведіть рядки пісень.

5. Наведіть приклади **оксиморона** (стилістичної фігури, що ґрунтується на поєднанні протилежних понять, напр.: *гарячий сніг, живий труп, жорстоке милосердя, праведність гріха, солодка отрута, дзвінка тиша, безмовний крик* тощо).

наше *сивий* споріднене з індоіранським *ш'ява / с'ява* – "темний", тобто не зовсім білий. До певної міри підтвердженням цього є вираз *сива давнина*, який несе відчутний нюанс "темна, повита мороком часу давнина" (С. Наливайко, с. 249).

6. Ні. Ця давня числівникова форма, яку зустрічаємо в старовинних думках і піснях, має числове значення "350": *почвартаста* – це *"пол (половина) четвертої сотні"*, тобто три сотні і ще половина. Згадаймо думу "Про Самійла Кішку": "Сімсот турків, яничар штириста да бідного невольника почвартаста". До речі, *штириста* – це сучасне *"чотириста"*.

7. Так. Це одна з версій походження слова.

8. Ні. Коли слова *браунінг, вінчестер, калашников, кольт, макаров, маузер, наган* справді утворені лексико-семантичним способом, тобто шляхом переосмислення власних назв – прізвищ (американських конструкторів Д. Браунінга, О. Ф. Вінчестера, С. Кольта, бельгійського зброяря Л. Нагана, російських винахідників М. Калашникова і М. Макарова, німецьких інженерів братів В. і П. Маузерів), то назва автоматичного пістолета *парабелум* утворилася зосім іншим способом, лексико-синтаксичним. "*Si vis pacem, para bellum*" – "Якщо хочеш миру, готуйся до війни". Саме друга частина ("готуйся до війни") цього римського прислів'я, згідно з яким найкращим способом збереження миру є постійна готовність до відсічі агресорам, і стала на початку ХХ ст. назвою нового винаходу німецьких зброярів.

9. Так.

10. Ні. Для назви свого твору Панас Мирний використав слова з Біблії.

Най... най... най... (лінгвістичні "рекорди")

1. Так. За цим підручником, який Михайло Ломоносов назвав "вратами вченості", школярі українських, російських та білоруських шкіл вивчали граматику майже 150 років – до середини 18-го ст.

2. Так.

3. Так.

4. Ні. П'ята літера сучасної української абетки **ґ** (re) була вперше введена до алфавіту як самостійна буква ще Мелетієм Смотрицьким у "Граматиці" 1619 р. і вживалася з перервами аж до 1933 року, коли з ідеологічних міркувань її було силоміць вилучено з української азбуки. Букву поновили тільки у 3-му виданні "Ук-

11. Так. Згадаймо рядки Ліни Костенко з поезії "Я виросла у Київській Венеції":

І слухав місяць золотистим вухом
Страшні легенди про князів і ханів.
І пропливав старий рибалка Трухан.
Труханів острів... острів *Тугорханів*...

Назва цього острова, яка в стародавніх документах згадується також як *Турханів*, *Туханів*, *Тухонів острів*, справді походить, як вважають дослідники, від імені половецького хана *Тугорхана*. Наприкінці XI століття в цих мальовничих місцях вздовж лівого берега Дніпра в Києві була літня резиденція його дочки – дружини київського князя Святополка.

12. Це проблемне, дискусійне питання, остаточної відповіді на яке сучасна етимологічна наука не дає. Однак більшість учених вважають таку версію цілком імовірною й науково спроможною.

Всяка мовна всячина

1. Так. На думку С. Наливайка (с. 98), гопак колись був ритуальним пастушим і воїнським танцем, присвяченим божеству воїнів-кшатріїв *Крішні* – уособленню воїна і пастуха. Санскритські слова *гопа*, *гопала*, які означають "пастух", "воїн", "цар", лежать в основі одного з імен Крішні – Гопала. Саме гопак був улюбленим танком запорізьких козаків – професійних воїнів, як і давньоіндійські кшатрії.

2. Ні. *Полька* є чеським народним танцем. Легенда розповідає, що народилася полька в чеському селі поблизу міста Йічин, 1835 року її вперше станцювали в Празі, а згодом вона стала найпопулярнішим танцем у Європі. Походження назви *полька* вчені пов'язують з чеським словом *pulka* "половинка, половина" – основним рухом цього танцю.

3. Так.

4. Так. Прикметник *солодкий* походить від праслов'янського **solďь* "солоний" (пор. латин. *sal* "сіть", готськ. *solt* "сіть"). На думку етимологів, значення слова розвивалося так: первинне **solďь* "солоний", потім "присмачений, приправлений" (не лише сіллю), далі – "смачний" і, нарешті, "солодкий".

5. Так. "Ім'я бога Шіви може бути пов'язане з українським прикметником *сивий*, синонімами якому є *сизий* та *сірий*. Це тим імовірніше, що іпостассю (одним із образів) Шіви є сірий, сивий бик – популярний в українському фольклорі. Не виключено, що

Шевченко і світ

Брейн-ринг

Завдання для розминки команд:

Продовжіть ці відомі Шевченкові рядки (виграє команда, що зробить це найточніше):

*Ну що б, здавалося, слова
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує! ...
Знать, од Бога...*

Відповідь:
*І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.*

*Не дуріте самі себе,
учітесь, читайте...*

Відповідь:
*І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.*

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля...*

Відповідь:
*І неситий не виоре
На дні моря поле.*

*І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся...*

Відповідь:
*...Чому не йде
Апостол правди і науки?*

1. У творчому доробку Тараса Шевченка ця книга займає окреме місце. Укладена вона була 1860 року у Петербурзі і видана у січні 1861 року на кошти поета накладом 10 тис. примірників. Велику частину тиражу Шевченко розіслав для продажу в недільні школи Києва, Чернігова, Полтави та інших міст. Це була перша книга із задуманої поетом серії, яку він не встиг створити. Половину книжки становили фольклорні тексти.

Що це за книга? Для кого вона призначалася?

2. Звучать уривки з поезій Т. Шевченка у виконанні студентів:
*"За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?"*

За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,
Королевий цвіте!"

"Я не знаю, моя сестро".
І Цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала **Лілея**
Росою-сльозою...

ІСАЙЯ. ГЛАВА 35 (уривок):
Радуйся, ниво непоплитая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком!
Розпустисть,
Рожевим **крином** процвіти!

У цих двох уривках з поезій Тараса Шевченка згадано дві різні назви однієї рослини, одна назва – архаїзм, друга – вживається здебільшого в поетичному мовленні. А як ми називаємо цю рослину? Назвіть усі три слова – назви однієї рослини.

3. У 1860 році Тарас Шевченко виконав офорт (ліногравюру) з картини Карла Брюллова "Вірсавія". За цю роботу йому було надано наукове звання. Яке звання?

4. Він почав свою композиторську діяльність з музики до "Заповіту" Шевченка.

Він був серед студентів, які несли труну з тілом поета в Києві.

Він виступив активним організатором шевченківського концерту, влаштованого в університеті 1864 року.

Він поклав на музику 86 творів Тараса Шевченка.

Хто ця славетна людина і на якій вулиці в Києві міститься музей імені цього українського композитора?

Мазела – прізвище, ймовірно, походить від суто кшатрійського, воїнського імені *Махіла*, і сьогодні поширеного в Індії. Дослівно це ім'я означає "захисник, охоронець країни", іншими словами, "правитель", "князь".

Маруга, Моруга, Моружченко – від імені давнього дравідійського бога *Муруга, Муруган*;

Путря, Путренко – від санскр. *путра* "син".

Рай, Райко, Рой – у мові хінді слово *рай (рой)* означає "князь", "цар", "поміщик", часто вживане як окреме прізвище і як компонент у двоосновних іменах. На думку академіка індолога Олексія Баранникова, *рай* – сучасна вимова давньоіндійського *радж, раджа* – "цар".

Рева – поширене в козаків і в сучасних українців прізвище, так звали індійського царя, батька царівни Реваті, дружини Балвіра (Білобога), старшого брата Крішни (Чорнобога). Ім'я *Рева* пов'язане зі значенням "багатство".

Хопта, Гоптар – ці прізвища знаходять своє пояснення у санскритських словах *го-пта, го-птар, го-птрі* "захисник", "оборонець", "воїн", "цар".

Чамаренко – від санскр. *чамар* "шкірник", "чинбар".

Шамшур, Шамшура – від санскр. *шамшер* "шабля".

Шарій, Шарко, Шарук, Шаравара, Шарварок, Шарварко – прізвища утворені, ймовірно, від санскритського *шара* ("очерет" або "стріла") додаванням суфікса на означення діяча *вара*, мали значення *Стрілець* або *Стрільник* (виготовлювач стріл).

Шиваненко – від імені бога *Шіви*.

Шуло, Шулик – від санскр. *шула* "спис", "тризуб" (спорідн. з укр. *шило*).

10. Так. Особливо багато таких прізвищ у козацьких реєстрах. На думку С. Наливайка, "...козаки мали прізвища "Чорний" та "Білий" не через свою чорнявість чи русявість, а через те, що їхні предки поклонялися Чорнобогові та Білобогові". Ці та інші божества української язичницької міфології винятково близькі до божеств індійського пантеону: в індійській міфології Чорнобог – це Крішна (воїнське божество), а Білобог – Балвір (землеробське божество). Тож не дивно, що в реєстрах запорозьких козаків – справжніх професійних воїнів – значно більше прізвищ з основою Чорн-. "Це, поза сумнівом, свідчить, що предки запорозьких козаків відчутно більше поклонялися Чорнобогові-Крішні, аніж Білобогові-Балвіру" (с. 13).

Шандра, Шудра, Шудря, Шудрак, Шудрик, Шундрик, Шендрик, Шудриченко – ці прізвища пов'язують з назвою четвертої верстви давньоіндійського суспільства – *шудрами*.

Наведені нижче українські прізвища, а також багато інших зустрічаються у ведах та епосах. Незрозумілі й важко витлумачувані на слов'янському ґрунті, вони натомість легко і переконливо пояснюються з санскриту:

Балбир, Балбиренко, Балвір – в індійській міфології *Балвір* – це старший брат бога *Крішни*, землеробське божество, ім'я якого означає "Могутній герой", а епітетом є "Плугодержець" (с. 11-12).

Баглай, Бака, Бакай, Бакота, Бакуль, Вакало, Вацько – на думку дослідників, ці та похідні від них прізвища сходять до слів *бака* (з санскриту) та *багла* (мовою хінді) – "журавель", тотемний птах племені бога *Крішни*. Слід зазначити, що численні назви українських річок, озер, боліт, струмків, а також сіл і містечок також споріднені з цими індійськими словами. "Ця "журавлина" гідронімія, топонімія й антропонімія, збережена досьогодні, охоплює всю Україну, незаперечно засвідчуючи наявність тут і надзвичайно давнього індоарійського пласта" (с. 186).

Бушма, Бучма, Бушмака – від санскритських імен царя *Бгішма* і воїна *Бгішми*, які означають "Грізний".

Гупал, Гупало, Гупаленко – від одного з імен бога *Крішни* (санскр. *Гопала* – "захисник биків/корів", "пастух", а також "захисник землі", "цар").

Динда, Динденко – від назви індоарійського племені *дандарії* (від санскр. *данда* "весло").

Кришко, Крисенко, Крищенко, Кришненко – від імені бога *Крішни*.

Куліш, Кулеш, Кулеша, Кулеба, Кульбак, Кульбака, Кульбіда, Куйбіда – ці та похідні від них українські прізвища з частиною *куль-*, можливо, походять від санскр. *кулапаті*, хінді *кульпаті* зі значенням "ватажок", "захисник роду". Ймовірно також їх сходження до санскр. слів-епітетів бога *Шіви Кулешвара, Кулеша (Кулеш, Куліш)*, які й сьогодні побутують в Індії як чоловічі імена і означають "Божество роду".

Кудин, Кудко, Кудик, Кудинець, Кудійчук, Кудим, Кудиченко, Кунда, Кундера – прізвища, ймовірно, походять від санскр. *кунда* "чародій", "чаклун" (пор. укр. *чудо, чудеса, чудесник*).

Манджула, Мандзуленко – від санскритського *манджула* "гарний", "вродливий".

5. Звучить уривок з поезії Т. Шевченка у виконанні студента коледжу:

*Ми вкупочці колись росли...
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх.
Не вгадали.
Старі зарані повмирали,
А ми малими розійшлись
Та вже не сходились ніколи...*

Кого згадує поет у цих рядках? Як звали ту дівчину? У яких ще поезіях зустрічається згадка про неї?

6. Цей російський поет був одним з найулюбленіших авторів Тараса Шевченка. Одноліток українського митця, він зійшов у могилу на 20 років раніше од Кобзаря. Перебуваючи на засланні, Т. Шевченко писав у Петербург В. Лазаревському: "Пришліть ради поезії святої хоч один том..., велику, превелику радість пришлете з ним...". У вірші "Мені здається, я не знаю" Тарас Григорович називає цього поета "божим пророком", "святим великомучеником", "святою душею". Т. Шевченко захоплювався його віршем "Умирающий гладиатор" і за цим сюжетом виконав однойменний малюнок. Сучасники свідчили, що в день смерті Т. Шевченка томик творів цього поета лежав у нього на столі. Хто цей російський поет?

7. Цей видатний український вчений-сходознавець, історик, філолог, письменник, перекладач, академік, поліглот (володів понад 60 мовами) був ще й активним популяризатором творчості Тараса Шевченка, автором статей про нього і його творчість. Він надіслав "Кобзар" у дарунок видатному індійському письменникові Рабіндранату Тагору. Сталінська машина репресій знищила цього славетного сина українського народу. Він був заарештований (на той час йому було вже 70 років!) і вивезений в ешелоні до Казахстану, де й помер 1942 року. Назвіть цю людину.

8. У жовтні 1860 року Тарас Шевченко передав через Пантелеймона Куліша гроші і книжку "Кобзар" зі своїм дарчим написом для сліпого українського співця-кобзаря. Хто ця людина?

9. Він був талановитим англійським актором, популярним у багатьох країнах. Гастролював, але найбільший успіх мав у Росії. Тарас Шевченко ходив на всі його вистави. Їх знайомство переросло в щире дружбу. Т. Шевченко виконав портрет цього чорношкірого актора. Його найкраща роль – Отелло в однойменній трагедії В. Шекспіра. Хто цей актор?

10. У повісті Тараса Шевченка "Прогулка с удовольствием и не без морали", написаній російською мовою, поет порівнює героїню твору з таємничим ієрогліфом, "над котрим сам Шампольон пригадувався бы". Хто такий цей **Шампольон**, про якого згадує Т. Шевченко, і чим він уславився?

11. У селі Линовиця Прилуцького району Чернігівської області під старезним дубом лежить великий камінь. Поблизу встановлено меморіальну дошку, яка засвідчує, що саме тут любив відпочивати Т. Шевченко, коли бував у цих місцях, у маєтку свого приятеля Якова де Бальмена. Шевченка і Бальмена єднала щира дружба. Яків був офіцером, але захоплювався живописом, графікою. Він власноруч виконав 39 ілюстрацій до рукописного "Кобзаря", ілюстрував поеми "Гайдамаки", "Гамалія". 26 липня 1845 року Яків загинув. Т. Шевченко, вражений смертю друга, присвятив йому один з найсильніших своїх творів, поему, яку Іван Франко назвав "найкращим свідоцтвом могутнього, всеобіймаючого, щиролюдського почуття нашого поета". Де загинув Яків де Бальмен? Яку поему присвятив йому Шевченко?

12. У поезії Т. Шевченка "Меж скалами, неначе злодій" читаємо:

...Уже як хочете, хоч лайте,
Хоч і не лайте, й не читайте, –
Про мене... Я і не прошу,
Для себе, братики, спишу,
Ще раз те **оливо** потрачу...

Про яке **оливо** йдеться в цих рядках?

13. Корифей українського театру, талановитий драматург, актор, режисер, театральний діяч, він обрав для себе подвійний псевдонім, друга частина якого – прізвище одного з персонажів

нами, литвяками, литовцями називали спочатку білорусів, землі яких у 12 – 14 ст. входили до складу Литви, а пізніше також переселенців із північних українських земель.

9. Так. У книзі "Таємниці розкриває санскрит" (К.: Вид. центр "Просвіта", 2001) український учений індолог Степан Наливайко пише: "Загально визнано, що на території сучасної України в давнину жили індоарійські, тобто індійські племена, частина яких у II тисячолітті до нової ери вирушила до Індії, а частина лишилась, взявши участь в етногенезі балтійських і слов'янських народів, серед них і українського. Величезна подібність між мовою індоарійської культури та релігії – санскритом – і балтійськими та слов'янськими мовами свідчить про найтісніші контакти цих народів у минулому." Дослідник зазначає, що в пам'ятках, писаних санскритом, особливо в "Рігведі", "Махабгараті" й "Рамаяні" багато точок дотикання з Україною, українцями й українськими реаліями, давніми й сьогочасними: "Боги, царі, мудреці й могутні воїни носять імена, які сьогодні побутують в українців як прізвища. І водночас діють племена і народи, що їх античні автори фіксують і на території Давньої України. З чого напрошується цілком логічний висновок: предки сучасних українців брали участь у подіях, описаних в "Махабгараті", а самі ці події відбувалися і на теренах України."

Зокрема, на думку дослідників, усі чотири стани давньоіндійського суспільства відображені у таких прізвищах:

Рахман, Рахманенко, Рахманець, Рахманин, Рахманний, Рахманюк та ін. – від назви найвищої соціальної верстви давньоіндійського суспільства – жерців-*брахманів*, пам'ять про яких і досі відлунує в українських топонімах, фольклорі, святах (Рахманський Великдень). Як зазначають дослідники української давнини (Олекса Воропай, Степан Килимник, Павло Чубинський та ін.), найцікавіше й найзагадковіше те, що Рахманський Великдень відомий тільки в Україні, причому з найдавніших, ще дохристиянських часів.

Цар, Царик, Царко, Царук – ці прізвища, яких немало серед запорозьких козаків та сучасних українців, а також саме слово *цар* походять, як вважають дослідники, від індійського слова *кшатр* – назви окремого стану давньоіндійського суспільства – *кшатріїв*, *касти* воїнів;

Панікар, Панітар – тлумачиться з санскриту як "купець", "торговець". Вони належали до третього стану давньоіндійського суспільства, так званих *вайш'їв*, до яких входили ще землероби й ремісники;

кедонська, сербська. Решта слов'ян (поляки, чехи, словаки, хорвати, словенці, лужичани) мають системи письма на основі латиниці.

Таємниці імен

1. Ні. Найкоротші зафіксовані в словнику імена – це *Ян* та *Я*.
2. Так.
3. Ні. Грінченків словник подає це ім'я як форму чоловічого імені *Анатолій*.

4. Ні. "*Уманець та Спілка*" – це псевдонім цілого гуртка, який у 90-х роках XIX ст. сходився по суботах у будинку українського письменника, бібліографа та лексикографа Михайла Комара в Умані й працював над укладанням російсько-українського словника, що вийшов згодом під цим псевдонімом. Що ж до лексикографічних спроб видатного українського історика Дмитра Яворницького та славетного композитора Миколи Лисенка, то вони справді працювали над підготовкою матеріалів, але не для згаданого словника, а до "Словаря української мови" Бориса Грінченка.

5. Ні. Усі ці прізвища справді походять від слова *коломиєць*, яке спершу, можливо, називало тільки мешканців міста Коломиї, відомого багатими соляними промислами, а згодом стало загальною назвою добувача або торговця сіллю. На думку дослідників, значна поширеність цих прізвищ в Україні пояснюється їх походженням саме від загальної назви промислу, а не від конкретної географічної назви міста.

6. Так.

7. Ні. Твірною основою подібних прізвищ, характерних для галичан, є найменування заміжніх жінок з суфіксом *-иха*: *Дмитриха* – жінка Дмитра, *Климиха* – жінка Кліма, *Семчиха* – жінка Семка (Семена), *Панчиха* – жінка Панька (Пантелеймона), *Юрчиха* – жінка Юрка (Юрія), *Яциха* – жінка Яцька (Якова) і под. Від імені матері, яка рано стала вдовою і главою сім'ї, утворювались найменування дітей: додаванням суфікса *-ин*, причому звук *х* перед голосним переднього ряду перейшов у *ш* (чий син? – Дмитрихин – Дмитришин). Отже, кінцівка "*ишин*" у цих прізвищах – не видозмінене слово "син", а фонетичне поєднання двох суфіксів *-их(а) + -ин*.

8. Ні. Як зазначає А. П. Коваль у книзі "Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України" (К. : Либідь, 2001, с. 122), прізвища з цією основою поширені по всій Україні, хоч справжніх литовців на українських землях було небагато. Річ у тім, що *литви-*

драми Т. Шевченка. Ця п'єса була чи не найпопулярнішою в українських театрах. Сам актор грав у ній одну з головних ролей. Він навіть своїх дітей – дочку і сина – назвав іменами головних героїв цього драматичного твору Тараса Шевченка.

Назвіть прізвище, псевдонім цієї людини, імена його дітей.

14. Звучать поетичні рядки:

*Він перший за свою любов
Тяжкі дістав кайдани,
Але до скону їй служив
Без зради, без омани.
Усе знесла й перемогла
Його любові сила.
Того великого вогню
І смерть не погасила.*

Ці рядки, як ви вже здогадалися, присвячені великому Кобзареві. А хто автор цього твору?

15. "...На память 22 апреля 1838 года" – такі рядки є в присвяті поеми Шевченка "Катерина". Яка подія сталася тоді? Кому і з якої нагоди присвячено цей твір?

16. У вірші "А. О. Козачковському" Тарас Шевченко згадує гірке дитинство (студент читає уривок):

*Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге – та й куплю...*

Що ж саме купив малий учень-попихач Тарас на того нещасного пятака, як розпорядився покупкою?

17. Звучить уривок з поеми Т. Шевченка "І мертвим, і живим...":

*У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,*

У голови гори слала,
Степом укривалась!
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?..

Як ви розумієте слова "не минайте ані титли"? Що таке титла?

18. Наступне запитання пов'язане з віршем Дмитра Білоуса (звучить вірш у виконанні студента).

"Я вірила в тебе, Володю..."

(Володимиру Сидоренку присвячено)

Були вони босі і голі,
Нужденні ці діти малі.
Книжок ані дома, ні в школі
В глухім повоєнним селі.
І вчителька, де не бувала
В той час невимовно тяжкий,
З великим трудом діставала
І учням читала книжки –
Про лева, орла і папугу,
Про вовче під дубом кубло,
Про лиса Микиту хитрюгу...
Ой, як їм цікаво було!
Володя, вразливий хлопчина,
Блаженствував, наче в раю.
Та як би додому книжчину
Узяти, щоб мати – свою?

(1798 р.). Саме його вважають *зачинателем* нової української літературної мови. А її *основоположником* є Тарас Шевченко.

5. Так.

6. Так.

7. Ні. У 20-х – на початку 30-х рр. у Примор'ї були українські школи та педагогічний інститут у м. Благовещенську. Після 1933 року українська мова тут функціонує лише в побуті.

8. Так.

9. Так.

10. Так.

Загадки письма

1. Ні. Кількість літер в алфавіті певної мови залежить не лише від кількості звуків (фонем) у її фонетичній системі, але й від досконалості самої абетки: чим точніше співвідноситься кількість звуків (фонем) із кількістю букв для їх позначення, тим досконалішим вважається алфавіт.

2. Так.

3. Так. Діакритичні (надрядкові) знаки мають букви **і, ї, й**.

4. Так

5. Так. До речі, літера **є** походить від кириличної **є** (єсть), але вперше у сучасну українську графіку була запроваджена лише 1837 р. укладачами альманаху "Русалка Дністровая" М.Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким.

6. Ні. Більшість сучасних фахівців вважає, що Кирило (світське ім'я Костянтин) близько 863 р. скомпонував інший алфавіт – глаголицю, яку в давнину називали *кириловицею*. Згодом назву було перенесено на іншу абетку (*кирилицю*). Є кілька гіпотез про її творця: сам Кирило, його старший брат Мефодій, пресвітер Костянтин, болгарський цар Симеон, чорноризець (монах) Храбр тощо. Найімовірнішою вважають версію, що кирилицю склав у кінці 9 – на початку 10 ст. учень Кирила Климент Охридський.

7. Ні. Перші кириличні друкарські шрифти створювалися на основі *напівуставного* письма.

8. Так.

9. Ні. Така спроба губернатора Галичини викликала хвилю масового протесту і не була реалізована. Ці події відомі в історії під назвою "азбучної війни".

10. Ні. Кириличними алфавітами користуються лише такі слов'янські мови: українська, російська, білоруська, болгарська, ма-

анцями. Звідти було вивезено в Європу багато скарбів, представників флори і фауни, в тому числі індійських півнів – відомих нам **індиків** (слово з таким же коренем). Пізніше помилка Колумба з'ясувалася, та було вже пізно – слова "індіани", "індик" почали жити, закріпилися в іспанській мові, звідти потрапили в інші мови.

9. Цей шрифт – **курсив** (від лат. *curvius* – той, що біжить).

10. Це перша квітка весни – пролісок. У внутрішній формі цього слова відбилася національна специфіка мислення: в основу називання покладені різні ознаки – вказівка на форму квітки (в англійській і німецькій мовах), час або спосіб її появи з-під снігу (у французькій і російській). Українське слово *пролісок* дослідники виводять з давнього *пролізок* – той, що *проліз* крізь сніг до першого весняного сонечка.

Ключ до тесту

"Перлини української лексики":

1 – б, 2 – а, 3 – а, 4 – а, 5 – а, 6 – в, 7 – а, 8 – а, 9 – б, 10 – в, 11 – а, 12 – а, 13 – в, 14 – а, 15 – в, 16 – в, 17 – а, 18 – а, 19 – а, 20 – в, 21 – а, 22 – б, 23 – а.

Ключ до тесту "Вибери синонім":

1 – а, 2 – б, 3 – в, 4 – а, 5 – б, 6 – а, 7 – а, 8 – в, 9 – в, 10 – а, 11 – в, 12 – а, 13 – б, 14 – в, 15 – а, 16 – б, 17 – а, 18 – а, 19 – а, 20 – в, 21 – а, 22 – в, 23 – а, 24 – б, 25 – в.

Гра "Лінгвістична мозаїка, або Так чи ні? (вірю – не вірю)"

Українська мова серед інших мов світу

1. Ні. Старослов'янська, або церковнослов'янська, мова – це дійсно мертва мова, тобто мова, збережена лише в писемних пам'ятках, яка не має живого народу-носія. Але вона належить до південнослов'янської групи мов.

2. Так.

3. Так.

4. Ні. Історія нової української літературної мови справді бере свій початок від виходу друком "Енеїди" І. Котляревського

Охота його розбирала:

Пробрався в квартиру, як тать,

"Кобзар" у торбину і – драла,

А дома почав він читать –

Про те, що у славі минуло,

Й про те, що неславу несло.

І з книжкою цею святою

Зріднився. І вчила вона

Неправди й зерна за собою

Не мати. Неправди – й зерна...

І соромно стало Володі,

Від сорому весь запалав:

"Стривайте, я ж злодій, я – злодій,

Я книжку в учительки вкрав..."

І знову проник у світлицю

(сприяла вечірня зоря)

Й на ту ж злополучну полицю

Поклав він того ж "Кобзаря"...

Йшли роки... Й погожої днини

В один розпрекрасний момент

Прибув у село на гостини

Володя, поважний студент.

У нього вже вирости крила,

У школу зайшов, як у храм:

– Маріє Іванівно, мила,

Я хочу признатися вам...

Вона здогадалась, в чім саме

Признатись... Буває в житті...

Вона не зверталась до мами,

Хоч знала про все ще тоді:

– Стрічала я маму і тьотю,

Та їм не сказала, бо все ж

Я вірила в тебе, Володю,

Я знала, що ти принесеш.

Як називається вірш Тараса Шевченка, який так вразив Володю, змусив хлопця спокутувати свій дитячий гріх?

19. "І мертвим, і живим..." – відома поема Т. Шевченка. А яка повна назва твору? Запишіть її точно і правильно (пропонується

переносна дошка або заздалегідь підготований великий аркуш паперу і фломастер чи олівець).

Додаткове запитання до всіх учасників гри і глядачів (оцінюється спеціальним призом):

В українській мові є слово **ненародженим**, а в назві поеми вжито **ненародженням**. Що це – помилка? Звичайно, ні. До якої групи лексики за походженням належить це слово? З якою метою воно вжите?

20. Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Кому присвячені ці рядки? Хто їх автор?

21. Звучить уривок з поеми Шевченка "Тарасова ніч":

Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділися?
Згоріло,
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують.
Грай же, море, мовчїть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькїї, –
Така ваша доля!

Про які **бунчуки** йдеться в цьому уривку?

Вікторина "До глибин слова"

1. Слово "**робот**" придумав Карел Чапек, точніше його брат Йозеф Чапек. Уперше це слово використано у п'єсі К. Чапека "РУР". Авторство слова "**мрія**" приписують Михайлові Старицькому.

2. Так, зв'язок між словами *корова* і *коровай* безпосередній, ритуальний. Первісне значення слова *корова* – "**рогата**". У давні часи цю тварину використовували для жертвоприношень. Пізніше почали реальну тварину замінити символом: випікати з тіста фігурку корови. Згодом жертвний пиріг прикрашали частиною тварини, приміром, рогами. Звідси й назва "*коровай*", тобто "**рогатий**" пиріг.

3. Буква "**ф**". В українській мові звук, що позначається цією буквою, зустрічається тільки у небагатьох запозичених словах.

4. **Тма, мна** – трилітерні склади в церковнослов'янському букварі. **Оксія** – нарядковий значок у церковнослов'янських книгах, знак наголосу.

5. Українською мовою – **цукор**, російською – **сахар**. В українську мову слово потрапило через польську (*цукер*) з німецької, а німці, в свою чергу, запозичили його в італійців (*цуккоро*), до яких воно потрапило з Аравії (*суккар*).

Назву місяця вересня пов'язують із рослиною **верес (вереск)**, важливим медоносом. Вересень – місяць найбільшого цвітіння вересу, з якого бджоли збирали останній взяток.

6. Більшість дослідників вважає, що червень одержав свою назву у давніх слов'ян як місяць появи **черв'яків**, зокрема **червця**, з якого виготовляли червону фарбу для тканини. У давнину це було дуже поширеним заняттям в Україні й Польщі, червця вивозили й за кордон. У діалектах цей місяць називався ще *червець*, тобто так само, як черв'як – фарбник.

7. **Геркулес** – латинське ім'я грецького міфічного героя **Геракла**, який відзначався надзвичайною силою. У переносному значенні геркулес – силач, атлет; "*Геркулес*" – назва вівсяних пластівців (грунтується на переносному значенні слова).

8. Славнозвісний адмірал **Христофор Колумб** під час однієї з експедицій – кругосвітнього плавання (кінець XV–початок XVI ст.) – привів свою ескадру до прекрасних, багатючих берегів якогось материка. Колумб був упевнений, що це Вест-Індія, тобто західне узбережжя Індії. З легкої руки славнозвісного мореплавця корінних жителів цього материка європейці назвали **інді-**

Сучасною мовою цей текст звучить так:

Отче наш, що суший на небі, хай святиться ім'я Твоє, хай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим, і не введи нас у спокусу, але визволи від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава, Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і на віки вічні. Амінь.

4. Нестор Літописець у цьому фрагменті з "Повісті временних літ" розповідає про князя **Ярослава Мудрого**.

Сучасною українською мовою цей текст звучить так:

(Хвала вченню книжному)

"...Ярослав любив церковні устави, дуже любив священиків, особливо монахів, ретельно читав книги день і ніч. І зібрав він багато переписувачів, наказав перекладати з грецького слов'янським письмом, і переписали вони багато книг..."

Цей тип кириличного письма називається устав (уставна кирилицька азбука).

5. На присяжному листі – підписи представників козацької генеральної старшини: **Івана Мазепи, Івана Домонтовича, Степана Забіли**.

6. На берестяній грамоті XIV ст. нетвердою рукою підлітка зашифрований текст, витівка новгородського школяра:

"Невіглас писа, не дума каза, а хто се чита..."

Хоча за текстом у запитанні це буде звучати так:

"Невежя писа, не дума каза, а хто се цита..."

7. Це музей-заповідник "**Кам'яна Могила**" на півдні України, на Мелітопольщині (Запорізька область).

8. Це титульна сторінка "**Граматики словенської**", укладеної **Іваном Ужевичем**. Він здобув освіту теолога в Паризькій академії. Цей науковий трактат було написано 1643 року. Дата написання граматики зазначена на титульній сторінці внизу, але не цифрами, а буквами кирилиці, як це було прийнято в часи середньовіччя у Східній Європі (кожна буква кирилиці мала числове значення).

9. Це сторінка з останнього твору Тараса Шевченка – "**Букваря южноруського**". Видання було здійснене коштом автора і призначалося для поширення в недільних школах України. У сучасному українському алфавіті немає букв "*фіта*", "*іжиця*", "*ять*", "*єри*".

22. Вірш Віктора Баранова, який ви зараз почуєте, вражає авторським боєм, силою почуття (у виконанні студента звучить уривок з вірша Віктора Баранова "До українців").

Українці мої! То вкраїнці ми з вами чи як?

Чи в "моголах" і смерті судилось нам ще від Тараса?

Чи в могили забрати судилось нам наш переляк,

Що згнітив нашу гідність до рівня вторинної раси?

Українці мої! Як гірчать мені власні слова...

Добре знаю, що й вам вони теж не солодкі гостинці.

Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,

Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.

І тоді в мені ние крамоли осколок тупий.

Мене думка одна обсідає і душить на славу:

Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи,

Ради кого ховати свій біль у солдатську халяву?

То хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря,

І хіба не зотліє на тлін українство між нами,

Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря

Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами!

Українці мої! Дай вам, Боже, і щастя, і сил.

Можна жити й хохлом. І не згіркне від того хлібина.

Тільки хто ж колись небо прихилить до ваших могил,

Як не зраджена вами, зневажена вами Вкраїна...

Як ви розумієте слова "**ховати свій біль у солдатську халяву**"?

23. Ця жінка, княжна, племінниця С. Волконського, познайомилася з Т. Шевченком у маєтку свого батька і щиро покохала поета. Вона високо цінувала талант митця, надсилала йому листи на заслання, аж поки у 1850 році йому не заборонили листування. Вона опікувалася долею митця, але бути разом їм не судилося. Тарас Шевченко був головним персонажем однієї з її повістей. Саме їй Кобзар присвятив поему "Тризна". 1858 року, повертаючись із заслання, поет відвідав її у Москві. Це була їх остання зустріч.

Назвіть ім'я цієї жінки.

24. Цій жінці Тарас Шевченко присвятив вірш. "Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина", записав він у своєму "Щоденнику" 18 лютого 1858 року під враженням від прочитаних творів цієї письменниці. Між ними зав'язалося листування. У липні того ж року з ініціативи Т. Шевченка петербурзька українська громада збрала в складчину 120 крб. і купила золотий браслет, який Шевченко надіслав їй з привітальним листом та автографом своєї поезії "Сон". Їхнє особисте знайомство відбулося лише через півроку. Т. Шевченко високо цінував талант письменниці. Коли Іван Сергійович Тургенєв запитав поета, кого б він радив читати, щоб якнайшвидше вивчити українську мову, Шевченко відповів: "Читайте її твори". Тарас Григорович надіслав цій жінці примірник "Кобзаря" з написом: "Моїй єдиній доні... і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко".

Була вона різнобічно обдарованою людиною – письменницею, перекладачкою, займалася журналістською і видавничою справою. Писала трьома мовами: українською, російською і французькою. Приятелювала з Жюлем Верном, переклала 15 його романів, а також казки Андерсена. Тарасові Шевченку присвячена одна з її повістей. Назвіть ім'я письменниці й цей твір.

25. Два італійських міста – Верона і Флоренція – сперечаються, в якому з них покоїться прах великого Данте. Два українських села теж ніби сперечаються, яке з них подарувало Україні Кобзаря.

1802 року, коли побралися Григорій Шевченко та Катерина Бойко – батьки майбутнього поета, – родина жила в хаті батьків Григорія. Там народилася їх старша донька Катерина, люба Тарасова "нянька". Сім'я в діда Івана була велика, а хата не дуже простора. Тому 1810 року, коли звільнилася хата в рідному селі Катерини, матері Тараса, сім'я переїхала туди і оселилася в садибі кріпака Колесника, засланою в Сибір за бунтарство. Тут народилися сини Микита і Тарас. Але не довго Шевченки пожили в тій хаті. Копій (так прозивали Колесника в селі) утік із заслання і став навідуватися до своєї хати. Родина змушена була повернутися до батькового села. Оселилися вони в купленій для себе хаті. Тут народилися ще троє дітей Шевченків: Ярина, Марія і Йосип. Тут проминули дитячі роки Тараса.

Як називаються ці села? Яке з них є батьківщиною поета?

22. Автор має на увазі "**Захлявні книжечки**" – невеликі саморобні зшитки, куди Тарас Шевченко в роки заслання (1847–1850) записував свої поезії. Ці зшитки-книжечки поет мусив ховати за халяви солдатських чобіт, оскільки йому було заборонено писати й малювати.

23. Це дочка російського державного діяча, генерала, нащадка давнього князівського роду Миколи Рєпніна-Волконського – **Варвара Миколаївна Рєпніна**. В маєтку Рєпніних у Яготині поет деякий час (1843 р.) жив, писав, малював. Там зародилася їхня дружба і приязнь.

4. Повість "**Інститутка**" **Марко Вовчок** (Марії Олександрівни Вілінської).

25. **Моринці**, рідне село Тарасової матері, де народився й сам поет, і **Кирилівку (Керелівку)**, де народилися його батько й дід, де промайнуло його дитинство, – по праву можна вважати малою батьківщиною славетного митця.

26. Прізвище **О. С. Пушкіна**. Збірник називався "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки".

Вікторина "Таємниці писемності"

1. Напис, реконструйований академіком Б. Рибаківим, читається так:

Благодатніша полна корчага сия.

2. "**Анна Рєгіна**" (**Рєгіна – королева**)

Цей підпис на документі Франції XI ст. належить Ганні Ярославні, королеві французькій. Ганна – дочка Ярослава Мудрого. Він зв'язав свою родину шлюбами з багатьма володарями Європи. Так, свою доньку Ганну він одружив з французьким королем Генріхом I. Ганна була однією з найрозумніших та найосвіченіших жінок французького двору. Вона вміла читати, писати, вивчала різні науки та знала декілька мов.

3. 1056 року новгородський посадник Остромир замовив майстрові-переписувачеві Євангеліє. Замовлення Остромира було виконане на найвищому рівні книжного мистецтва. Діакон Григорій написав це Євангеліє. Григорій повідомляє, що почав роботу над книгою 21 жовтня 1056 року (в день пам'яті Св. Єпіфана). Отже, переписувалося Євангеліє 6 місяців і 3 тижні – в середньому по 100 рядків на день. Зміст основної частини тексту – це Євангелієвські щоденні читання від Пасхи до П'ятдесятниці, а також суботні та недільні читання на наступні тижні року.

14. Це поетичні рядки **Лесі Українки** з вірша "На роковини", написаного до 50-ї річниці смерті великого Кобзаря.

15. **Василь Андрійович Жуковський**, відомий російський поет і перекладач, вихователь імператора, брав безпосередню участь в організації викупу Т. Шевченка з кріпацтва. На пам'ять про день викупу – 22 квітня (за старим стилем) 1838 року – поет присвятив йому поему "Катерина".

16. ...та й куплю

*Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу*

Та й списую Сковороду...

Та сам собі у бур 'яні,

Щоб не почув хто, не побачив,

Виспівую та плачу...

17. **Титла**, або **титло**, – це **надрядковий знак**, яким позначалося скорочено написане слово або літера, вжита у значенні цифри, у стародавніх слов'янській, а також грецькій і латинській писемності. Вираз "**не минайте ані титли**" означає "**брати до уваги найменші деталі, дрібниці**".

18. У поезії Т. Шевченка "**Доля**" є такі рядки:

Ми не лукавили з тобою,

*Ми просто йшли; у нас **нема***

Зерна неправди за собою.

Саме ці слова так вразили хлопця.

19. "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє".

Слово **ненарожденним** – запозичення зі старослов'янської (церковнослов'янської) мови (наприклад: глас, прах, вражий, уста, священний і подібні), на що вказує звукосполучення **жд** на місці східнослов'янського **дж**. Старослов'янізми використовуються (і використовувалися в часи Шевченка) у книжних стилях української мови з певною стилістичною метою, в даному випадку для надання урочистого, піднесеного звучання.

20. Це рядки з вірша Тараса Шевченка "**На вічну пам'ять Котляревському**".

21. **Бунчук** – це булава з металевою кулькою на кінці і прикрасою – китицею з кінського волосу. Ознака гетьманської влади.

26. У 1859 році у Лейпцигу було видано книгу – збірник творів двох славетних поетів XIX ст. Вона називалася "Новые стихотворения..." Далі йшли прізвища митців. Другим було прізвище Шевченка. А чиє прізвище стояло першим?

КОНКУРСИ-"АУКЦІОНИ" ДЛЯ ГЛЯДАЧІВ (виграє той учасник, хто останнім називає загадане):

Назвіть місця свого міста, селища, пов'язані з іменем Т. Шевченка.

Які композитори зверталися у своїй творчості до поезії Т. Шевченка?

У яких містах світу є пам'ятники Кобзареві?

Назвіть рядки з творів поета, де є назви рослин.

Які рядки Шевченкових поезій стали крилатими?

Таємниці писемності Вікторина

1. У 1914 році у Києві було знайдено фрагмент амфори з досить довгим написом, частина якого відбита. Вчені датують вік цієї посудини IX ст. Вона – яскраве свідчення того, що писемність на Русі виникла за багато десятиліть до Володимирового хрещення. Академік Б. Рибаків запропонував переконливу розшифровку напису (вона перед вами на малюнку). Спробуйте і ви прочитати ці письмена.

До пит. 1

2. На одному з державних документів Франції XI ст. є такий підпис, зроблений кириличними буквами. Спробуйте "розшифрувати", тобто прочитати, ці два слова. Кому належить підпис? Що ви знаєте про цю людину?

До пит. 2

3. Перед вами зразок київського кириличного письма XI ст. (Остромирове Євангеліє). Що ви знаєте про цю безцінну пам'ятку української культури? Передайте текст сучасною мовою, відновивши його початок – ще 12 слів.

ТЪЦРСТВННТКО
КДАБЖДЕТЬКО
ЛМТВОА. ПАКА
НАНБСННАЗЕ
МАН ХЛЪБЪНА
ШЪНАЩЪНЪИ
НДАЖДЪНАМЪ
ДЪНЪСЪ НОСТА
ВННАМЪДЛЪ
ГЪНАША. ЯКО
НМЪОСТАВЛЪ
НМЪДЛЪЖЪ
ННКОМЪНАШН
МЪННБЪБЕ
ДННАСЪВЪНА
ПАСТЪНЪНЪБА
ВННЪОТЪНЕ
ПРНЪЗНН М

До пит. 3

XII. Конкурс "Творча лабораторія"

3. Свою підступну роль тут зіграли так звані "зрадливі друзі перекладача" – міжмовні омоніми, тобто слова з різним лексичним значенням, які звучать однаково чи подібно в різних мовах.

Брейн-ринг "Шевченко і світ"

1. "Букварь южнорусский" – посібник для навчання грамоти українською мовою дітей у недільних школах.
2. Лілея – поетична назва, крин – архаїзм, застаріла назва рослини, яку сучасна наука називає лілія.
3. 2 вересня 1860 року Рада Санкт-Петербурзької Академії мистецтв надала Тарасові Шевченку звання академіка з гравірування.
4. У Києві на вулиці М. Саксаганського міститься меморіальний будинок-музей Миколи Лисенка.
5. Поет згадує подругу своїх дитячих років Оксану Коваленко, крім цього вірша, також у поемі "Мар'яна-черниця", у віршах "Мені тринадцятий минало", "Не молилася за мене".
6. М. Ю. Лермонтов.
7. Агатангел Кримський (1871–1942).
8. Це кобзар Остап Вересай.
9. Це негритянський актор Айра Олдрідж (1807–1867).
10. Жан-Франсуа Шампольйон (1790–1832) – французький учений-філолог, почесний член Петербурзької академії наук, єгиптолог. Саме йому належить першість у дешифруванні давньоєгипетського ієрогліфічного письма, він розгадав таємницю єгипетських ієрогліфів.
11. Своєму другу Якову де Бальмену, що загинув 1845 року під час війни на Кавказі, Тарас Шевченко присвятив поему "Кавказ".
12. Оливо – олівець. Колись олівці робили з олов'яних паличок, вставлених у дерев'яну оправу. Такі "олива" добре писали на пергаменті. Поет, звичайно, писав не на пергаменті, а на папері і використовував, мабуть, уже олівці з графітовим стержнем, а не олов'яним. Слово оливо тут ужито як синонім до слова олівець з певною стилістичною метою.
13. Іван Карпович Тобілевич (Карпенко-Карий). У драмі Т. Шевченка "Назар Стодоля" він виконував роль Гната Карого, звідки й друга частина псевдоніму. Своїх дітей він назвав іменами Назар і Галя.

4. На кириличній основі створено алфавіти **російської, білоруської, болгарської, македонської, сербської мов**, а також **мов багатьох народів колишнього СРСР і монгольська абетка**.

5. У старослов'янській кириличній писемності кожна літера позначала певне число. Літера **И** мала числове значення **вісім**.

6. У віршику мова йде про букву **і**, в якій "на голові" не шапочка, а **крапочка**. В українському алфавіті деякі літери мають **діакритичні знаки (діакритики)**, або **нарядкові знаки**, – це букви **і, ї, й**.

Х. Конкурс "У лабіринтах граматики"

1. Слово **морфологія** як біологічний термін уперше застосував великий німецький поет і вчений **Йоганн-Вольфганг Гете**.

2. У молитвах форма звертання до **Всевишнього – Ти**.

3. З числівниками два, три, чотири іменники чоловічого роду з нульовим закінченням вживаються у формі **називного відмінка двоїни** – давньої форми числа, яка поряд з однією і множиною була в давньоруській мові. У сучасній українській мові форму **двоїни** зберегли лише кілька іменників. Від форм називного відмінка множини **двоїна** відрізняється тільки наголосом: роки – роки, місяці – місяці, сини – сини, брати – брати, дуби – дуби.

4. **Знак питання**.

5. **Водій – жінка**. В українській мові іменники чоловічого роду можуть називати жінок за професією, родом діяльності тощо.

6. 10 різновидів кореня: **водити, воджу, вожак, провадити, проваджу, вести, веду, вів, вели, звідний**.

ХІ. Конкурс "Дуель"

1) 38 фонем; 2) кирилиця; 3) літера **г** ("ге"); 4) **здвоєна літера**, написання двох літер одним знаком, напр. **щ**; 5) 7 звуків /йед'н'іс'т'/; 6) з букви **и**; 7) **сполучний голосний**, напр., лісо-степ, землемір; 8) вигук не належить **ні до повнозначних, ні до службових** частин мови, оскільки не називає, а безпосередньо виражає почуття, волевиявлення; 9) до **другої** відміни; 10) **7 відмінків**; 11) лікаря **Айболитя**. Іменник другої відміни м'якої групи **Айболить** в родовому відмінку однини має закінчення **-я**, як **дня, коня**; 12) **жіночого роду**, напр., світла путь; 13) **суддів**; 14) зміна звичайного, прямого порядку слів у реченні; 15) **більш мудрий** або **наймудріший**, інша форма неправильна.

4. Про якого князя розповідає Нестор Літописець у наведеному фрагменті "Повісті временних літ" (за Лаврентіївським списком, 1377 р.)? Спробуйте перекласти уривок на сучасну українську мову. Як називається цей тип кириличного письма?

·иѡвѣгрославълюба
црїѣвнѣта оуста въдѣ поплѣмъ
башѣповелникунѣзидателю
рѣоризѣцѣнкнигамъприле
панѣоучитая ѣчастовоци
нѣдане нѣобращѣцѣмно
гѣи прѣкладашѣ грекънѣ
словѣнскоѣ писмо нѣсписѣ
шакнигѣмногѣ.

5. Перед вами підписи представників української козацької генеральної старшини на присяжному листі (1682 р.). Один із тих, хто підписав цей документ, невдовзі був обраний гетьманом України, обстоював її незалежність. Його ім'я й образ надихнули багатьох творців світової і української літератури (серед них – Ф. Вольтер, Д. Байрон, В. Гюго, О. Пушкін, Ю. Словацький, Б. Лепкий, М. Старицький, В. Сосюра та ін.), музики (Ф. Ліст, С. Воробкевич, П. Чайковський, П. Сокальський та ін.), малярства та різьбярства (О. Верне, Т. Шевченко, І. Репін, О. Архипенко та ін.). Його портрет зображено на одній із купюр сучасних українських грошей. Хто ця людина? Що ви про неї знаєте? Спробуйте розшифрувати й інші підписи. Як називається такий тип письма?

До завд. 5

6. Мабуть, усі ми в дитинстві бавилися записками на зразок "Хто писав – не знаю, а я, дурний, читаю? Виявляється, такі жарти подобалися школярам й 700 років тому. Перед вами берестяна грамота XIV ст., знайдена в Новгороді. Нетвердою рукою, можливо, підлітка на ній нашкрябано 2 рядки букв:

Н В Ж П С Н Д М К З А Т С Ц Т ...
Е Е Я И А Е У А А А Х О Е И А ...

Що це? Шифр? Беззмістовний набір літер? А може, це текст, але, на жаль, не закінчений? Спробуйте його розшифрувати.

7. Ці наскельні малюнки були відкриті наприкінці XIX ст. на півдні України. Знайдені на піщаних плитах зображення людської стопи, бика, коня, собаки, колісниць та ін. широко відомі й досліджені науковцями. Але в останні роки вчені Б. Михайлов і А. Кифішин висунули сміливу гіпотезу, що поруч з піктограмами та ідеограмами на плитах закарбовані **письмена** – звукові, буквені. Вчені навіть зробили спробу розшифрувати написи, які відносять до III-V тис. до н. е. Якщо гіпотеза знайде своє підтвердження, це означатиме, що ці знаки – **найдавніші на земній кулі фонографічні письмена!** Як називається ця історична пам'ятка, де вона знаходиться?

УФФЛ/ВУ УВЦА П

8. Перед вами титульна сторінка однієї з перших граматик української мови. Її автор – наш земляк, киянин. Назвіть його ім'я, прізвище. Де і яку він здобув освіту? Коли ця наукова праця була написана? Відповіді на всі ці запитання можна знайти в тексті. Поясніть, як ви знайшли відповідь на останнє запитання.

(грец. **syntaxis** – побудова, порядок, букв. – ставлю впорядковано); 6) **каліграфія** (грец. **kalligraphia** – красивий почерк).

Скажіть по-латині: 1) **арка** (лат. **arcus** – дуга, вигин); 2) **пульс** (лат. **pulsus** – удар, поштовх); 3) **план** (лат. **planum** – рівне місце, площа); 4) **радіус** (лат. **radius** – промінь).

Скажіть по-англійськи: 1) **батерфляй** (англ. **butterfly**, букв. – метелик); 2) **коктейль** (англ. **cocktail**, букв. – півнячий хвіст); 3) **бульдог** (англ. **bulldog** від **bull** – бик, бугай, самець і **dog** – собака); 4) **пінгвін** (англ. **pinguins** від лат. **pinguis** – огородний, товстий).

Скажіть по-німецьки: 1) **рюкзак** (нім. **Rucksack** від **Rucken** – спина і **Sack** – мішок); 2) **курорт** (нім. **Kurort** від **Kur** – лікування і **Ort** – місце); 3) **траур** (нім. **Trauer** – туга, скорбота); 4) омоніми **туш** (нім. **Tusche** – чорна фарба) і **туш** (нім. **Tusch** – невелика музична п'єса фанфарного складу, урочисте привітання); 5) **колба** (нім. **Kolben** від давньоверхньонім. **kolbo** – товстий ціпок).

Скажіть по-французьки: 1) **одеколон** – (франц. **eau de Cologne**, буквально – кельнська вода; місто Кельн (Німеччина) постачало в різні країни парфуми, в тому числі туалетну воду, яку стали називати **одеколоном**); 2) тістечка **безе** (франц. **baiser** – поцілунок); 3) **натюрморт** (франц. **nature morte**, букв. – мертва природа); 4) **рояль** (франц. **royal** – королівський); 5) **журнал** (франц. **journal** букв. – щоденний папір, листок); 6) **кашне** (франц. **cache-nez** від **cacher** – ховати і **nez** – ніс).

Скажіть по-шведськи: **нікель** (швед. **nickel** – гном, підземний дух).

Скажіть по-іспанськи: **естрада** (ісп. **estrado** – поміст).

Скажіть по-арабськи: **Коран** (араб. **goran, guran**, букв. – декламація, читання).

Скажіть по-турецьки: **баштан** (тур. **bostan** – город).

ІХ. Конкурс "Давні письмена"

1.

2. Це **цифри**. **Арабські**, хоч винайшли їх давні індійці, і **римські**, створені етрусками – історичними попередниками римлян.

3. **Бустрофедон** (грец. **bustrophedon** – **bus** "бик" і **strephe** "повертаю") – спосіб письма, при якому перший рядок пишеться справа наліво, другий – зліва направо, третій – знову справа наліво і т. д. Це нагадувало давнім грекам рух бика по полю під час оранки. Бустрофедон використовували в критському, хетському, південноаравійському, етрусському й грецькому письмі.

Відповіді на запитання конкурсів і ключі до тестів

Лінгвістичний турнір

"Істина народжується в змаганні"

I. Конкурс-розминка "Хто точніший?"

1) 134149 реєстрових слів; 2) понад 100; 3) понад 200; 4) понад 150 применників; 5) у 1963 р.; у 1964 р.; у 1965 р.

IV. Конкурс "Таємниці лексикології"

1. Усі ці слова походять від спільного індоевропейського кореня **elb* – "білий".

2. **Соловей** – від праслов'янського **solъvjь* – "сіра пташка".

3. Густа, переважно синя шовкова **тканина**, яку завозили з **Китаю**.

4. Вважають, що вперше вжив слово **мрія М. Старицький** у вірші, присвяченому О. П. Косач, матері Лесі Українки. Автор слова **чинник** – **І. Франко**.

5. Діалог відбувається біля куща чорної смородини. Прикметники, вжиті в тексті, – багатозначні, тобто полісемантичні, і значення їх проявляється тільки в контексті.

7. Українці **перекладають**. У різних мовах для називання одного явища можуть братися різні його ознаки.

V. Конкурс "Цікава фразеологія"

2. **Во главу угла** покладають **наріжний камінь**. У наш час цей вислів вживається із значенням **основа, головна ідея**.

3. **"На крилах пісень"** – назва поетичної збірки **Лесі Українки**.

VI. Конкурс "Три підказки"

1) рушник; 2) робота; 3) словники; 4) заєць; 5) корова; 6) шпаргалки.

VII. Конкурс поліглотів

Скажіть по-грецьки: 1) **Євангеліє** (грец. *euangelion* – добра, радісна звістка); 2) **гіпопотам** (грец. *hipporotamos*, букв. – річковий кінь); 3) **пігмей** (грец. *pygmaios*, букв. – завбільшки з кулак); 4) **пори** (грец. *poros* – отвір, свердловина); 5) **синтаксис**

ГРАММАТИКА СЛОВЕНСКАЯ

НА ПИСАНА

ПРЕ ІОАННА БЖЕВІУ СЛО-
ВЕННА: СЛАВНОІ АКАДЕМІИ ПАРІ-

СКОІ В ТЕСОЛІИ СТУДЕНТА

БПЯРИЖУ

УРОКОУ СЪ НАРОЖЕНІА СНА БЖОГО
А. Х. М. Г.

До пит. 8

9. Це сторінка видання, яке побачило світ 1861 року в Санкт-Петербурзі, але призначалося для України. Хто його автор? Що ви знаєте про цю книжку? Яких із цих літер немає в сучасному українському алфавіті? Наведіть їх назви.

12

РУКОПИСНА АЗБУКА, ВЕЛИКА.

А Б В Г Д Е Ж З И Й
К Л М Н О П Р С Т У
Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь
Ѡ ѡ Ѣ ѣ Ѥ ѥ Ѧ ѧ Ѩ ѩ Ѫ ѫ

РУКОПИСНА АЗБУКА, МАЛА.

а б в г д е ж з и й к л м н
о п р с т у ф х ц ч ш щ ѡ ѣ ю я ѡ ѣ

Де есть добри люди,
Тамъ и правда буде,
А де кривда буде,
Тамъ добра не буде.

Аще кто речець яко людно Боза, а
братя своего ненавидить — ложь есть!

Геоанн ХХІУ, 20.

До глибин слова

Вікторина з лексикології української мови

Для знавців української мови і для тих, хто лише починає осягати її глибини, для фізиків і ліриків, ентузіастів і скептиків наша вікторина. Спробуйте свої сили – і ви обов'язково виграєте! Бо найбільша нагорода – це, звичайно, знання. Для цього треба правильно і якомога повніше відповісти на запитання і набрати більше балів.

1. Чи знаєте ви, хто придумав слова? Звичайно, конкретних авторів у більшості слів мови немає. А от деяким словам поталанило! Вони мають своїх творців, їхні імена відомі. Так, наприклад, слово *ліліпут* створив Д. Свіфт, *вітамін* – К. Функ, *гном* – Ф. фон Гогенгейм, *газ* – Ян Гельмонт, *авоська* – Олег Попов. А хто придумав слово **робот**? Хто перший ужив слово **мрія**? (12 балів).

2. Чи є "родичами" слова **корова і коровай**? Відповідь обґрунтуйте (10 балів).

3. Назвіть "найпасивнішу", тобто найменш уживану, букву українського алфавіту. Обґрунтуйте свою думку (3 бали).

4. У поемі Т. Шевченка "Гайдамаки" читаємо:

*...мене хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі".*

Як ви розумієте значення виділених слів? (6 балів).

5. Це по-різному називається українською і російською мовами, хоч обидва слова походять від одного давнього кореня. З'явилося це слово в давньоіндійській мові, звучало приблизно як *шаккара* і означало "пісок". Згодом воно потрапило до Персії, потім

◆ **Крапка**. У давньоруських писемних пам'ятках, яким не властиве було членування текстів на слова, крапка вживалася для відокремлення слів і більших відрізків тексту один від одного. У цій же функції використовувалися хрестик і вертикальна хвиляста лінія. Спочатку крапку ставили внизу літери або на рівні її середини. Наближене до сучасного вживання крапки – у староукраїнських писемних джерелах, у граматиках Лаврентія Зизанія (1596), Мелетія Смотрицького (1619), О. Павловського (1818).

◆ **Кома** (від лат. *comma* – пропуск) з'явилася вже в писемних пам'ятках староукраїнської літературної мови XIV–XV ст., де її функції майже не відрізнялися від крапки. *Запинка* – так пропонувалося називати цей розділовий знак.

◆ **Знак оклику**. Цей знак під назвою "удивная" зустрічаємо вже в граматиці Мелетія Смотрицького (1619). Ще одна його назва – *окличник*.

◆ **Знак питання**. У староукраїнській літературній мові в цьому значенні вживали крапку з комою, що відображено в граматиках Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького. Остаточно знак питання ввійшов у художні твори з XVIII ст. Називали його *питайник*.

◆ **Тире** (від франц. *tirer* – тягнути). Вживання цього знака у близькому до сучасного значенні спостерігаємо вже в "Енеїді" І. Котляревського, у граматиці О. Павловського (1818) та ін. У деяких граматиках його називали *пружка*.

◆ Терміни **іменник, прислівник, прийменник, відміна, речення** вперше подав у своїй граматиці український мовознавець, етнограф, педагог О. Партицький у 70-х роках XIX ст.

◆ У давньоукраїнській мові, крім *однини і множини*, була ще одна форма числа – **двоїна**. Успадкована всіма слов'янськими мовами від індоєвропейської прамови, двоїна зберігається тепер лише в окремих діалектах і деяких відмінкових формах іменників сучасної літературної мови: *очима, плечима, дверима, двома, обома, десятьма*, а також у наголошуванні іменників, ужитих з числівниками *два, три, чотири*: *два роки (форма множини – роки), три брати (форма множини – брати), чотири сини (форма множини – сини)*.

◆ **Дієслово**. Вперше термін ужито в "Практичній граматиці" (1862), а в "Методичній граматиці язика малоруского"(1865) П. Дячана цей термін закріплено.

◆ Слова **підмет, присудок**, а також **прикметник і числівник** уперше були використані як мовознавчі терміни у "Граматиці руского язика" (1862) українського лінгвіста і педагога М. Осадци.

◆ Граматичний термін **рід** уперше вжив Т. Глинський (у першій половині XIX ст.), **відмінок** – С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у праці "Руська граматика" (1893).

◆ Слова **означення, обставина, дієвідміна, додаток, частини мови** почали вживатися як терміни порівняно недавно – на початку XX ст. Цікаво, що термін *додаток* запропонував І. Нечуй-Левицький у своїй "Граматиці української мови" (ч. 2, 1914).

◆ Термін **синтаксис** в українській граматиці порівняно молодий. У старих наукових працях цей розділ мовознавчої науки іменували *"складня"*.

◆ Скільки в українській графічній системі розділових знаків? Виявляється, не так уже й мало – аж 14! Це *крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, три крапки, тире, дефіс, знак оклику, знак питання, лапки, дужки, скісна риска, абзац і проміжок між словами*.

до Аравії, звідти – до Італії, а від італійців – до німців. З німецької мови слово потрапило до польської, а вже від поляків запозичили його ми, українці. Що ж це за слово? (5 балів).

6. Вам усім іще з дитинства відомий цей віршик, у якому пояснюється походження назв місяців в українській мові. Так, травень – місяць буйнотрав'я, жовтень – час жовтого листя. Назви місяців прозорі, зрозумілі.

*Січень січе, лютий лютує,
Березень плаче, квітень квітує,*

*Травень під ноги стеле травицю,
Червень збирає сіно в копиці...*

*Липень медовий бджілок чарує,
Серпень чудовий булки дарує.*

*Вересень трусить груші в садочку,
Жовтень гаптує клену сорочку.*

*Йде листопад, застеля килими.
Грудень надходить – початок зими.*
(Ф. Петров)

Але чи все тут так просто і зрозуміло? Спробуйте-но пояснити, чому так названо перший місяць літа і перший місяць осені? (8 балів).

7. Сім славнозвісних подвигів здійснив цей герой давньогрецької міфології. Греки називали його... А втім, скажіть краще, як називали його давні римляни. Бо саме з латинським іменем цього героя пов'язано те, що вам часто на сніданок готує матуся. Отож, назвіть героя і страву, а також поясніть, як вони стосуються одне одного (5 балів).

8. У нашій мові є так звані **слова-помилки**, наприклад, *громо-відвід*. Адже цей пристрій захищає споруди зовсім не від грому, а від руйнівної дії блискавки, "відводить" не грім, а електричний розряд. Або, приміром, слово *кенгуру*. Коли перші європейці сту-

пили на землю Австралії, де мешкають ці чудернацькі тварини, і запитали в тубільців, як називаються ці істоти, у відповідь почули "кен-гу-ру", що означало "я тебе не розумію".

Ось ще два таких "помилкових" слова: **індіанець, індик**. Поясніть, чому їх теж можна назвати словами-помилками. Назвіть і "винуватця" цих помилок (5 балів).

9. Цей шрифт у 1521 році придумав італійський гравер з Болоньї. Він назвав цей шрифт словом, яке латиною означає *той, що біжить*, можливо, через нахил букв – наче людина біжить. Кажуть, взірцем для шрифту послужив почерк великого італійського поета Франческо Петрарки. Назвіть це слово.

10. Німці порівнюють цю квітку зі *"сніговим дзвіночком"*, в англійській мові – це *"снігова крапля"*, у французів – це рослина, що *пробивається (просвердлюється) крізь сніг*, в російській мові назва квітки теж пов'язана зі снігом. А як називають цю квітку українці? Яка етимологія цього слова?

◆ Професор О. І. Потапенко висунув сміливу гіпотезу про те, що слов'янська азбука – це закодований суцільний текст. З'ясувавши первісні значення кожної букви слов'янського алфавіту, дослідник дійшов висновку, що семантика тексту, який складають назви букв алфавіту, перегукується із християнським віровченням. Отже, у стародавній кирилиці зашифрована пророка моли-тва-заповідь Господа (Логоса) народам!

◆ **Апостроф** в українській графіці вперше застосував Є. Желехівський у "Малоруско-німецькому словарі" (Львів, 1886).

◆ За даними Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, найуживанішими словами в українській мові є: **рука, око, сказати, знати, я, ми, він, себе, весь, його, вже, так, а також прийменники і сполучники**.

◆ Перший друкований словник української мови побачив світ 1596 року у Вільні. Це був **"Лексис..." Лаврентія Зизанія (Тустановського)**.

◆ 11-томний "Словник української мови" містить тлумачення 134–149 тисяч реєстрових слів (половина з них – іменники). "Великий тлумачний словник сучасної української мови" (К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003) фіксує 170 тисяч слів.

Найбільше слів на літеру **П** – 30 тисяч, а найменше на **Й** – усього 40 слів.

◆ Синонімічні скарби української мови справді невичерпні. Двотомний "Словник синонімів української мови" подає понад 70 синонімів до слова *говорити*, 25 синонімів до слова *дивитися*, 17 – до слова *мовчати*.

◆ Словник поетичної мови Тараса Шевченка охоплює 10116 слів, прозової – 20548 слів. Пересічний мовець користується в середньому 3 тисячами слів.

◆ У старих граматиках української мови **префікси** називалися *приставками*, а **суфікси** *наростками*. Термін у латинському написанні *praefixus* уперше вжив О. Огоновський (1889), суфікс уведений в українську мовознавчу термінологію П. Залозним (1906).

◆ Рекордсменом серед поліглотів світу вважають професора Копенгагенського університету **Расмуса Христіана Раска**, що жив у кінці XVIII–на початку XIX ст. Документально підтверджено, що він досить вільно спілкувався 230 мовами, для кількох десятків з них уклав словники і розробив граматики.

◆ Перші пам'ятки писемності української мови сягають XI ст. ("Остромирове Євангеліє", 1056–1057 рр., "Ізборники Святослава", 1073 р. і 1076 р.)

◆ В останні роки лінгвісти висунули гіпотезу про триелементну структуру мови: мова пронизана законом дії Трійці – має трирівневу будову (фонетичний, лексичний, граматичний рівні), три роди (чоловічий, жіночий, середній), три особи (перша, друга, третя), три часи (минулий, теперішній, майбутній), три способи (дійсний, умовний, наказовий), три стани (активний, пасивний, зворотньо-середній), три числа (однина, двоїна, множина), три ступені порівняння (початковий, вищий, найвищий) тощо.

◆ Українська мова вважається однією з наймилозвучніших у світі поряд з італійською, французькою і перською. Усі звуки нашої мови виразні й чисті.

◆ У фонологічній системі української мови лише 6 голосних звуків, що становить 15,8 %, проти 84,2 % приголосних (їх 32). У мовленні ж частка голосних – 41,8 %, тобто на 2 голосні звуки припадає 3 приголосні. Це свідчить, що в українському мовленні діє закон "*золотої перетину*", тобто відношення 2:3, яке лежить в основі багатьох природних тіл. Голосні і приголосні гармонійно поєднуються в мовному потоці, надаючи мові милозвучності.

◆ "**Звучня**" – так у старих граматиках української мови називався розділ мовознавства, який ми тепер називаємо **фонетика**. Голосні раніше називали "*голосівками*", а приголосні – "*шелестівками*".

◆ Український алфавіт створено на кириличній основі, як і алфавіти російської, білоруської, болгарської, македонської і сербської мов. Письмо інших слов'янських мов (польської, чеської, словацької, лужицької, словенської, хорватської) має латинську осно-

"Не бійтесь заглядати у словник..."

"...Це всесвіт, розташований в алфавітному порядку"
Анатоль Франс

Тест "Перлини української лексики"

Серед наведених нижче слів української мови є і сучасні, і застарілі. Чи знаєте ви їх значення? А можливо, у вас просто є чуття мови? Маєте можливість це перевірити. Спробуйте свої сили, виберіть правильний варіант. Перевірити себе зможете за ключем-відповіддю (стор. 94).

- Балда** – а) нерозумна, нерозвинена людина (розм.); б) великий, з довгим держакон молот; в) тумба для оголошень на ринковій площі.
- Бібула** – а) грубий обгортковий чи промокальний папір; б) румунське чоловіче ім'я; в) розпорядження, указ глави католицької церкви.
- Борть** – а) вулик, видовбана колода (застар.); б) густий хвойний ліс; в) дерев'яний човен з плоским дном.
- Вагадло** – а) маятник у годиннику (застар.); б) пристрій для зважування, терези; в) витівник, жартівник.
- Віно** – а) посаг нареченої; б) заплетені в косу квіти і зелені гілочки; в) сорт винограду.
- Вірлиця** – а) незрадлива кохана, жінка; б) дрібна хижа тварина з цінним хутром; в) орлиця (діалект.).
- Волочило** – а) сталева дошка для волочіння дроту; б) чоловік, що упадає коло жінок, залицяльник; в) людина без постійної роботи і місця проживання.

8. **Волюта** – а) архітектурна прикраса у вигляді спірального завитка;
б) грошова одиниця в давній Чехії;
в) ім'я у давніх слов'ян.
9. **Ворвань** – а) злидарі, волоцюги (збірн.);
б) жир з морських тварин чи риб;
в) річкова затока, де розміщується порт.
10. **Ворина** – а) злодій, крадій (розм.);
б) недобрий час, лиха година;
в) жердина.
11. **Ворок** – а) мішечок для відціджування сиру;
б) імла, туман;
в) рішення суду, присуд.
12. **Вудвуд** – а) птах одуд (діалект.);
б) назва графства в Англії;
в) вудилище з довгою линвою на зразок спінінга.
13. **В'юшка** – а) перша страва з риби;
б) весела, жвава дитина;
в) засувка на димоході.
14. **Кормига** – а) неволя, ярмо;
б) стерно для направлення судна, човна;
в) вітрило, парус.
15. **Коцюба** – а) палиця для гри в гольф;
б) міфічна істота;
в) кочерга.
16. **Кундель** – а) жіночий капелюшок з прикрасами;
б) пристрій для завивання волосся;
в) вівчарка (діалект.).
17. **М'ятниця** – а) одна з русалок у давніх віруваннях слов'ян;
б) день тижня у наших пращурів;
в) посудина, в якій розминають картоплю або крупу.
18. **Плачинда** – а) виріб із прісного тіста, пиріг;
б) молочний продукт, сир;
в) тканине покривало чи скатерть.
19. **Родзинка** – а) сушена виноградина;
б) темна цятка чи пляма на шкірі;
в) двоюрідна сестра по материнській лінії.
20. **Світлина** – а) чиста, світла, парадна кімната;

Українська мова в цікавих цифрах і фактах

◆ Учені вважають, що на Земній кулі існує від 3 до 5 тисяч мов. З них добре вивченими є лише 500, на межі вимирання перебувають 1400 мов, а дві третини мов не мають писемності.

◆ Українська мова належить до індоєвропейської сім'ї мов, яка є найчисленнішою у світі. До неї входить понад 150 мов, якими розмовляє майже половина людства – 2 млрд. 171 млн. 705 тис. осіб (дані за 1985 рік).

◆ За кількістю мовців українська посідає 14-е (за іншими даними – 19-20) місце в світі. Кількість її носіїв – близько 50 мільйонів: майже 38 мільйонів в Україні, решта – діаспора: східна (понад 7 млн.) і західна (понад 4 млн.).

◆ Українська мова нерозривно пов'язана з мовами багатьох інших народів, як сучасних, так і давніх, з якими українцям випало тісно спілкуватися тисячі років тому: кельтами, скіфами, аланами, готами, гунами. На думку вчених, більшість слів української мови, як і інших сучасних європейських мов, – це давні і пізніші запозичення з інших мов, близько 3,5 тисяч слів дісталися нам у спадок з праіндоєвропейської мови-основи, а власне українська лексика у словниковому складі нашої мови становить лише кілька відсотків.

◆ Серед поліглотів-українців найвідомішим був професор Львівського університету **Андрій Гавронський**, який знав 140 мов. Учений-філолог, сходознавець, письменник **Агатангел Кримський** володів майже 60 мовами, вчений-сходознавець **Олексій Баранников** – 32 мовами, український письменник-перекладач **Микола Лукаш** знав 20 мов. Наш сучасник, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Костянтин Тищенко**, засновник і директор єдиного у світі Лінгвістичного музею, вільно володіє понад 20 мовами, серед яких кілька надзвичайно важких – баскська, валлійська, фінська.

терщинників, так і людей, що чують брудну лайку, навіть якщо це сталося випадково. Пам'ять людини від лихослів'я псується і гниє.

У Посланні Апостола Павла ефесянам ми читаємо: "Ніяке гниле слово хай не виходить з вуст ваших, а тільки добре для повчання у вірі, щоб воно доставляло благодать тим, хто слухає" (Ефес, 4:29).

Те, про що говорять вуста, залежить від стану серця, "тому що від надлишку серця говорять вуста" (Матф. 12:34). "Те, що сходить з вуст, – із серця виходить; це опоганює людину" (Матф. 15:18).

21. **Шаля** – б) жіноче ім'я у болгар;
в) фотографія.
а) тарілка для зважування на терезах;
б) надмірне збудження, хвилювання;
в) велика шовкова чи шерстяна хустка.
22. **Шульга** – а) шуліка, коршун;
б) лівша, ліворука людина;
в) корж, политий медом.
23. **Ядуха** – а) задишка, астма;
б) міфічна істота, болотяна мавка;
в) жіноче ім'я (заст.).

Конкурс-тест "Вибери синонім"

Спробуйте свої сили, знавці синонімів української мови, виберіть правильний варіант із запропонованих. Кожна правильна відповідь – 2 бали. Перевірити себе зможете за ключем-відповіддю (стор. 91).

1. Автохтон (книж.)
а) абориген;
б) двигун;
в) автогонщик.	7. Комонник (заст.)
а) вершник;
б) комірник;
в) швейцар.
2. Адепт (книж.)
а) перемикач;
б) послідовник;
в) ад'ютант.	8. Копистка
а) підкова;
б) стіжок (сіна);
в) мішалка.
3. Аннали
а) мережа (каналів);
б) метод, прийом;
в) літопис.	9. Лемішка
а) лезо (плуга);
б) каша;
в) ложка.
4. Атрамент (заст.)
а) чорнило;
б) супровід (музичний);
в) голосіння.	10. Легіт
а) вітерець;
б) юнак;
в) посланець.
5. Баюра
а) укріплення;
б) калюжа;
в) кошик.	11. Машкара
а) комахи;
б) танець;
в) маска.
6. Блават (діалект.)
а) волошка;	12. Опанча (застар.)
а) плащ (без рукавів);

- б) сталь;
в) прапор.
13. **Вакації**
а) чагарник;
б) канікули;
в) відвідини.
14. **Дерен**
а) стерня;
б) птах;
в) кизил
15. **Карафа**
а) графин;
б) антилопа;
в) валіза.
16. **Кітва**
а) вівця;
б) якір;
в) стрічка.
17. **Рокита**
а) горобина;
б) верба;
в) граблі.
18. **Слоїк**
а) пляшечка;
б) тістечко;
в) черв'як.
19. **Яхонт**
а) сапфір;
б) корабель;
в) управитель.
- б) данина;
в) обійстя.
20. **Підсоння**
а) галявина;
б) дрімота;
в) клімат.
21. **Плевели (книжн., заст.)**
а) бур'яни;
б) блюдця;
в) водорості.
22. **Рамена**
а) цигани;
б) ромашка (садова);
в) плечі.
23. **Рейтар**
а) кавалерист;
б) суддя;
в) журналіст.
24. **Руно**
а) руїна;
б) шерсть;
в) жваво (прислівник).
25. **Чинара**
а) гітара;
б) мінарет;
в) платан (східн.).

Як ви вважаєте, що спонукало автора до таких гірких роздумів про сьогодення української мови? Чи поділяєте ви тривогу і біль поета? Що означає для вас "бути сином своєї мови"? Що стоїть за цими високими словами?

12. *"Прекрасна думка втрачає свою цінність, якщо вона погано висловлена"* (Ф. Вольтер). Як ви розумієте слова великого французького просвітителя? Чи так уже важливо, щоб висловлювання було досконалим, правильним? Хіба не є важливішим зміст сказаного? Обміняйтеся думками з цього приводу.

13. *"Учитель має бути творцем. А коли його праця – лише ремесло, то немає у світі ремесла важчого"* (А. Дістервег). Поміркуйте над словами видатного датського педагога і висловіть свої міркування з цього приводу.

14. *"Більшість європейських мов можна вивчити за кілька років. Щоб опанувати рідну, не вистачить і половини життя"* (Ф. Вольтер). Чи не здається вам думка видатного французького філософа парадоксальною, суперечливою? Висловіть свої міркування з цього приводу.

15. *"Лихослів'я – це ознака надлишку скверни (бруду) в серці"*. Чи погоджуєтеся ви з цими словами К. Шаповалова, висловленими ним у статті "Триповерховий лексикон"?

Обговоріть з друзями проблему вживання ненормативної лексики у спілкуванні. При цьому поміркуйте над такими фактами:

"Наприкінці двадцятого століття засновник Інституту квантової генетики біолог Петро Гареев створив апарат, що перетворює людські слова в електромагнітні коливання. Вченим удалося відслідкувати, як ці коливання впливають на молекули спадковості – ДНК. Результати були разючими. З'ясувалося, що деякі слова можуть спрацьовувати жакливіше за бомбу: вони "вибухають" у генетичному апараті людини, спотворюючи його спадкоємні програми, викликаючи мутації, що зрештою призводить до виродження. Під час брудної лайки трощаться і рвуться хромосоми. Мат має здатність блокувати творчі процеси в організмі людини, завдаючи шкоди її здоров'ю.

Ті, хто вживає мат, переслідують мету виразити відверте зло. Мат і виконує своє призначення, знищуючи здоров'я як самих ма-

8. Чи треба оберегати мову? Від кого і від чого?

9. *"Кожен народ хоче бути не тільки ситим, але й вічним... Безсмертя народу – в його мові"* (Ч. Айтматов). Чи поділяєте ви думку автора? Чи всі народи прагнуть бути вічними?

10. У книзі В. Іванишина і Я. Радевича-Винницького "Мова і нація" наведено такі міркування про престиж мови:

"...Престиж мови – це її авторитет у міжнародному та міжнародному спілкуванні. Він залежить від багатьох чинників, домінуючим серед яких є інформативність мови, тобто застосування її як носія найновішої та найважливішої інформації.

...Престиж мови не перебуває у прямій залежності від кількості людей, що нею послуговуються.

...Відлучення мови від функцій, що надають їй престижу, наприклад, від ролі державної мови, знижує її авторитет і зменшує опір проникненню в неї чужомовних елементів. ...Престижними можуть бути навіть мертві мови, якщо вони характеризуються високим рівнем окультурення і ними закована велика кількість важливої інформації.

...Престиж мови – величина змінна. В історії відомо чимало випадків піднесення і падіння мов. Зрозуміло, що це залежить не від самої мови, а від суспільства – носія мови, його місця та ролі в загальнолюдському прогресі.

..."Мова долає своїх суперниць не завдяки якимось своїм внутрішнім якостям, а тому, що її носії є більш войовничими, фанатичними, культурними, підприємливими" (А. Мартіне).

...Є два способи забезпечити статус престижності для своєї мови. Перший – через всебічний розвиток суспільства на шляху прогресу. Другий – шляхом утиску інших мов політичними, військовими, економічними засобами".

Поміркуйте над тим, що ви можете зробити для піднесення престижу української мови у світі. Обміняйтеся думками з цього приводу.

11. *Де наша мова? В домовині
Об віко б'ється! Відчини!
Але, замішані на глині,
Від рабства й самогонки сині,
Мовчать її глухі сини (Д. Павличко).*

Гра "Лінгвістична мозаїка, або Так чи ні? (вірю – не вірю)"

У грі беруть участь команди (з 2–4 осіб) чи окремі гравці. Ведучий по черзі пред'являє аудиторії речення (зачитує, демонструє на інтерактивній дошці або вивішує друковані чи написані на аркушах паперу), а кожен з учасників має вирішити, чи відповідає висловлювання дійсності, тобто чи є воно істинним, і вибрати відповідь "так" чи "ні". На обдумування кожної тези дається 20 секунд (час на виконання завдань може варіюватися залежно від їх складності і підготовленості учасників). Після того як усі учасники гри визначилися з відповідями, записали їх на спеціальних бланках і подали журі, гравці мають право обґрунтувати свою думку. За кожне правильне твердження і слушне пояснення журі нараховує гравцям по 1 балу.

Завдання учасників – заробити якомога більше балів, не лише відповідаючи на питання ведучого, а й аргументуючи свою відповідь.

Примітка: якщо жоден з гравців не відповів правильно на запитання або не зміг довести свою думку, це має зробити або ведучий, або заздалегідь обраний "експерт" з числа студентів чи старшокласників. Жодне питання не повинне залишитися без відповіді!

Українська мова серед інших мов світу

Чи переконані Ви, що ...

1. До східної підгрупи слов'янської групи мов належать три живі мови – українська, російська і білоруська, а також мертва – старослов'янська?

2. Історія української мови починається від періоду розпаду праслов'янської мовної єдності, тобто приблизно в 6 ст. н. е.?

3. У 14–15 ст. руська (староукраїнська) літературна мова була визнана офіційною у Великому князівстві Литовському і Молдовському князівстві?

4. Основоположником нової української літературної мови на живій народній основі вважають І. П. Котляревського?

5. Першим друкованим підручником у східних слов'ян стала "Азбука", видана першодрукарем Іваном Федоровим у Львові 1574 р.?

6. Українська мова посідає 19 – 20 місце в світі за кількістю мовців (близько 45 млн.)?

7. На Далекому Сході – одному з найбільших українських переселенських осередків у Росії – українська мова є офіційною, нею ведеться шкільне навчання в українських поселеннях, видаються газети й журнали?

8. Численна українська діаспора в Польщі (понад 300 тис.) має свою пресу, середні школи, гуртки, культурні товариства, українські відділення в університетах?

9. Українська діаспора в Швеції кількісно невелика (бл. 2 тис.), але одна з найдавніших у Західній Європі – ще з часів Київської Русі?

10. З 1988 р. українську мову включено як факультативну дисципліну до загального свідоцтва про середню освіту у Великобританії?

Загадки письма

Чи переконані Ви, що ...

1. Кількість літер в алфавітах різних мов (наприклад, у грецькому – 24, латинському – 25, старословянському – 43, українському – 33, англійському – 26) залежить лише від кількості звуків (фонем) у цих мовах?

2. Українська графіка належить до числа найдосконаліших, оскільки більшість літер українського алфавіту однозначні, тобто точно відповідають звукам, які позначають?

3. В українському алфавіті є літери з діакритичними знаками?

4. Суто українськими літерами, яких немає в жодному іншому алфавіті світу, є букви **ґ**, **є** та **ї**?

ня з **теорії** мовознавства? Що є предметом **теоретичного** і **прикладного** мовознавства? Обміняйтеся думками з цього приводу.

2. **"Очищати рідну мову і разом з тим збагачувати її – це завдання кращих умів. Очищати, не збагачуючи, часто означає діяти бездушно, тому що нема нічого більш зручного, ніж, відволікаючись від змісту, стежити тільки за висловом. Розумна людина містить і уминає свій словесний матеріал, не турбуючись про те, з яких елементів він складається, а нерозумному легко говорити чистою мовою, оскільки йому нічого сказати. Йому не відчути, який жалюгідний сурогат вживає він замість значного слова, якщо це слово ніколи не було для нього живим, тому що він застосовував його, не думаючи. Поезія і пристрасна мова – джерела, з яких вибухає життя слова, і якщо вони в своїх поривах захоплюють і сміття, то воно врешті-решт осяде на дно, а чистий рівчачок потече над ним далі" (Й. Гете).**

Чи поділяєте ви думку, висловлену славетним німецьким мислителем і письменником? Поміркуйте над виділеними в тексті фразами. Як можуть і чи можуть узагалі співіснувати в мові "живі" слова і "сміття"? Митець порівнює живу мову з "чистим рівчачком". А з чим би ви порівняли "чисту", за висловом Гете, мову? Чи завжди слід спілкуватися "чистою" мовою?

3. Світова багатомовність – "одне з найбільших нещасть буття" (Вольтер) чи запорука самобутнього розвитку кожного народу?

4. "Кожен із нас відповідальний за те, якою буде мова майбутнього, хай у безкінечно малій дозі" (Ю. Шевельов). Чи поділяєте ви цю думку? Чи залежить мова від волі однієї особи?

5. Українсько-російський суржик – закономірний результат двомовності чи мовне недбальство, "лінощі" духу?

6. Не гріх хвалити свою рідну мову – гріх зневажати інші. Чи поділяєте ви цю думку?

7. "Любов до народу – це служіння народові, а не ідея служіння" (О. Довженко). Що для вас означає служіння народові, любов до народу? Чи треба і як саме треба служити народові?

Лінгвістичні дискусії

Як підготуватися до дискусії (методичні поради)

Готуючись до дискусії:

- ◆ З'ясуйте основні поняття теми, яка дискутується. Перевірте за тлумачним словником, чи правильно ви розумієте їх значення. Випишіть визначення ключових понять.
- ◆ З'ясуйте для себе, в чому суть проблеми, які положення протиставляються.
- ◆ Сформулюйте і запишіть стисло (1–2 реченнями) основну думку (тезу) ваших міркувань.
- ◆ Користуючись запропонованою літературою або власним досвідом, підготуйте і лаконічно викладіть основні аргументи на користь вашої тези.
- ◆ Продумайте можливі контраргументи. Підготуйтеся до їх спростування. Запишіть їх у формі "питання – відповідь".
- ◆ Підшукайте яскраві, переконливі ілюстрації ваших міркувань (цікаві факти, приклади з художніх, публіцистичних творів тощо).

Теми для лінгвістичних дискусій

1. У книзі "Про мову і мовознавство" відомого українського вченого-лінгвіста, академіка А. О. Білецького, який сам, до речі, володів кількома європейськими мовами, наведено такі цікаві міркування: *"Відмінність між мовознавцем-теоретиком і мовознавцем-практиком полягає в тому, що мовознавцеві-практику не обов'язково знати теорію, тобто мовознавство. ...Практичне знання багатьох мов не є обов'язковою прикметою мовознавця як ученого"*. На підтвердження своєї думки академік наводить слова засновника сучасного мовознавства Фердинанда де Соссюра (1857–1913), сказані ним колись напівжартома-напівсерйозно: *"Мовознавець – це людина, яка знає дещо про всі мови, але практично не знає жодної мови (певна річ, за винятком своєї рідної!)"*.

Чи не видається вам таке твердження дискусійним? Поміркуйте, якими знаннями має володіти вчений-лінгвіст. Що означає **практичне** володіння мовою? Чи потрібні мовознавцеві-практику знан-

Істина народжується в змаганні

5. До графічної системи української мови належать, крім крапки, коми, крапки з комою, двокрапки, тире, дефіса, трьох крапок, знака оклику, знака питання, ще й такі розділові знаки: лапки, дужки, скісна риска, абзац, проміжок?

6. У науковому світі не викликає жодного сумніву факт, що кирилицю створив один із братів просвітителів слов'ян – Кирило?

7. В основу перших кирилических друкарських шрифтів лягло уставне письмо?

8. Найдавніші написи латиницею (6–5 ст. до н. е.) створювалися і читалися в напрямі *справа наліво*?

9. У 19 ст. в українських школах Галичини було законодавчим шляхом запроваджено *латинку* (алфавіт на основі латиниці)?

10. Усі слов'янські мови користуються кирилическою графікою?

Таємниці імен

Чи переконані Ви, що ...

1. Найкоротшими іменами в Україні є трибуквені, наприклад, *Лев* та *Зоя*?

2. Найдовшими чоловічими іменами, включеними до "Словника власних імен людей", є *Аполлінарій*, *Максиміліан* і *Пантелеймон*?

3. Зафіксоване в IV т. "Словаря української мови" Бориса Грінченка ім'я *Наталь* – це чоловіча форма жіночого імені *Наталія*?

4. Авторами чотиритомного російсько-українського словника, виданого у Львові 1893–1898 рр., були Дмитро Яворницький і Микола Лисенко, які приховали свої імена під псевдонімом "М. Уманець та А. Спілка"?

5. Усі *Коломійці*, *Коломійченки*, *Коломії*, *Коломойцеви* та інші інших прізвищ з основою *Коломий* ведуть свій рід з прикарпатського міста *Коломия*?

6. Українські прізвища, утворені від жіночих імен за допомогою суфікса *-ій* (типу *Гандзій, Марусій, Мотрій, Парасій, Пазій, Хоптій*), походять від глузливих, іронічних прізвищ, що давалися парубкові або чоловіку, яким верховодила дівчина чи дружина?

7. У прізвищах, типових для західноукраїнського регіону, на зразок *Климишин, Романишин, Семчишин, Панчишин, Яцишин* кінцівка *-шин* – це фонетично видозмінене слово "син", тобто *Романи-шин* – син Романа?

8. Прізвища *Литвин, Литовець* (і похідні – *Литвиненко, Литовченко, Литвяк* та ін.) належать нащадкам одного з прибалтійських народів – литовцям, мешканцям Литви?

9. Такі популярні українські прізвища, як *Баглай, Бакай, Балбир, Бега, Вацько, Гупало, Динда, Кришненко, Мазепа, Маруга, Панікар, Панітар, Рай, Райко, Рахман, Рева, Рой, Цар, Царик, Хопта, Гоптар, Шиваненко, Шандра, Шудря*, насправді за походженням не зовсім українські, навіть зовсім не українські, а давньоіндійські?

10. У дуже поширеній групі українських прізвищ з основою *Біл-* (*Білий, Білан, Білаш, Білик, Біляк* та похідн.) і *Чорн-* (*Чорний, Черняк, Черниш, Чернега, Чорнята* та похідн.) відбулося поклоніння наших предків язичницьким божествам – *Білобогу* і *Чорнобогу*?

11. *Труханів* острів у Києві завдячує своєю назвою половецькому хану *Тугорхану*?

12. Західні слов'яни – *чехи* – ведуть своє походження й найменування від *Щека* – одного з трьох легендарних братів-засновників Києва, а ім'я другого брата – *Хорива* – дало назву іншому південнослов'янському народу – *хорватам*?

Всяка мовна всячина

Чи переконані Ви, що ...

1. Назва українського народного танцю *гопак* походить від *Гопал, Гопала* – одного з імен індуїстського бога *Крішни*, мудрого царя-воїна і божественного пастуха?

тінками, коли навчився давати двадцять нюансів у постановці голосу". Учасник гри повинен промовити цю фразу (а також якісь інші речення) з різним інтонаційним забарвленням, змінюючи тембр і мелодію голосу, щоб виразити, наприклад, *прохання, побажання, рекомендацію, вимогу, розпорядження, категоричний наказ, заклик* тощо і одночасно передати настрої – *радість, здивування, захоплення, роздратування, гнів, обурення, іронію, сарказм, втому* і т. ін. Інші гравці повинні визначити, який саме інтонаційний відтінок виражено.

7. Відтворити інтонацію на письмі – справа нелегка, але певною мірою це можливо. Слугують для цього знаки пунктуації. Гравцям пропонується позмагатися в інтонаційній точності вимови фраз, у кінці яких на письмі стоять ось такі розділові знаки: *Це школа. Це школа! Це школа? Це школа?! Це школа...*

8. Чи можна виразити заперечення без заперечних часток або префіксів? Поміркуйте, чому речення *Аякже! Буду я мовчати!* сприймається саме як заперечне (тобто *не буду мовчати*), хоча формально в ньому висловлено не заперечення, а ствердження.

9. Чи можна щось стверджувати, вживаючи при цьому заперечну частку **не**, та ще й не один раз, а двічі? Спробуйте проілюструвати цю парадоксальну властивість нашої мови.

2. З'ясуйте, яке з речень "зайве", має синтаксичну відмінність від інших. Поясніть свій вибір.

Вона **намагалася не думати** про пережити.

Кошеня **почало** голосно **нявчати**.

Командир **наказав стріляти**.

Брат **не зміг** вчасно **повернутися** через негоду.

3. Проаналізуйте два речення: *Хлопче, підійди до мене. Хлопці, підійдіть до мене.* Знайдіть головні члени цих речень, визначте їх граматичні форми. Чи не суперечать зробленим вами висновкам такі тези: *Звертання не є членом речення. Звертання не перебуває у сурядному чи підрядному зв'язку з членами речення. Звертання граматично не пов'язане з членами речення, є "чужим" елементом.*

Чи будь-яке речення можна перебудувати у сполучникове?

4. В яких українських піснях часто зустрічаємо звертання. Доповніть перелік: *"Ой, дівчино, шумить гай", "Повій, вітре, на Вкраїну", "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці...", "Ой ти, дівчино, з горіха зерня...", "Рідна мати моя, ти ночей не доспала"...*

5. Великий режисер К. С. Станіславський назвав логічний наголос "вказівним пальцем", який відмічає найголовніше слово у фразі чи такті. Пропонуємо потренуватися у точності висловлювання за допомогою такої гри. На дошці або на великому аркуші паперу записують питальне речення, а кожен з учасників по черзі має прочитати його з різною інтонацією і логічними наголосами залежно від того, якою має бути відповідь на запитання. Варіанти відповідей заздалегідь пишуть на окремих аркушах і показують гравцеві безпосередньо перед його вступом у гру. Оцінює точність інтонацій спеціальне журі з числа студентів чи учнів групи. Потім гравці і члени журі міняються місцями.

Наприклад: *Ми зустрінемося з курсантами завтра о дванадцятій на набережній?*

Варіанти відповіді: – *Так, ми.* – *Так, зустрінемося.* – *Так, з курсантами.* – *Так, завтра.* – *Так, о дванадцятій.* – *Так, на набережній.*

6. А. С. Макаренко писав у "Книзі для батьків": *"Я став справжнім майстром лише тоді, коли навчився говорити "Іди сюди" з 15–20 від-*

2. *Полька*, один з найпопулярніших європейських танців, завдячує своєю назвою Польщі, звідки й походить цей народний танок?

3. Український іменник *пільга* і російський *льгота* – це словародичі, які походять від давньослов'янського іменника *льга* – "воля, полегшення"?

4. Прикметник *солодкий* походить від слова *солоний*?

5. Український прикметник *сивий* споріднений з іменем давньоіндійського бога *Шіви*?

6. Застаріла форма числівника *почвартаста* відповідає сучасному слову *п'ятсот*, тобто "після чотиреста"?

7. Прикметник *хороший* веде своє походження від імені праслов'янського бога сонця *Хорса*?

8. Усі наведені назви зброї – *браунінг, вінчестер, калашников, кольт, макаров, маузер, наган, парабелум* – утворено від прізвищ винахідників цих вогнепальних пристроїв?

9. Давній український вислів *узяти заміж (замуж)*, який уживався замість теперішніх *піти заміж, вийти заміж*, сягає своїм корінням у добу матриархату, коли посватати хлопця, тобто *взяти* його собі за мужа, могла тільки дівчина, а не навпаки?

10. Для назви свого роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панас Мирний використав українське прислів'я?

Най... най... най... (лінгвістичні "рекорди")

Чи переконані Ви, що ...

1. "Найдовговічнішим" підручником вважають "Граматику словенську", створену Мелетієм Смотрицьким 1619 р.?

2. Найдавнішою з нині відомих пам'яткою кириличного письма є напис 931 р. у скельному монастирі біля с. Крепча в Болгарії?

3. Найдавнішою точно датованою кириличною книгою є давньоруське Остромирове Євангеліє 1056–57 рр.?
4. "Наймолодшою", тобто найпізніше створеною і запровадженою до українського алфавіту, є буква **ґ** (ґе)?
5. Найбільше слів починається з букви "п"?
6. "Найпасивнішою", тобто найрідше вживаною літерою українського алфавіту є "ь" (м'який знак)?
7. Найдавнішою азбукою на Русі, яка включала в себе 27 букв: 23 грецькі і 4 словянські – **б, ж, ш, щ**, вважають графіті, виявлене на стіні Софійського собору в Києві?
8. Найбільше псевдонімів (99) серед українських письменників використав Іван Франко?
9. Найдовший псевдонім був у Григорія Квітки-Основ'яненка – "Любопытный Аверьян, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождения по тяжбыным делам и по денежным взысканиям"?
10. Найчастіше вживаними в українській мові словами є іменник "рука", дієслово "бити", прикметник "великий", займенник "він", сполучник "і"?
11. Найбільшу кількість синінімів має слово "іти"?
12. Найменше прийменників в українській мові вживаються з місцевим відмінком?

18. Учасники гри поділяються на команди (*Іменник, Прикметник, Числівник, Займенник, Дієслово*) і за 2 хвилини мають пригадати і записати прислівники, утворені від своєї частини мови. Перемагає команда, яка виконає це завдання не лише повно, а й правильно.
19. Від яких частин мови утворюються похідні прийменники? Наведіть якомога більше прикладів, продовживши ряд: *коло* (столу), *край* (дороги), *близько* (лісу)...
20. Чи можна вважати, що службові частини мови, на відміну самостійних, не мають лексичного значення? Міркуючи над цим запитанням, пригадайте легенду про те, як давні спартанці, що відзначалися не лише мужністю і витривалістю, а й лаконізмом, граничною стриманістю у висловлюваннях, відповіли на погрози ворога. Спартанський цар одержав послання приблизно такого змісту: "Якщо ми ступимо на вашу землю, ми зітремо вас на порошок. Якщо ми захопимо ваші міста, ми спалимо їх. Якщо ми візьмемо вас у полон, ми знищимо вас." У відповідь він передав посланцям лише одне слово: "Якщо".
21. **Гра-змагання.** В українській мові досить багато звуконаслідувальних слів. Спробуйте за дві хвилини записати (або промовити) якнайбільше таких звуконаслідувань і утворити від них дієслова (за зразком: *Горобець цвірінчить: цвірінь – цвірінь... Курка квохче: квох – квох... Свиня рохкає: рох – рох...*). Перемагає той, хто виконає це завдання не лише швидко і повно, а й правильно. Порівняйте записані вами звуконаслідувальні слова української мови з аналогічними в російській, англійській, німецькій. Ви помітили різницю, чи не так? Як ви вважаєте, чи справді тварини і птахи в різних краях "говорять" по-різному? Чи справа тут не в них, а в людях, які їхчують?

Синтаксис

1. Напишіть текст, використавши всі подані словосполучення як ключові. З якого художнього твору взято ці словосполучення? Спробуйте відновити твір.
Усмішка твоя, очі твої, знаєш про це, руки твої, не буде завтра, тебе не буде, на цій землі, інші люди, не буде на землі, треба спішити, спішити жити, спішити кохати.

Спробуйте встановити закономірність використання різних флексій у цій формі іменників. Підказка: зверніть увагу на творення форми називного відмінка однини цих іменників.

12. Чому по-різному? За нормами української граматики числівники *два, три, чотири, обидва* поєднуються з іменниками чоловічого роду у формі називного відмінка, а не родового, наприклад: *два бригадири, три місяці, чотири роки, обидва парубки*. Це ж стосується і назв осіб за національністю чи місцем проживання: *два грузини, три осетини, чотири цигани*.

Але в той же час правильними є форми *два селянина, три громадянина, чотири вірменина*. Чому ж деякі іменники, поєднуючись з числівниками *два, три, чотири, обидва*, стоять у називному відмінку, а інші набувають форми родового відмінка однини?

13. Допишіть закінчення іменників у реченнях: *Річка розлилася на три рукав... До куртки вже пришили обидва рукав...*

Чи однаковими є закінчення іменників? Обґрунтуйте свою думку.

14. Порівняйте форму іменника у словосполученнях *дві цілих і п'ять десятих літра* – *два з половиною літри*. З точки зору математики хіба це не однакові величини? Чому ж закінчення іменника різні? Спробуйте пояснити.

15. У книзі "Цікаве мовознавство" О. І. Потапенка наведено таке твердження митрополита Іларіона (І. І. Огієнка): *"Є в нас одна цікава форма, що постала під впливом дохристиянських вірувань, – це безпідметові речення на -ло. Вони завжди злого, нехорошого чи небажаного змісту. Підмет у них – диявол, сатана, щось нечисте..."*. Наприклад: *"Щоб тебе підняло та гепнуло!"*; *"Щоб тебе покорчило!"* Як ви вважаєте, чи слушною є ця думка? Спробуйте її підтвердити чи заперечити за допомогою власних спостережень і прикладів.

16. Чим пояснити, що слова *близько, просто, довкола, ще, як* вживаються у мові то як прислівники, то як службові слова?

17. Якими частинами мови є слова *рип, хап, смик* у таких реченнях "Параска рип сінешніми дверима"; "Лисиця смик туди, смик сюди"; "Змія його хап, та й понесла до своєї хати"? Обґрунтуйте свою думку.

Вікторина

Великі географічні . . . курйози, або Як виникають назви

Серед сотень і сотень тисяч слів мови чи не найцікавішими є власні назви, а з-поміж них – топоніми, тобто найменування географічних об'єктів. "Архівом, літописом землі" назвала топоніми професор Алла Коваль, відомий український мовознавець. З правічних глибин несуть вони до нас відомості про місцевість, яку називають, про людей, які творили назви. Але дуже часто ці "архіви" настільки давні, що містять більше легенд і міфів, ніж наукової правди. Докопатися до першооснов назви, з'ясувати її етимологію – що може бути цікавішим?

До того ж, курйозні випадки досить часто трапляються з географічними назвами, коли вони переходять із мови в мову і починають жити своїм окремих, іншим життям, тобто писатися і вимовлятися без огляду на мову-джерело. Відомий російський лінгвіст Лев Щерба назвав відтворення у вимові й на письмі іншомовних власних назв, у тому числі й географічних, "маленьким стихійним лихом". Справді, такого розмаїття форм і способів передачі запозичених слів, мабуть, немає у жодній іншій групі чужомовної лексики.

Тож, розгорнувши уявну географічну мапу, поміркуймо над цікавими, а подекуди й курйозними назвам, які на ній трапляються, і спробуймо зробити для себе хай не "великі географічні", а хоча б маленькі лінгвістичні відкриття.

1. Дослідники вважають, що *Чорне море* – це помилкова назва. Існує наукова версія, що насправді воно називалося в давнину *Червне (Червоне)*. Як же трапилася така помилка?

2. Більшість сучасних учених-істориків вважають, що билинний богатир Ілля *Муромець* – насправді історична особа. Але родом він зовсім не з давньоруського міста Муром. Звідки ж у нього таке ймення – *Муромець*?

3. У книзі "Таємниці розкриває санскрит" (К.: Вид. центр "Просвіта", 2001) український індолог С. Наливайко висуває цікаву наукову гіпотезу, що *кімери (кіммерійці)*, про яких згадує Геро-

дот у своїй знаменитій "Історії", – це одне зі слов'янських племен, пращурів українців. Однією з підстав для таких висновків учений вважає такі дві особливості передачі грецькою мовою звуків інших мов, а саме: 1) слов'янським чи індійським звукам **с**, **ш** у грецькій мові відповідає **к** (наприклад, укр. **слава**, санскр. **шравас** – грець. **клеос**; укр. і рос. **серце/сердце** – грець. **кардіа**; укр. і рос. **десять**, санскр. **даша** – грець. **дека**); 2) чужомовне **в** у грецькій мові найчастіше передається як **м** (наприклад, передача слов'янської назви Новгород як **Немогардас**). Спробуйте прикласти ці закономірності до згаданих Геродотом слів *кімери* (*кімерійці*), *Кіммерія*, *Боспор Кіммерійський*, *Кіммерійські вали*. Які праукраїнські топоніми, на думку дослідника, були так передані грецькою мовою?

4. Учені вважають, що географічні назви *Оксфорд*, *Боспор* (давнє найменування Керченської протоки) і *Ексампей* на Південному Бузі (легендарна скіфська святина, про яку згадує ще Геродот у V ст. до н.е.) поєднані спільним походженням і лексичним значенням. Що ж означають ці топоніми?

5. Серед київських топонімів багато назв пов'язано з давніми поселеннями представників різних народів, що мешкали в місті і його околицях, напр. Татарка, Німецька слобода, Латинський квартал і под. Чи не належить до таких назв і *Китаїв* (*Китаєве*)? Можливо, назва цієї історичної місцевості на південній околиці Києва походить від слова *китайці*?

6. На карті Києва є багато цікавих історичних назв, пов'язаних з бурхливими подіями давнини. Одне з таких слів – *Мишоловка*. Чому цю місцевість на півдні Києва називають саме так?

7. Існує думка, що назва кримського міста *Судак* походить від найменування риби, яка нібито водилася в Чорному морі й навколишніх озерах у величезній кількості і якою торгували місцеві купці. Чи слушне це пояснення?

8. Яке кримське місто-курорт одержало назву від радісного вигуку грецьких мореплавців, що нарешті побачили землю, – "Берег!"?

6. Як правильно: *крилами* чи *крильми*, *колесами* чи *колісьми*, *колінами* чи *коліньми*, *дверима* чи *дверми*, *плечима* чи *плечами*, *дітьми* чи *дїтьми*, *гусями* чи *гусьми*, *очами* чи *очима*, *курами*, *курями* чи *курми*, *грудями* чи *грудьми*?

7. Чому по-різному? В орудному відмінку однини іменники 2-ої відміни – чоловічі прізвища мають різні закінчення, наприклад: *Іваном Франком* – але *Олександром Пономаревим*, *Олександром Морозом* – але *Леонідом Глібовим*, *Чарлі Чапліном* – але *Олександром Пушкіним*, *Чарльзом Дарвіном* – але *Миколою Щедріним*, *Жаном Расіном* – але *Іваном Криловим*. Обгрунтуйте вибір флексії.

8. Чому по-різному? В орудному відмінку однини іменники 2-ої відміни – географічні назви мають різні закінчення, наприклад: *Яготином*, *Лебедином*, *Козятином*, *Батурином*, *Хотином*, *Святошином*, *Берліном* – але *Вишневим*, *Дебальцевим*, *Єнакієвим*, *Мукачевим*, *Сніжним*. Спробуйте пояснити, чому ці іменники мають різні флексії.

9. Як правильно? Є серед українських прізвищ давні й цікаві за походженням найменування, утворені від іменників III відміни, наприклад, *Іван Рись*, *Василь Розкіш*. Як відмінювати ці прізвища? *Івана Риси* чи *Івана Рися*? *Іваном Риссю* чи *Іваном Рисем*? *Василя Розкоші* чи *Василя Розкоша*? *Василем Розкішшю* чи *Василем Розкошем*?

А якщо це прізвище дівчини чи жінки, як воно тоді змінюється і чи змінюється? Поміркуйте і дайте відповідь.

10. Чому по-різному? У деяких складних прізвищах відмінюються обидві частини, а в інших – лише друга: *Івана Нечуя-Левицького* – але *Юрія Дольд-Михайлика*, *Івана Карпенка-Карого* – але *Бонч-Бруєвича*, *Квітки-Основ'яненка* – але *Кос-Анатольського*. Спробуйте пояснити цю закономірність.

11. У родовому відмінку множини іменники – назви осіб за національністю чи місцем проживання – мають закінчення *-ів* або нульове, наприклад: *грузинів*, *москвичів*, але *росіян*, *парижан*.

Утворіть форми родового відмінка множини від наведених іменників і запишіть їх у дві колонки відповідно до типу закінчення: *татари*, *турки*, *вірмени*, *кияни*, *полтавчани*, *харків'яни*, *болгари*, *гуни*, *молдавани*, *осетини*, *селяни*, *городяни*.

знавцем Л. Щербою, відома всім філологам, хоч жоден із них не розуміє смислу цього речення. Не розуміючи значення, ми, однак, легко визначимо в цьому висловлюванні підмет і присудок, другорядні члени речення, встановимо частини мови і навіть форми, у яких вони вжиті.

Як нам це вдається зробити? Спробуйте пояснити цей мовний парадокс.

2. Творче завдання-гра. Чи можна висловити думки, враження, почуття, про щось розповісти за допомогою самих лише іменників, дієслів, прикметників? Перевірте своє припущення на практиці, проаналізувавши лінгвістичні особливості запропонованих викладачем або дібраних самостійно текстів художнього стилю. Які стилістичні функції в цих творах виконують морфологічні мовні засоби? Проілюструйте їх виражальні можливості, написавши твір-мініатюру з використанням слів тільки однієї частини мови.

Слова якої частини мови ви оберете для опису осіб чи предметів, для констатації фактів, для розповіді про якісь події? Чому?

3. Визначте, чи всі родові пари іменників – назв осіб – утворені правильно. Аргументуйте відповідь. Які з наведених іменників – назв осіб за професією – мають стилістичні обмеження?

Телеграфіст – телеграфістка, машиніст – машиністка, журналіст – журналістка, касир – касирка, друкар – друкарка, лікар – лікарка, поштар – поштарка, швейцар – швейцарка, перекладач – перекладачка, сторож – сторожка, бандурист – бандуристка, масажер – масажистка, піаніст – піаністка, жниввар – жнивварка, призер – призерка, кіоскер – кіоскерка, штукатур – штукатурка, дипломник – дипломниця, митник – митниця, технік – технічка, викладач – викладачка, ткач – ткаля, прач – пралля, косар – косарка, перукар – перукарка.

4. Чому невідмінювані іменники іншомовного походження *бюро, депо, журі, меню, таксі, табло* належать до середнього роду, а *сироко, сулугуні* – чоловічого, *авеню, кольрабі, салямі, альма-матер* – жіночого? Адже всі ці слова – загальні назви неістот. Чому ж родові ознаки у них різні?

5. Що спільного і відмінного щодо граматичних ознак в іменників *бра, пальто, пюре, манто, ситро*?

9. Яке місто – *Запоріжжя* чи *Дніпропетровськ* – називалося з 1919 р. до 1926 р. *Січослав*?

10. Усупереч своїй "солодкій" назві, місто Ізюм розкинулося не серед виноградних долин Півдня, а на річці Сіверський Донець у Харківській області. Чому воно так називається? У чому ж "родзинка", а точніше загадка цієї назви?

11. *Гуляйполе, Непхай-балка, Нежурись, Нетронь, Неунивай, Нерубай* – що це за дивні назви? Як утворилися? Яким географічним об'єктам належать?

12. Переважна більшість іншомовних географічних назв передається українською мовою за допомогою практичної транскрипції, тобто близько до їх звучання у мові-джерелі, напр. *Birmingham* – *Бірмінгем*, *Lyons* – *Ліон*, *Wonn* – *Бонн* і под. Однак іноді назви звучать і пишуться зовсім відмінно від їх першоджерела.

Спробуйте встановити, як українською мовою називаються міста, які на мапах їх рідних країн позначені так: *Wien, Napoli, København*? А як українці вимовляють назви міст, які рідними мовами звучать так: *Парі, Рома, Марсей, Істанбул*? У чому причина появи такого міжмовного варіювання географічних назв?

13. Це відоме всьому світові німецьке місто чехи називають *Lipsko*, поляки – *Lipsk*. А як його називають самі німці? Якою є українська назва?

14. Мешканці цієї країни називають її *Magyarország*, а себе *magyar* (мадяри). Німецькою мовою її назва *Ungarn* (Унгарн), польською *Hungaria* (Хунгарія). Як називється ця країна українською мовою?

15. Цю країну, розташовану в центрі Європи, її корінні мешканці називають "землею дочерів". Французькою її назва має форму *Allemagne*, іспанською – *Allemania*. Що це за країна?

16. Першоосновою назви цієї країни є значення "земля полян" або "польова країна". У давньоруських джерелах і народних піснях її ще називали *Лядська земля*. У часи Середньовіччя це королівство мало офіційну назву, скальковану (дослівно перекладену) з латинського виразу *res publica* – "справа народу". Про яку країну йдеться?

17. Яка "зелена земля" на 80 % укрита шаром криги?
18. На якій "льодовій землі" завдяки теплій течії Гольфстрім вирощують навіть банани?
19. Що спільного (з погляду походження) мають назви півострова *Юкатан*, *Алеутських островів*, африканської річки *Арувімі* та австралійської тварини *кенгуру*?
20. Назва якої південноамериканської країни перекладається з іспанської як "срібна", хоч жодного родовища срібла там немає?
21. Яке спільне значення об'єднує назви індіанських племен *апачі*, *ірокези*, *команчі*, *кариби*?
22. Яка частина світу завдячує своїм відкриттям одному славетному мореплавцеві, а названа іменем зовсім іншого мандрівника?

Яким способом утворено ці прізвиська? Як ви думаєте, за яких обставин чи з яких причин людина могла одержати таке напрочуд цікаве ймення?

11. **Гра-аукціон.** Чергування звуків та інші фонетичні процеси зумовлюють появу варіантів морфем, зокрема кореневих. Наприклад, 4 фонетичні різновиди (аломорфи) має корінь слова **летіти**: **політ**, **лечу**, **льотний**; корінь **водити** має аж 10 різновидів: **воджу**, **вожак**, **провадити**, **проваджу**, **вести**, **веду**, **вів**, **вели**, **звідний**.

За 2 хвилини запишіть усі можливі різновиди коренів: **сидіти**, **сідай** ... (ще 5 варіантів); **текти**, **тече** ... (ще 4 варіанти); **рік**, **року** ... (ще 3 варіанти); **пити**, **п'ю** ... (ще 2 варіанти).

12. В українському словотворенні досить поширеним явищем є **редуплікація** (від лат. *reduplicatio* – подвоєння) – творення нових слів, здебільшого складних, шляхом повторення коренів, основ, цілих слів, рідше афіксів, наприклад: *тихо-тихо*, *рано-вранці*, *навіки-віків*, *один-єдиний*, *мало-помалу*, *ледве-ледве*, *раз у раз*, *гай-гай*, *от-от*, *гав-гав* тощо. Учені вважають, що таким самим шляхом, тобто повторенням звуконаслідувань, утворилися й слова *баба*, *мама*, *тато*, *няня*, *вава*, *цяця* ("дитячі" слова). У багатьох інших мовах це явище також трапляється: порівняйте російське слово *кукушка*, давньослов'янське *кокот* (півень), індійські слова *kankana* (дзвіночок) і *dunduhhi* (бубон), латинські *turtur* (горлиця) і *ululare* (ревіти), гавайське *lololoa* (дуже довгий), полінезійське *ni-naninau* (перепитувати).

Як утворилися всі ці слова, зрозуміти легко: в них лунають звуки, підслухані в самої природи. А от які саме частини повторювалися у словах *прапор*, *перепел*, *глагол* одразу й не розпізнаєш. Спробуйте встановити, з яких саме здвоєних коренів утворилися ці слова.

13. **Запитання-жарт.** Що об'єднує відомого українського футболіста Андрія **Шевченка** й знаменитого австрійського автогонщика Міхаеля **Шумахера**, окрім того, що обидва вони уславлені спортсмени?

Морфологія

1. "Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокрѣнка". Ця фраза, сконструйована видатним російським мово-

3. Виділіть значущі частини, які брали участь у творенні слів *подушка, уміти*.

4. Який корінь мають слова *куплю, люблю, виготовлю, зліплений, втомлений*? Чи належить звук *л* у цих словах до кореня? Доведіть свою думку.

5. Якщо слово має у своєму складі префікси і суфікси, чи означає це, що воно утворене префіксально-суфіксальним способом? Обґрунтуйте відповідь, проаналізувавши морфемний склад і спосіб творення слів: *створити, створений, передбачливий, передмова, підполковник, піддубник, недосяжний, недалекий*.

6. Що від чого утворилося – іменник *синь* від прикметника *синій* чи навпаки? Дієслово *приїздити* від іменника *приїзд* чи навпаки – *приїзд* від *приїздити*? Шукаючи відповідь на це запитання, подумайте над тим, як рухалося людське мислення у пізнанні світу – від конкретного, окремого до абстрактного, узагальненого чи в зворотньому напрямку.

7. Поміркуйте, чи тою самою частиною слова є морфема *-ому* (*-ему*) в прикметниках і прислівниках?

8. Відомо, що слова *лавсан, лазер, Адідас (Adidas)* є складно-скороченими словами. Чи знаєте ви, як утворилися ці абревіатури? Що означають ці слова?

9. Українські власні особові назви (імена людей) мають розгалужену систему варіантів із зменшено-пестливими суфіксами (демінітивами). Запишіть у кличному відмінку всі можливі форми імен, продовживши ряд: *Миколо, Миколко, Миколонько... Михайле, Михайлику, Михайличку... Оксано, Оксанко, Оксанонько... Катерино, Катре, Катрися...*

Перевірте свої записи за словником власних імен людей.

10. У розмаїтті українських прізвищ трапляються деколи чудернацькі, а то й дивовижні найменування – справжні шедеври народної словотворчості: *Давимука, Добрийвечір, Затуливітер, Крутивус, Несвятипаска, Нетудихата, Непийпиво, Паливода, Продайшапка, Панібудьласка, Тягнибок, Тягнирядно, Убийвовк*.

Проблемно-пошукові завдання, мовні ігри

Загальні відомості про мову

1. Спробуйте пофантазувати. Зобразіть схематично мову як кількаповерховий будинок. Скільки поверхів матиме така споруда? Які мовні одиниці розмістяться на поверхах?

Це ж завдання можна урізноманітнити. Напишіть казку, оповідання (можна й у віршованій формі) чи науково-начальну статтю "З чого складається мова?" для молодших школярів. А ваш малюнок хай стане ілюстрацією до тексту. Намагайтеся так написати і намалювати, щоб це не лише розважило дітей, а й дало їм уявлення про мову як систему.

2. Лінгвістична гра-диспут. Коли і як виникла мова? З найдавніших часів люди замислювались над цим питанням, намагаючись осягти думкою походження і сутність цього феноменального явища. Гіпотези про походження мови (звуконаслідувальна, вигукова, оноματοпоетична, соціального договору), висловлені ще давньогрецькими мислителями Демокритом, Платоном, Епікуром, а пізніше підтримані і розроблені філософами і мовознавцями Г. Лейбніцом, В. Гумбольдтом, Я. Гріммом, О. Потебнею Ж.-Ж. Руссо, А. Смітом, гіпотеза трудових вигуків Л. Нуаре і К. Бюхера, гіпотеза жестів М. Марра, гіпотеза Ф. Енгельса та ін. по-різному пояснювали походження мови, але жодна з них і досі не дала загальноновизнаної відповіді на це питання.

Спробуйте і ви поміркувати над цією проблемою. Поділіться на групи, кожна з яких обстоюватиме одну з уже відомих гіпотез або пропонуватиме свою - нову й оригінальну. Підготуйте докази для доведення своєї думки і контраргументи для критики теорій суперника. Для цього уважно опрацюйте наукові джерела, наприклад, книгу О.А.Донських "До джерел мови" (Новосибірськ, 1988), відповідні розділи в підручниках Ю.О.Карпенка, М. П. Кочергана, І. П. Ющука "Вступ до мовознавства" тощо. Проведіть заняття-диспут на цю тему.

Фонетика

1. Спираючись на знання про закони милозвучності української мови, а також особливості її фонологічної системи, спробуйте аргументовано довести, що українську мову заслужено називають однією з наймелодійніших у світі.

2. У посібнику Н. І. Тоцької "Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи" (с. 119–120) наведено уривки з лекції російського поета-символіста К. Бальмонта про емоційно-естетичну роль звуків мови у вираженні людиною думок і почуттів, вражень про навколишній світ (стиль і орфографію оригіналу збережено):

"Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні – це самий наш голос, матері – що нас родили, сестри – що нас цілували, перводжерело, звідки ми витекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у мові нашій були тільки голосні, ми не вміли б розмовляти – лише голосили б ними в текучій вольготності без форми, як плещуть води розливу.

А приголосні мужньою своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Все ж, хоч і керують усім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, – не на приголосних, а на голосних буває наголос в кожному слові...

*Азбука наша починається з **А**. **А** – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегороди виходить з рота... **А** – перший основний звук розкритого людського рота, як **М** – закритого. **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки, **А** – голосіння надмірного страждання. Два первоначала в однім слові, що повторюється трохи не в усіх народів – **мама**. Два первоначала в латинському **amo** – люблю. Захоплене дитяче гукаюче **а**, і в глибині мовчання прямує німіює **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**, ясне **а**. Медове **м** і **а** – як бджола. В **м** – мертвий шум зими, в **а** – чарівна весна... Як камінь, **а** – не жаркий рубин, а в місячній чарі опал, іноді, частіш же барвами дня граючий діамант, вся гама барв... Слава повногласному **А**, це наша слов'янська буква!*

О – це горло, О – це рот, О – звук захоплення. Урочистий розлог, просторинь єсть о: поле, море, обшир. Чому кажемо ми оргія? Тому, що в оргії – стогін захоплення. Все величне, хоч і тем-

25. **Гра-змагання.** Учасники гри мають встановити авторство таких крилатих висловів:

1. Розтікатися мислю по древу.
2. Всякому городу нрав і права.
3. У всякого своя доля і свій шлях широкий.
4. Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, Той не вмере, не створивши нового добра.
5. Нове життя нового прагне слова.
6. Вся і давність, і обнова – українська мова.
7. Поки живе мова – житиме й народ.
8. І якщо завтра моя мова згине, Уже сьогодні вмерти ладен я.
9. Вчили віки мене мову свою українську любити.
10. Хто свою мову забуде, Той серце забуде своє.
11. О рідне слово, хто без тебе я?
12. Коли в людини є народ, Тоді вона уже Людина.

Морфеміка і словотвір

1. Який морфемний склад мають слова *долучити, залучити, прилучити, відлучити*? Яке лексичне значення має корінь цих споріднених слів? (З'ясувати це допоможе етимологічний словник). Як ви вважаєте, чи можна основу цих дієслів назвати **зв'язаною**?
2. Визначте морфемну будову слів: *взувати, звикнути, дорікати, зігнути, навчання, в'ю, п'ю, прийти, танути, ссати, підняти, натхнення*; вичленуйте корені слів та спробуйте підібрати однокореневі слова. Яке цікаве явище спостерігаємо в морфемній будові цих слів?

ківщині утворилася від імені *Рогата*, *Пирятин* – від *Пирята*, *Ділятин* – від *Ділята*, *Козятин* – від *Козята*, *Яготин* – від *Ягота*.

До цієї групи належить і назва одного з найвідоміших на Прикарпатті міст – **Снятин**. Спробуйте встановити, від якого саме чоловічого імені походить це найменування. Врахуйте, що це грецьке за походженням ім'я нашими пращурами-слов'янами вимовлялося трохи інакше, ніж зараз, до того ж, назва міста утворилася від зменшеної форми імені.

20. Як утворилися ці прізвища? Серед українських антропонімів є особлива за походженням група прізвищ, до якої входять, приміром, такі: *Бойко*, *Батюк*, *Волошин*, *Литвин*, *Мазур*, *Пінчук*, *Поліщук*, *Прус*, *Севрюк*, *Чемерис*, *Шеремет*.

Яку спільна риса походження об'єднує ці прізвища?

21. Що об'єднує ці географічні назви поселень України: *Полянецьке*, *Кривичі*, *Деревляни*, *Великі Деревичі*, *Тиврів*, *Ківерці*, *Улич*, *Дуліби*, *Дулеби*, *Дуляби*, *Севрюки*, *Вендичани*, *Хорвати*, *Ляхів*, *Ляшки*, *Мазурівка*, *Мазури*.

22. "У назвах наших поселень залишилися сліди діяльності попередніх поколінь – від найдавніших (видобування і торгівля сіллю, медом, льоном, деревиною, вугіллям, поташем та ін.) і до нових і новітніх", – зазначає у своїй книзі "Знайомі незнайомці" відомий дослідник і популяризатор українського слова Алла Коваль.

Спробуйте-но встановити, яким саме промислом займалися в давнину жителі місцевостей, назви яких наведено нижче: *Бортничі*, *Бровари*, *Бурти*, *Вінниця*, *Гамарня*, *Гута*, *Кіцмань*, *Попельня*, *Солотвин*, *Свалява*.

23. Давня назва міста. Як тепер зветься місто?

Арданда (Ардабда), *Кафа* → ...;

Джаліта, *Яліта ("берегова")* → ...;

Ахтіар ("Біла скеля"), *Херсонес (Корсунь)* → ...;

Керкінітида, *Гьозльов*, *Козлов* → ...;

Кутур-Огли, *Новоногайськ* → ...;

Сміл, *Ішмаел* → ...;

Домаха, *Павловськ*, *Маріампіль* → ... → *Жданов* → ...

24. **Гра-аукціон**. Учасникам гри пропонується за однакову кількість часу пригадати якнайбільше фразеологізмів античного та біблійного походження, крилатих висловів.

не, визначається через **о**: *стогін*, *горе*, *гроб*, *похорон*, *сон*, *мор*... *Гострозоре око ворога вовка*, і *око сліпе бездомної півночі*. *Ізвої суворі волі*. *Бездонне о*.

У – *музика шумів*, *вигукування жаху*... *Гук мідяних труб*. *Грубе по матері своїй: стук*, *бунт*, *тупо*, *круто*, *рупор*...

Белькотання хвилі чуємо в л, *щось воложне*, *любовне* – *ліана*, *лілея*. *Переливне слово люблю*...

В самій природі **л** має певне розуміння, так само, як паралельне **р**, що стоїть рядом. Стоїть рядом і протилежне. Два брати – отже один світлий, а другий темний. **Р** – *скор*, *мережане*, *грізне*, *спірне*... **Р** – один з тих віщих звуків, що беруть участь і в мовах самих різних народів, і в рокотах всієї природи. Як **з**, **с**, і **ш** чуються і в людській мові, і в сичанні гадюки, і в шепотінні листу, і в посвисті вітру, так і **р** бере участь і в річі нашого *рота* й *горла*, і в *гарчанні тигра*, і у *воркуванні горлинка*, і в *кряканні крука*, і в *рокотанні бурхливих вод*, і в *гуркоті грому*..."

Ці оригінальні думки К. Бальмонта про художню функцію звуків у творенні картини світу яскраво ілюструють одну з гіпотез походження мови – оноματοпоетичну, або звуко символічну, яку, до речі, підтримували Г. Лейбніц, В. Гумбольдт, О. Потєбня та інші мовознавці. Згідно з цією теорією між почуттями людини і звуками мови існує певний прямий зв'язок: приємними для слуху поєднаннями звуків люди позначали позитивні поняття, а неприємні звуки, навпаки, ставали символами чогось різкого, тривожного, загрозливого. Спробуйте перевірити цю гіпотезу, підбравши слова української мови, які підтверджують чи спростовують цей погляд.

3. Чи існують в українській мові слова, що складаються лише з голосних звуків або лише з приголосних? Чи можна виділити склади в таких словах?

4. Яка, на вашу думку, найбільша кількість складів може бути у слові? Знайдіть таке слово в українській мові.

5. **Гра-аукціон**. (Учасники гри за визначений час пропонують якомога більше варіантів відповіді на певне завдання. У цьому мовному змаганні перемагає той, хто називає потрібне слово чи словосполучення останнім або дає найбільше відповідей).

За певний час (3 хв.) пригадайте й запишіть якнайбільше слів

із наголосом на першому, на другому, на третьому, на четвертому, на п'ятому складах. У цьому мовному змаганні перемагає той, хто дасть найбільше відповідей.

6. У "Практичному російсько-українському словнику" О. Ізюмова, виданому 1926 року, у розділі "Українсько-російська граматична термінологія", ужито слова "**голосівки**" і "**шелестівки**". Як, на вашу думку, виникли ці терміни? Як ми називаємо ці групи звуків сьогодні?

7. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т. д.

8. У системі приголосних української мови є так звані *зімкнено-щільні* приголосні, або *африкати* (*дз, дз', дж, ц, ц', ч*). Чим відрізняється спосіб творення цих приголосних від *зімкнено-прохідних* (*м, н, н', л, л', р, р'*)? Чому кожна з цих груп приголосних називається саме так?

9. Порівняйте українське слово **бджола** та російське **пчела**. Як свідчать учені, обидва ці слова походять від давньоруського **бъчела**. Які фонетичні явища зумовили таку видозміну первинної форми слова в українській і російській мовах?

10. Чим пояснюються процеси спрощення у групах приголосних? Чи завжди спрощення закріплюється на письмі? Проілюструйте свою відповідь прикладами. Чому деякі слова є винятками з правил про спрощення приголосних?

11. В яких з поданих слів неможливе чергування звуків **у – в** і чому: *вправа, вступ, ужиток, умова, всиновлення, удача, удар, вдова, вкрай, ввести, вкласти*? Проілюструйте відповідь, увівши слова до словосполучень чи речень.

12. Порівняйте вимову та написання слів **срібло, срібний** в українській мові з їх відповідниками в російській (**серебро, серебряный**), у старослов'янській (**сръбро**). Які фонетичні явища відбулися в цих словах в українській мові? Визначте морфемну будову виділених слів. Доведіть, що в слові **срібло** присутній корінь **срібл-**. Запишіть якнайбільше споріднених слів з цим коренем.

нот також!) у мові широко використовуються назви тварин, птахів.

Учасникам гри пропонується за певний час (3 хвилини) продовжити ряд слів, утворивши пару "**назва тварини – риса людського характеру**": *лисиця – хитрість, віслюк – упертість, сокіл – гідність, відвага...* Перемагає той, чий список буде найповнішим.

16. Учені-етимологи вважають, що слово **основа** походить від слів *снувати* (пор. рос. *сновать*), *обснувати*. Чи знаєте ви, яким було первинне значення цього слова? Спробуйте пояснити, які зміни сталися в значенні слова **основа** за час його існування в мові. Які значення має це слово в сучасній мові?

У якому з трьох напрямків – **звуження, розширення чи зміщення назви** – відбувалися зміни в семантиці цього слова і наведених нижче лексем?

Стріляти, піонер, столяр, чорнило, рос. кожа; жир, пиво, печиво, квас, англ. room, meat, нім. fahren; берег, бюро.

17. **Гра-аукціон**. Серед розмаїття українських прізвищ значна частина походить від назв професій чи ремесел. Продовжіть цей ряд: *Гончар, Кушнір, Бондар, Чумак...*

Спробуйте пояснити походження цих прізвищ, встановити, яким саме ремеслом займалися діди-прадіди сучасних носіїв цих родових імен. При потребі скористайтеся словниками.

18. Чимало українських прізвищ походить від власних імен, напр., *Іваненко, Даниленко, Степаненко*. До цієї ж групи належать і прізвища *Брахно, Варченко, Гандзюк, Данченко, Дахно, Зінченко, Івахно, Кохно, Ларивоненко, Левченко, Лещенко, Міхно, Онищенко, Парацак, Пазенко, Пріщак, Сахно, Фещенко, Харченко, Юхно, Яценко*.

Спробуйте з'ясувати, від яких саме імен і яким способом утворено ці прізвища.

19. Серед давніх назв українських міст, містечок, інших поселень значну групу становлять іменники з суфіксом **-ин**, утворені від власних чоловічих імен на **-а**. Як твердять учені, чоловічі особові імена дохристиянських часів мали найчастіше саме такі закінчення. Так, наприклад, назва містечка *Рогатин* на Івано-Фран-

но виконає завдання і витратить на це найменше часу. Слова для гри: **йти** (за даними "Словника української мови" має 30 значень); **брати** (22 значення); **сідати** (12 значень); **лізти** (11 значень); **ко-ло** (10 значень); **поле** (10 значень); **голова** (9 значень); **м'який** (8 значень); **клас** (7 значень); **команда** (6 значень); **летіти** (5 значень) тощо.

12. **Гра-аукціон.** Учасникам пропонується за певний час записати якнайбільше міжмовних омонімів (українсько-російських), наприклад: *луна, місяць, неділя, гладкий, грубий* тощо, а також проілюструвати їх значення в реченнях чи словосполученнях. Перемагає той, хто виконає завдання найповніше.

13. **Гра-змагання.** Досить продуктивним способом творення нових слів є лексико-семантичний, тобто переосмислення вже існуючих у мові лексем. Зокрема, деякі загальні назви утворилися від власних саме таким шляхом, напр., назва будівельної суміші, різновиду гіпсу *алебастр* походить від найменування міста *Alabastron* у Єгипті, де вперше почали виготовляти цей матеріал.

А чи знаєте ви, як утворилися слова **алгоритм, бадмінтон, бегонія, бойкот, ват, дизель, джоуль, мансарда, марля, мельхіор, меценат, монпансьє, одеколон, пергамент, рентген, сенбернар, силует, тюль, фіакр, флора**? У грі перемагає той, хто не лише з'ясує етимологію наведених слів, а й пояснить їх значення. (Змагання оцінюється балами: по 1 за кожну правильну відповідь).

14. **Гра-аукціон.** Замініть одним словом словосполучення *чорне золото, біле золото, блакитне паливо, зелений змії, білий метал, брати наші менші, льодовий континент, люди в білих халатах, інженери людських душ, великий Кобзар*. Як називаються наведені описові звороти? У яких функціональних стилях української мови вони найчастіше вживаються? Чи варто користуватися ними надто часто? Спробуйте за певний час (3 хвилини) написати якнайбільше таких описових зворотів. Перемагає той, хто виконає завдання правильно та найповніше.

15. **Гра-аукціон.** Відомо, що багато слів у мові вживаються в переносному значенні, зокрема обсяг їх значення з часом розширюється. Приміром, для уособлення багатьох людських вад (і чес-

13. В українській мові є слова **рицар і лицар**, які відрізняються семантично, проте мають спільне походження (від нім. *ritter* – вершник, кіннотник). Слово **лицар** утворилося від **рицар** і набуло іншого значення (з'ясуйте семантику обох лексем за тлумачним словником).

Яке фонетичне явище зумовило цю звукову видозміну слова? До речі, цей же фонетичний процес відбувся при запозиченні в українську мову слів **муляр** (від нім. *Maurer*), **флюгер** (від нім. *Flugel*), **верблюд** (від давньослов. *велблюд* з готськ. *ulbandus*).

14. У книзі О. І. Потапенка "Цікаве мовознавство" автор наводить цікаві факти, які, на його думку, ще потребують вивчення й пояснення. Виявляється, в українській мові є дуже багато слів, що починаються звукосполученнями **пр-, кл-** або **ст-**, а на **рп-, лк-** чи **тс-** у 11-томному Словнику української мови не зафіксовано жодного слова! Спробуйте пояснити це цікаве явище. Зверніть також увагу на порядок розташування цих літер в алфавіті.

15. Яким фонетичним процесом обґрунтована наведена вимова слів (у дитячому або діалектному мовленні): *кіосок, тувалет, радіво (або радію), Ларивон, Олександр*.

16. Як правильно: *сніжний чи сніжний, загадка чи загадка, фарфор чи фарфор, каталог чи каталог, діалог чи діалог, запитання чи запитання, читання чи читання, глядач чи глядач*?

17. Чому в цих формах іменників наголос різний?

Сини – два сини, брати – два брати, сестри – три сестри, роки – чотири роки.

18. У запропонованому переліку чоловічих і жіночих імен знайдіть різні форми однакових за походженням імен і запишіть їх парами (напр. *Оксана – Ксенія*):

Ганна, Палажка, Явдоха, Ірина, Никифор, Пантелеймон, Феодосій, Філіпп, Фома, Минодора, Хівря, Зоська, Пелагея, Мелашка, Євгенія, Софія, Юлія, Солоха, Чіпка (Ничипір), Феодотія, Пріська, Меланія, Тодось, Талимон, Феська (Хвеська), Євпраксія, Ївга, Гандзя, Єфросинія, Соломія, Нимидора, Февронія, Євдокія, Ярина, Параска, Пилип, Хома, Уляна.

Дією яких фонетичних процесів можна пояснити появу різних форм того самого імені в українській мові?

19. Серед запропонованих українських, російських, польських, англійських, німецьких, французьких, іспанських, грузинських, вірменських імен людей знайдіть національні варіанти однакових власних назв:

Іван, Яків, Йосип, Хома, Уляна, Ієремія, Том, Джон, Джеррі, Хуан, Джек, Жан, Ван, Джозеф, Жерар, Жак, Ян, Жулі, Якоб, Акоп, Йоган, Хуліа, Іоанн, Джулія, Жозе, Хоакіно, Хосе, Фома, Юлія, Ярема, Ованес, Джованні.

Чим пояснити, що всі ці такі різні на перший погляд імена є національними варіантами лише 6-ох первинних власних назв?

Графіка та орфографія

1. Як ви вважаєте, чому у вірші Івана Малковича "Напучування сільського вчителя" згадуються саме дві певні літери українського алфавіту? Це випадковий вибір чи суттєва деталь образної системи поезії? Обґрунтуйте свою думку, пригадавши історію створення слов'янського алфавіту і зіставивши відомі вам абетки.

*Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино, покликана захищати
своїми долоньками крихітну свічку букви "ї",
а також, витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик букви "є",
що зрізаний з неба разом із ниточкою.*

Бо кажуть, дитино, що мова наша – солов'їна.

Правильно кажуть.

Але зятям собі, що колись можуть настати і такі часи,

коли нашої мови не буде пам'ятати

навіть найменший соловейко.

Тому не можна покладатися тільки на солов'їв, дитино.

Знайдіть у тексті лексичні образні засоби: слова, вжиті в переносному значенні, метафори, порівняння, епітети тощо. Як ви розумієте смисл виділеної фрази? Чи поділяєте ви думку автора? Підготуйтеся до дискусії "Що я можу зробити для рідної мови?"

2. Перевірте свою пам'ять: запишіть усі літери українського алфавіту, а потім звертєся з довідником. Які з літер позначають два звуки? Не позначають звуків? Чи є в українському алфавіті спеціальні букви для позначення африкат (злитих приголосних) [дж], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [ч]? Як вони позначаються на письмі?

декуди й досі функціонують такі міри, як п'ядь, лікоть, сажень, крок, жменя, пучка, пригорща та ін. Спробуйте пояснити значення цих одиниць вимірювання. Від яких слів вони походять?

8. Український антропонімikon, тобто система власних назв людей, включає в себе імена, прізвища, прізвиська, а також псевдоніми. Підраховано, що, наприклад, Олександр Кониський по-слугувався 141 псевдонімом, Пантелеймон Куліш – 47, Іван Франко – 99, Олена Пчілка – 44, Борис Грінченко – 34.

Спробуйте назвати літературні псевдоніми відомих українських письменників, чиї справжні імена та прізвища наведені нижче: М. О. Вілінська, Л. П. Косач-Квітка, О. П. Косач, О. Є. Косач-Судовщикова, І. К. Тобілевич, П. Я. Рудченко, П. А. Грабовський, О. І. Кандиба, П. М. Губенко, І. Л. Мойся, І. П. Лозов'ягін, М. Г. Фітільов, Освальд Бургардт. Які ще псевдоніми ви знаєте?

9. **Гра-змагання.** Двоє гравців виходять за двері, а решта учасників задумують певне слово. Завдання гравців – відгадати слово за його семантичними ознаками (семами, або компонентами лексичного значення), які по черзі називають учасники гри. Перемагає той гравець, хто назве слово першим.

Наприклад:

1) *загадане слово – іменник; означає назву неістоти; це назва конкретного предмета; загальна назва; означає рукотворний виріб; означає предмет, виготовлений з аркушів; означає предмет, що складається зі зброшурованих і переплетених аркушів і тощо (книга);*

2) *загадане слово – дієслово; має значення "переміщуватись"; має значення "переміщуватись по землі"; означає односпрямованість дії; має значення "інтенсивність дії" (бігти).*

10. **Гра-змагання.** Один з учасників гри задумує слово і записує його на аркуші. Інші гравці повинні відгадати слово, ставлячи запитання, на які можна відповідати лише "так" чи "ні". Умова гри: запитання мають іти в порядку звуження семантичного поля слова (див. приклади попередньої гри).

11. **Гра-аукціон.** Учасникам гри пропонується за певний час записати якомога більше словосполучень, в яких запропоноване слово слід ужити в різних значеннях. Перемагає той, хто правиль-

ного майже до невпізнання все того ж грецького слова **геранос**" (за А. Матвієнко).

Чому ж саме цей птах надихнув і давніх греків, і наших пращурів-українців назвати своїм ім'ям пристрій для підйому відер, інших вантажів? За якою ознакою утворилася ця загальномова метафора? Як іще українці називають цього птаха? Як, за народними уявленнями, його слід назвати, вперше побачивши у весняному небі, щоб увесь рік не журитися? Поясніть ці приклади "народної етимології".

5. Як утворилося слово **рушник**? Визначте його внутрішню форму (первинну ознаку, покладену в основу назви). Чи відома вам етимологія твірного слова, тобто того слова, від якого утворилося похідне слово **рушник**? Допомогти у ваших пошуках можуть такі цікаві факти: вчені вважають, що праслов'янський корінь ***rek-ti** мав значення "збирати, згортати", у сучасній литовській мові є слова **ranka** і **renku** з таким же значенням.

Які фонетичні явища супроводжували творення слова **рушник**?

6. Замість крапок поставте потрібні слова-синоніми з довідки. Чи можлива взаємозаміна кожного із синонімів у словосполученнях? Обгрунтуйте відповідь. Яке із слів, на вашу думку, є домінантою синонімічного ряду, тобто стилістично нейтральним і семантично найширшим? Визначте стилістичне забарвлення синонімів. В яких словосполученнях дібрані вами слова вжиті в переносному значенні? Які вирази є фразеологічними?

*Родинне ... ; ... справжнього кохання; туристські пісні біля ...; горить ... в печі; сліди ... на лісовій галявині; палають ... на полонинах; диму без ... не буває; підливати масла у ...; знести ... і мечем; чужими руками ... загібати; гратися з ...; між двох...; пройти ... і воду; дихати ... (Довідка: **вогнище, полум'я, багаття, вогонь, ватра**).*

Виконайте морфемний розбір слова **вогнище**, визначте спосіб його творення. Порівняйте це слово за стилістичним забарвленням зі словами **селище, явище, носище, дідище**. Як ви вважаєте, всі ці слова містять у своєму складі один і той самий суфікс чи це омонімічні морфеми? Відповідь обгрунтуйте.

7. Іванові Франку належить вислів про те, що в прадавню добу "мірою майже всього було людське тіло". Справді, українці, як й інші народи, використовували для вимірювання певних величин метричні можливості самої людини. До нашого часу дійшли, а по-

3. Спробуйте визначити, які з наведених прізвищ слов'янського походження, а які іншомовні. За якою фонетичною ознакою вони розрізняються? Яка особливість української орфоєпії тут проявляється?

Берггольц, Горобець, Горовіц, Уманець, Скиталець, Штірліц, Кравець, Кунц.

4. За нормами українського правопису у загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних не позначається, крім слів-винятків. Чи пам'ятаєте ви ці 18 слів-винятків? Запишіть їх і встановіть значення. Чому саме в цих словах подвоєння приголосних на письмі збережено?

5. Чому в складних назвах міст **Бориспіль, Тернопіль, Крижопіль, Мелітополь, Севастополь, Сімферополь** друга частина пишеться по-різному?

6. Вставте, де треба, пропущені букви або напишіть разом, окремо чи через дефіс. Чим, на вашу думку, пояснюється різниця в написанні слів у кожному рядку:

*Урал – урал...ський, Умань – уман...ський;
корін...чик, цвірін...чати, нян...чити, нен...чин;
в оболон...ці, на вишен...ці, дівчин...ці, на сторін...ці;
в люл...ці, на сопіл...ці, у спіл...ці, на кул...ці;
близ...кий, в...з...кий, різ...кий, низ...кий;
сер...йозний, кур...єр;
прем...єра, порт...єра;
духм...яний, розм...якнути;
Мол...єр, Х...юстон, Лавуаз...є, Лур...є;
Улянченко – Ул...янов, Тат...яничев – Дяченко;
пів...яблука, пів...відра, пів...Європи, пів...на...восьму;
біло...сніжний – сніжно...білий, жовто...блакитний – жовто...гарячий;
глухо...німий, суспільно...політичний, народно...визвольний;
західно...український, південно...західний.*

7. Чому у власних назвах **Софійський собор** та **Софіївський парк** вживаються різні прикметники?

8. Як пояснити, що в словосполученнях **Андрієвого брата** і **Андріївської церкви** один і той самий прикметниковий суфікс пишеться по-різному?

9. Як правильно: журавлиний чи журавлинний? Можливо, нормативними є обидва написання? Обґрунтуйте відповідь, увівши прикметники у словосполучення.

10. Спробуйте з'ясувати, чому в наведених складних словах після однакових приголосних першої частини виступають різні сполучні голосні:

персневидний, піснетворчий, але давньоруський, синьоокий.

11. Чому по-різному? Поясніть, чому в подібних за способом творення складних словах використовуються різні сполучні голосні:
*мечоносець – овочесховище,
піснеспів – свинопас,
грижоподібний – кожум'яка,
життєпис – костоправ.*

12. Чому по-різному? Спробуйте пояснити, чому в наведених парах один зі складних прикметників пишеться разом, а інший – через дефіс:

*автотракторний – автомобільно-тракторний,
плодоовочевий – плодово-овочевий,
хлібобулочний – хлібно-булочний.*

13. Гра "Знайдіть зайве". Учасники мають визначити "зайве" (з точки зору орфографії) серед запропонованих у кожній групі слів та пояснити свій вибір. Перемагає той, хто впорається із завданням швидше:

<i>синус, нирка, директор, тираж, коридор, шифр;</i>	<i>тонна, бонна, ванна, панна, іммігрант, аннали;</i>
<i>радіо, біограф, гладіолус, патріот, фільм, бастион;</i>	<i>кар'єра, ін'єкція, в'єтнамець, прем'єра, інтерв'ю, п'єса.</i>

14. Гра Знайдіть "зайве". Учасникам пропонується за встановлений проміжок часу знайти в переліку прізвищ такі, правопис яких не відповідає правилам орфографії, і пояснити свій вибір:

<i>Тітов</i>	<i>Нифонтов</i>
<i>Владимиров</i>	<i>Чемерісов</i>
<i>Бєлов</i>	<i>Алфьоров</i>
<i>Лаптев</i>	<i>Васнецов</i>

Лексика і фразеологія

1. "Вже **немолода молодиця** стояла біля тину" (І. Нечуй-Левицький, "Микола Джеря").

У цьому реченні використано досить цікаве поєднання слів, на перший погляд не сполучуваних. Хіба може бути **молодиця немолодою, чорнило зеленим чи червоним, а білизна синьою**? Доведіть слушність такого слововживання, спираючись на ваші знання про внутрішню форму слова та деетимологізацію.

Як, на вашу думку, звуження чи розширення значення наведених іменників відбулося в процесі їхнього функціонування у мові?

З'ясуйте за словником лінгвістичних термінів, що таке **катахриза**. Наведіть самостійно приклади такого парадоксального слововживання в мові.

2. У книзі "Рідне слово" (К., 1994) А. Матвієнко стверджує, що українське **"джерело"** і російське **"ожерелье"** – це слова-родичі, які походять від давньоукраїнського **"жерло"**.

На основі відомих вам знань про чергування голосних і приголосних звуків спробуйте встановити, які ще споріднені з ними слова є в цих мовах. Чим, на вашу думку, мотивовані ці назви, від якого давнього кореня вони походять?

3. У лексичній скарбниці української мови й до сьогодні зберігаються сліди живого вірування наших предків у божественні сили природи, Всесвіту. Імена яких божеств з пантеону наших пращурів-слов'ян "заховалися" у таких словах і виразах: *багатий (давн. богатий), збіжжя, зубожіти, небога, небіжчик, убогий, диво, дивина, дивак, дивувати, лад, ладити, владнати, леліяти, ломота, марнувати, марніти, мор, морити, не ний (нити), рід, родина, природа, дощ періщить, безпека, небезпечний, спекатися, одцуратися, хороший, ярий, яровина?*

4. "Ще недавно можна було побачити в селі журавля – підймальний важіль у вигляді жердини, яким з колодязя тягнуть цеберко з водою. Цікаво, що у стародавніх греків теж було подібне застосування для розвантажування суден і звалося воно **геранос**, у перекладі на нашу мову – те ж саме слово **журавель**.

Дуже схожий на журавля і сучасний підйомний **кран**. І це теж відбулося на його назві. Як з'ясовано, слово *кран* німецького походження і утворилося з давнього **kranich**, що походить від зміне-